

PÕHJASÕJA SÜNDMUSTE JÄLGEDEL

VINNI 1708 PÄRNU 1710 KIRESSAARE 1710 TÄLLINN 1710

Põhjasõda 1700-1721

INGLISMAA

NORROOTT

London

Stokholm

Karlskrona

Kopenhaagen

Vismar

BREMEN

POMMERI

ÜHENDATUD
PROVINTSID

BRANDENBURG

Berlin

Kal

HISPAANIA
MADALMAAD

PÜHAROOMA

SAKSI-
MAA

Leipzig

BAIERI
RIIK

Diin

RANTSUSMAA

ŠVEITS

- ← Uene vägede tegevus
- ← Rootsi vägede tegevus
- ✕ Tähtsamad lahingud
- Põhjasõja tulemusena Venemaaga ühendatud alad

Uusikaupunki
Grönhamn

Juru
Hango

Helsinki

Tallinn

Riia

PREISI

Varssavi

Krakov

P

T

Ü

R

G

I

Viiburi

Peterburi

Narva

Novgorod

Tartu

Pärnu

Dihkva

Polotsk

Grodno

Minsk

LESNAJA

Dubno

Kiiev

DOltaava

Moskva

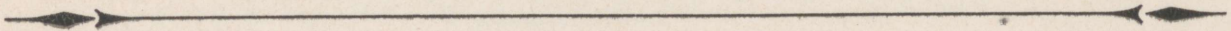
Smolensk

V
E
N
E
M
A
A

PÕHJASÕJA SÜNDMUSTE JÄLGEDEL

B-1977

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA AJALOOMUSEUM

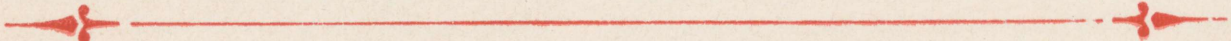
PÕHJASÕJA
SÜNDMUSTE
JÄLGEDEL

*

250 AASTAT
EESTI ÜHENDAMISEST VENEMAAGA

MCMLXI

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN

KOOSTAJAD :

L. Oengo, A. Ristkok, E. Siimo ja
P. Sillaots (toimetaja).

Tiitli ja kaane kujundanud
A. KOEMETS

SISSEJUHATUS

Territoorium Läänemere idakaldal ja Soome lahe lõunarannikul on oma geograafilise asendi tõttu olnud rahvastevaheliste suhete ristumiskohaks. Juba väga kauges minevikus oli see Ida-Euroopa metsavööndi varasemate asukate kaugemaks levikualaks läände. Hiljem on siitkaudu kulgenud oma ajastu tähtsad ühendused, mis muutsid selle väikese territooriumi vahelülks Ida- ja Lääne-Euroopa vahelises suhtlemises. Piiratud suurtest veekogudest läänes, põhjas ja idas, on selle ala asustus püsinud aastatuhandete vältel etniliselt küllaltki ühtlasena, jäädes aegade jooksul ühe soome-ugri hõimudegrupi – eestlaste põhiliseks asustusalaks.

Kuid samaaegselt on see väike territoorium oma asendi tõttu olnud kestvate ja pikaajaliste võitluste areeniks Läänemere-äärsete suurvõimude vahel. Eriti aktiivsed siinseil aladel kanda kinnitama olid Saksa ja Skandinaavia feodaalsed vallutajad, kes püüdsid Läänemere idakalda enda kätte haaramisega luua lähtebaasi edasitungimiseks Ida-Euroopa rikkastesse avarustesse. Kuigi neil läks korda XIII sajandil siinsed maalad vallutada, jäi anastajate peamine eesmärk siiski saavutamata, sest Peipsi taga tuli neil kokku põrgata slaavi hõimude ühinemisel tekkinud ja Ida-Euroopas juhtivaks jõuks kujunenud Vene riigiga, kes suutis pidurdada ristirüütlite edasisi anastuspüüdeid. Läänest tulnud valluta-

jad anastasid eestlaste maa ning alistasid selle pärisperemehed, haarasid enda kätte kogu võimutäiuse ja tõid eestlastele järjest süveneva orjatöö nende eneste põlisel asustusalal.

Vallutuse tulemusena Eesti territooriumil tekkinud feodaalriigikeste nõrkus põhjustas aga peagi Põhja-Euroopas kujunevate suurte rahvusriikide tähelepanu pöördumise uuesti Maarjamaale. Neist ühed põlesid soovist jätkata poolelijäänud agressiooni ida suunas, teised jälle olid huvitatud kunstliku tõkke purustamisest suhtlemisel Lääne-Euroopaga. Ja nii puhkesidki XVI sajandil pikaajalised võitlused Vana-Liivimaa pärast, mis lõppesid tolle aja Põhja-Euroopa sõjalise suurvõimu Rootsi võiduga, kes suutis siin end kindlustada Venemaa poolt purustatud pisiriigikeste varemeil.

Balti mere läänekaldal paikneva Rootsi võit ei vähendanud aga pinget ja vastuolusid idakaldal. Kiiresti arenevale Venemaale hakkas eraldatus meredest muutuma järjest suuremaks piduriks ja väljapääsu saavutamine Läänemerele kujunes aegamööda talle tõeliselt eluküsimuseks. Senised ühendused lõunasse ja itta olid kaotanud oma endise tähtsuse, sest Euroopas toimunud nihete tulemusena koondusid tolleaegse kaubanduse põhikeskused üha enam Madalmaadele ja Inglismaale, kes omakorda otsisid võimalusi avaramaks kontaktiks loodusvarade poolest rikka

Venemaaga. Arhangelsk kui vene ainuke mere-sadam ei suutnud rahuldada ei Venemaa enda ega ka tema kaubapartnerite vajadusi, mistõttu otsustava kokkupõrke tekkimine Läänemerel monopoliseisundit omava Rootsiiga muutus ainult aja küsimuseks.

See aeg saabus, kui Venemaa isevalitsuslikule troonile astus hiiglane Peeter Aleksejevitš, kes oskas õigesti hinnata riigi edasise arengu vajadusi ja suutis oma püüdlusi raudse järjekindlusega ellu viia. Tema esimeseks eesmärgiks oli Venemaale väljapääsu raiumine mere äärde. See nõudis pikki võitlusi nii Inertsusega riigis eneses kui ka veriseid lahinguid naaberriikidega, mida Peeter I viis läbi harukordse visaduse ja sageli suure karmusega.

Selle ajaloolise heitluse keerisesse sattus ka Eesti, mis kümne aasta kestel muutus peaaegu lakkamatute võitluste tallermaaks ja kus löödi nii mõnigi tähtis lahing Põhjasõja käigus. Võitlus oli äge ja seda peeti vastavalt tolle aja tavadele, mille järgi üks võitlevatest pooltest püüdis oma territooriumilt välja pigistada viimast järjest suurenevate sõjakulude katteks, teine pool aga tegi kõik, et seda takistada sõjategevuse vaenlase territooriumile kandmise ja viimase varustusvõime nõrgendamiseks. Need võitlused tõid kaasa raskeid katsumusi maa põliselanikele – pärisorjastatud eesti talupoegadele ja eestlastest linna-kehvistule, kes juba ammu olid täielikult kõrvale tõrjutud oma maa saatuse otsustamisest.

Sel karmil ajal on olnud kaugeleulatuv tähtsus meie rahva ajaloos. Põhjasõja tulemusena liideti Eesti territoorium Venemaaga ja eesti rahva saatus põimus järgnevail sajandeil üha tihedamini kogu Venemaa rahvaste võitlusega, mis lõppkokkuvõttes palju sajandeid hiljem viis uue ühiskondliku korra – sotsialismi võidule meie maal.

* * *

1960. aastal möödus Põhjasõja võitluste lõppemisest Eesti territooriumil 250 aastat. Et neid ammumöödunud sündmusi käsitlev eestikeelne kirjandus on üpris kasin ja bibliograafiliseks harulduseks muutunud, siis on Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseum koostanud selle murrangulise ajastu tutvustamiseks käesoleva albumi, mis püüab anda ajaloo huviliste laiemale ringkonnale kokkuvõtliku ülevaate aja-

järgu põhiprobleemidest ja tähtsamatest sündmustest ning illustreerida seda rohke pildimaterjaliga, kuivõrd seda XVIII sajandi esimese poole illustratiivne materjal üldse võimaldab. Albumi koostamisel lähtuti eesmärgist tutvustada meie lugejatele eestikeelses kirjanduses seni tundmatuid või vähetuntud toleaeegseid gravüüre, plaane ja kaarte, mida on õnnestunud leida arhiivide ja muuseumide kogudest. Sellist materjali on täiendatud tänapäeval tehtud fotodega tähtsamatest sündmuskohtadest ja rahvapärismusega seotud objektidest. Albumi üsna tagasihoidliku mahu ja illustratiivse materjali puudumise tõttu mõnede probleemide kohta ei ole siin esitatud materjalid kaugeltki ammendavad ja kõikehääraavad, kuid olles esmakordseks katseks taoliste kaugete sündmuste valgustamisel, tahaks loota, et nad suudavad siiski anda mõnesuguse ettekujutuse ajastust ja sündmustest.

Illustratiivse materjali esmajärgulisest tähtsusest lähtudes on mõnevõrra erinev ka albumi struktuur, kus kokkuvõtlik tekstiline osa on tükeldataud ja jaotatud vastavalt peatükkidele, andes seega vahetult enne esitatavat pildimaterjali lühiülevaate järgnevatest sündmustest.

Esinevad daatumid on antud toleaeegse vene kalendri järgi, mis on ühe päeva võrra taga rootsi ja 11 päeva võrra taga uuest kalendrist. Albumis toodud arvulised andmed sõjavägede suuruse, kaotuste jm. kohta on samuti võetud vene allikatest, kusjuures need sageli suuresti erinevad vastavatest Rootsi-poolsetest andmetest (siiani on ajalooteadus suutnud välja selgitada tegelikud arvud vaid Narva, Lesnaja ja Poltaava kohta).

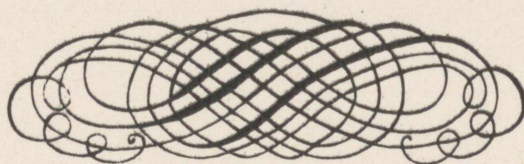
Albumi koostajad on siiralt tänulikud nii teaduslikele asutustele, kes andsid kasutada oma kogudes leiduvaid materjale, kui ka nende asutuste töötajatele, kelle lahke vastutulek tegi võimalikuks paljude materjalide väljaselgitamise. Riiklik Ermitaaž, M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu, Riiklik Mereväe Keskariiv, Artilleeria Ajaloo Muuseum, Mereväe Keskmuuseum ja Linnamuuseum Leningradis, Riiklik Ajaloomuuseum, Riiklik Vanade Ürikute Keskariiv ja Riiklik Sõja-ajaloo Keskariiv Moskvas, Läti NSV TA Pearaamatukogu Riias, Kuninglik Armeemuuseum Stokholmis, ENSV Riiklik Ajaloo Keskariiv ja ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum Tartus, ENSV TA Keskraama-

tukogu, Linnamuuseum ja Linnaarhiiv Tallinnas on asutused, kelle materjalide kasutamine tegi võimalikuks käesoleva albumi ilmumise. Illustratsioonid ilma asukoha viiteta on võetud varem trükkis ilmunud väljaannetest.

Albumi välisvõtted on tehtud L. Küti, L. Oengo, A. Ristkoki, E. Siimo ja P. Sillaotsa poolt, kusjuures tuleb tänuga märkida Rakvere ja Valga

rajoonidevaheliste koduloomuuseumide ning Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuuseumi abi vastavates rajoonides teostatud pildistamistel.

Albumi koostamisel on arvestatud ENSV TA Ajaloo Instituudi töötajate R. Kenkmaa, H. Palli, O. Saadre ja E. Õpiku tänuväärseid näpunäiteid nii albumi põhiseisukohtade kui ka materjali valiku osas.

OLUKORRÕ BÄLTIKUMIS XVII SAJANDI LÕPUL

Meid huvitavatele sündmustele vahetult eelnevail aastakümneil oli Eestis juba üle terve sajandi kestnud „vana hea Rootsi aeg“, nagu seda sageli on püüdnud iseloomustada nii eesti kui ka teiste maade kodanlik ajalooteadus. Milles aga Rootsi võimutsemise ajastu headus seisnes, seda pole seni keegi suutnud põhjendada, sest olukorra lähemal ja põhjalikumal vaatlemisel jääb heast ajast järele üksnes tühipaljas nimetus.

Missugune oli siis talurahva olukord XVII sajandil Eestis, milles seisnesid ajajärgu põhilised ühiskondliku arengu tendentsid ja kuidas väljendus see konkreetseis klassisuhetes? Nagu teada, kindlustas Rootsi riik ligi 100-aastase võitluse tulemusena end Läänemere idakaldal, muutes siinsed alad oma võimsa suurriigi välisprovintsideks, mis etendasid üsna olulist osa kogu riigi elus. Need kauged ülemereprovintsid kujunesid aja jooksul Rootsi riigi viljaaidaks ning rahaauguks. Piisab, kui märkida, et enne reduktsiooni, s. t. mõisate tagastamist riigile, andsid need provintsid $\frac{1}{4}$ kogu Rootsi riigi tuludest, peale reduktsiooni aga veelgi rohkem. XVII sajandi lõpul moodustasid riigi sissetulekud emamaal (Rootsi ja Soome) 4,2 miljonit hõbetaalrit, sissetulekud ülemereprovintsidest aga 2,4 miljonit hõbetaalrit aastas, ulatudes seega 57% riigi põhituludest emamaal. Lisaks otsestele rahalistele tuludele veeti siit igal aastal välja

tuhandeid tündreid vilja, mis omakorda oli oluliseks komponendiks kogu Rootsi majanduselus.

Kust siis tulid need Balti provintside niivõrd ulatuslikud vilja- ja rahaülejääd, mida aasta-aastalt kasutas vallutaja. endastmõistetavusega Rootsi suurriik? Selle peamiseks aluseks oli kohaliku aadli piiramatute võim talurahva üle. Eesti ja läti talupoegade pärisorjastamise protsess kulges XVII sajandil eriti intensiivselt ja peaaegu kõik pärisorjusliku rõhumise iseloomulikud jooned ja suhted on oma lõpliku kuju omandanud just sellel perioodil. XVII sajandil muutus termin päristalupoeg üldiselt kasutatavaks, tema isik ja vara muutusid mõisniku täielikuks omandiks, kes võis nendega toimida tegelikult oma äranägemise järgi. Peaaegu piiramatute kodukariõigus kujunes võimsaks survevahendiks talurahva sunniviisilises töös, mis XVII sajandil saavutas sellise ulatuse, et isegi järgmistel sajanditel oli raske sellele midagi olulist lisada. Nii kujunes juba XVII sajandil kindlaks mõisale tehtavate rakme- ja jalapäevade arv, mis 1 adramaa suurusel talul ulatus Eestimaal enamasti 6 päevani nädalas. Ka talupoegade andamid mõisale saavutasid enneolematu suuruse. Kunagine viljakümnis oli kasvanud veerandini talupoja saagist ja ka teised andamilliigid tõusid oma kõrgnormideni. Selle tulemusena moodustasid talupoegade naturaalkoormised mõisale 50% viimase sissetulekutest.

Seega oli feodaalsuhete arenemine jõudnud juba XVII sajandil oma kõrgseisu, tuues kaasa talurahva koormiste pideva kasvamise ja mõisnike sissetulekute tunduva suurenemise. Viimasele aitas kaasa ka mõisamaade oluline laiendumine talumaade arvel. Kui sajandi algul oli mõisa- ja talumaade külvipinna suhe 1:4, siis XVII sajandi lõpul oli see juba 1:3. Kõike seda teades pole enam imestamapanev siinsete mõisate suur rentaablus. XVII sajandi teisel poolel oli näiteks mõisate puhastulu Liivimaal 80% kogusissetulekust, Eestimaal aga keskmiselt 10% väiksem. Sellise ülisuure kasumi saamine oli võimalik ainult talupoegade naturaalkoormiste suurendamise teel ja nende sunniviisilise tasuta töö kaudu mõisniku heaks.

Eesti- ja Liivimaa talurahva olukord muutus aga veelgi raskemaks, kui XVII sajandi lõpuveerandil absolutistlik kuningavõim teostas riigis mõisate reduktsiooni, s. t. tagastas riigile mõisad, mida tema eelkäijad heldekäeliselt olid jaganud aadlile. Reduktsiooni eesmärgiks oli riigi sissetulekute suurendamine ja suuraadli maavalduse nõrgendamine. Eriti laialdaselt viidi reduktsioon läbi Baltimaadel, kus näiteks Liivimaal kuulus reduktsiooni alla $\frac{5}{6}$ adramaade üldarvust. Selline aadli omandiõigusele kallalekippumine kutsus muidugi esile mõisnike otsustavat vastupanu ja mõnigi reduktsiooni läbi kannatanud mõisnik muutus rootslaste surmavaenlaseks, nagu näiteks Liivimaa aadlik J. R. von Patkul, kellest sai vihane võitleja Rootsi riigi vastu ja mõisnike õiguste taastamise eest.

Kuid Rootsi kuningas Karl XI oskas Balti mõisnike sundida järeleandmisele sel teel, et tõstis taktikalise ähvardusena üles küsimuse Baltimaade talurahva pärisorjuse likvideerimisest. Tõeliselt ei kavatsenud seda muidugi kunagi teostada. Balti aadel ei võinud selles suhtes aga lubada mingeid järeleandmisi talupoegadele ja oli ennem nõus loobuma omandiõigusest mõisale kui leppima talurahva vabanemisega pärisorjusest. Nii viidigi ka Eesti- ja Liivimaal reduktsioon läbi, mis tõi endaga kaasa talurahva olukorra järjekordse halvenemise. Nimelt jäid endised mõisaomanikud riigimõisate rentnikeks ja, tasudes nüüd küllaltki kõrgeid riigimakse, püüdsid ühtlasi säilitada ka oma endisi sissetulekuid. See oli põhjuseks talurahva ekspluateerimise süvenemisele, sest kõigi nende tulude alli-

kaks oli ju endiselt talupoegade pärisorine töö ja nende naturaalkoormised mõisale.

Talurahva rõhumise suurenemine põhjustas omakorda klassivõitluse teravnemise. Kui sajandi esimesel poolel talupoegade vastupanu väljendus peamiselt massilises põgenemises Venemaale, siis nüüd hakkas see omandama uusi, teravamaid vorme. Kohe pärast reduktsiooni algasid talupoegade rohked kaebused rentnike ülemäärase surve üle, mis aga valdavas enamuses jäid arusaadavalt tagajärjetuks. Veelgi teravamaks muutus võitlus sajandi viimasel aastakümnel, kui toimus rida otseseid vastuhakke mitmetes mõisates.

Olukorra muutsid veelgi keerukamaks erakordselt rasked ikaldusaastad XVII sajandi lõpul. Aastail 1695–1697 valitses maal hirmus näljahäda, mida veelgi süvendas keskvalitsuse poliitika, kes jättis Balti provintsid täiesti saatuse hooleks. Veelgi enam – samal ajal kui Baltimaadel suri nälga ligi $\frac{1}{3}$ elanikkonnast, veeti siinsest viljavarudest tuhandeid tündreid Rootsi ja Soome, kus häda ei olnud kaugeltki võrreldav olukorraga Baltimaadel. Ka pärast näljahäda möödumist ei suutnud talurahvas niipea toibuda, sest mõisnikud nõudsid talupoegadelt ikaldusaastail laekumata jäänud maksude ja andamite tasumist tagantjärele.

Palju parem ei olnud olukord ka linnades, kus kogu võim oli endiselt sakslastest suurkaupmeeste käes, kes hoidsid linnaelu juhtimisest täielikult eemale arvukat eestlastest linnakehvisit. Mitmed väiksemad linnad, nagu Paide, Valga ja Rakvere, kaotasid XVII sajandil oma linnaõigused ja läksid aadli valdusse. Et tolleaegne sõjateadus nõudis esmajoones linnade tugevat kindlustamist, siis toimus kirjeldataval perioodil mitmetes Eesti ala linnades üsna hoogne ehitustegevus. See piirdus aga peamiselt võimsate kindlustuste püstitamisega, mille suured kulud ja tööde põhiraskuse pidi kandma kohalik töörahas. Kerkisid veel tänapäevalgi aukartust äratavad bastionid Narvas ja Tallinnas, mis olid välja ehitatud kaasaegse tehnika viimase sõna järgi ja pidid muutma need linnad vallutamatuiks. Tsiviilarhitektuuri osas toimus tähelepanuväärsem ehitustegevus üksnes Narvas, mis peale korduvaid tulekahjusid lõpuks XVII sajandi teisel poolel üles ehitati, ja seda jällegi linna ülisuure tähtsuse pärast Venemaa piiride vahetus läheduses.

Teatud elavnemist oli märgata maa kultuurielus. Ulatusliku haldusaparaadi vajaduste rahuldamiseks kohalikke olusid tundvate koolitatud meestega rajati 1632. aastal Tartusse ülikool. Kiriku mõju suurendamiseks talurahva hulgas ilmusid esimesed teosed eestikeelsete jutlustekstidega ja grammatika algetega kirikuõpetajate jaoks ning sajandi lõpul tegutses lühikest aega isegi külakoolmeistrite seminar. Kõigi nende abinõude eesmärgiks ei olnud muidugi laiade talurahvahulkade haridusliku taseme tõstmine, vaid eelkõige tema sundimine veelgi suuremale kuulekusele mõisaisanda ja kirikhärra suhtes.

„Vana hea Rootsi aeg“ algas maad laastava sõjaga ja oma lõpu eel jõudis hirmsa näljahädani. Vahepeal viidi faktiliselt lõpule talurahva pärisorjastamine ja kujundati välja tugev aadli omavalitsus. Sajandi jooksul üha enam paisuv mõisamajandus süvendas hoolimatult talurahva rühumist ja õõnestas talumajanduse aluseid, mis muutis rahva olukorra loodusõnnetuste puhul katastroofiliseks.

Ajaloo­sündmuste edasise tormilise arengu mõistmiseks XVIII sajandi algul peame heitma põgusa pilgu ka tolleaegsele rahvusvahelisele olukorrale, esmajoones aga Läänemere basseini riikidele, kelle vastuolud ja anneksioonidele baseeruvad poliitilised lahkkelid olidki aluseks järgnevatele sündmustele.

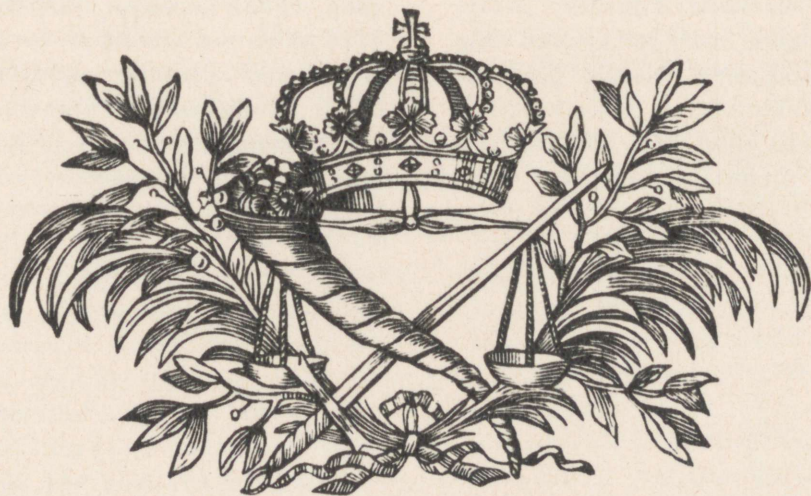
Rootsi suurriik oli oma võimu tipul. XVII sajandi edukate vallutussõdade tulemusena oli ta saavutanud valitseva seisundi Läänemere basseinis, mis faktiliselt oli muudetud Rootsi sisemereks. Ulatusid ju tema valdused Läänemere ida- ja lõunakallastele, surudes Vaasade kolme krooni alla Soome, Ingeri, Eesti- ja Liivimaa ning Põhja-Saksamaa rannikualad. Nende ülemerevalduste hoidmisele ja kaitsmisele endiste haldajate vastu oli suunatud kogu riigi elujõud, sest võitlus meretaguste alade – esmajoones Balti

provintside säilitamise eest oli ühtlasi võitluseks absolutistliku monarhia ja suurriikluse säilitamise eest.

Teine Läänemere-äärne suurriik Poola oli huvitatud mõnede talle ajutiselt kuulunud maade tagasivallutamisest. Sügavates sisemistes vastuoludes heitleva ja oma endise hiilguse varemeil kõikuva šlahta-Poola eesmärgiks oli viljarikka Liivimaa taasomandamisega parandada oma majanduslikku ja poliitilist positsiooni. Aktiivse sõjalise välispoliitika otseseks pooldajaks oli ka Poola kuningaks valitud Saksi kuurvürst August II, kes lootis eduka sõjaga kindlustada oma seisundit Poola troonil.

Kolmas suur jõud Ida-Euroopas oli Vene riik, kes teatavasti oli ära lõigatud kasutamiskõlblikust juurdepääsust Läänemerele. Kõige loomulikumaks väljapääsuks merele oli Neeva suue, mis juba Vana-Vene riigi ajal oli kujunenud Venemaa siseveeteede lõpp-punktiks ja mille hõivamine võõramaiste vallutajate poolt andis surmahoobi vabale kaubanduslikule suhtlemisele teiste Euroopa maadega. Selle ala tagasivõitmiseks sõdisid juba tsaarid Ivan IV ja Aleksei Mihhailovitš, kuid tollal oli Venemaa veel liialt isoleeritud võitluse edukaks lõpuleviimiseks. Alles XVII sajandi lõpul muutus olukord soodsamaks. Venemaa oskas ära kasutada kõigi Rootsi-vastaste jõudude püüdlusi ja luua reaalse jõu Venemaa, Poola ja Taani koalitsiooni näol.

Rootsi-vastase koalitsiooni kujunemisele aitas oluliselt kaasa ka üldpoliitiline olukord Euroopas, kus käis võitlus hegemoonia pärast Inglis- ja Prantsusmaa vahel, mis 1701. aastal puhkes nn. Hispaania pärilussõjaks, kuhu sekkusid tähtsamad Lääne-Euroopa suurriigid. Olles kuni 1714. a. seotud läänes ja lõunas, ei saanud need suurvõimud osutada erilist tähelepanu sündmuste arenemisele Põhja-Euroopas ega anda olulist toetust ei ühele ega teisele sõdivale poolele vähemalt sõja esimesel otsustaval etapil.

SCANDINAVIE ET LES ENVIRONS sont sous LES ROYAUMES DE SUÈDE, DANEMARCK, et NORWÈGE, DIVISES EN LEURS PRINCIPALES PROVINCES, savoir sous la Couronne de Suède les GOTHLANDE, SUÛNIE, LAPPONIE, FINLANDE, INGRE, et LIVONIE, sous la Couronne de Danemarck celles de HOLLANDE, SLESWYCK, SEELANDE, FYONIE, & en Danemarck celles d'AGGERHUS, BERGENHUS, TRONDHEIMHUS, et WARDHUS, en Nowège

P. Schenki kaart XVII saj. lõpust

M. I. Saltõkov-Stsedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Läänemere-äärsed riigid XVII s. lõpul

XVII sajandil oli Läänemeri ümbritsetud Rootsi valdustest: läänekaldal Rootsimaa, idakaldal Soome, Ingeri ja Balti provintsid ning lõunakaldal Pommeri jt. valdused. Kuramaast Preisi- maani ulatusid Poola valdused. Väljapääs merele puudus üksnes Venemaal

Joonis A. Oleariuse reisikirjeldusest 1656. a.

ENSV TA Ajaloomuuseum

Tallinn

Eesti ala suurim linn, tähtis sadam, administratiiv- ja kaubanduskeskus

Rootsi bastion Tallinnas

M. Meriani gravüür 1664. a.

ENSV TA Ajaloomuseum

Narva ja Ivangorod

Rootslaste tähtsaim tugipunkt Venemaa piiride läheduses

Oma valduste kindlustamiseks Läänemere idakaldal muutsid rootslased tähtsamad Eesti ala linnad võimsateks kindlusteks kaasaegse fortifikatsiooniteaduse viimase sõna kohaselt

Gloria bastion Narvas

Johann Reinhold von Patkul
(1660–1707)

Balti mõisnik, äge reduktsioonipoliitika vastane. Sattudes Rootsi võimudega vastuollu, astus Saksi kuurvürsti teenistusse, kus oli Rootsi vastase võitluse ja intriigide aktiivseks organiseerijaks. Hukati rootslaste poolt 1707. a.

L. Höflingeri lito XIX saj.

ENSV TA Ajaloomuseum

Pornuse mõisa härrastemaja XVII sajandist

J. Chr. Brotze joonis XVIII saj. lõpust

Läti NSV TA Peeraamatukogu

Eesti talu

Eesti noormees

XVII sajandil viidi põhijoontes lõpule talurahva pärisorjastamine. Eesti talupoeg muutus sunnismaiseks tööorjaks, kelle isiku ja vara täielikuks isandaks oli mõisnik

G. Welté XVIII saj. lõpust pärineva joonise järgi

ENSV TA Ajaloomuseum

Joonis A. Oleariuse reisirakendusest 1656. a.

Talupoegade peksmine Eestimaal 1635. a.

VIII.
189.

Liesländische HISTORIA,

Oder
Kurze Beschreibung
der Denkwürdigsten
Kriegs- und Friedens-
Geschichte
in Hieschhaufen.
Nov. 1715.

Esth- Lief- und Lettlandes;

Vornehmlich in sich begreifend
Einen kurzen Bericht von den Rahmen / Eintheilung/
und Beschaffenheit der Provinz Liefland / von derselben ältesten
Einwohnern / der Esthen und Letten Ursprung / Heydenthum und
erster Bezwungung;
Von des Schwert-Brüder und Marianischen Teutschen Ritter
Ordens Anfang / Regierung und Untergang;
Von denen zwischen Schweden / Polen / Moscau und Denne-
marck ic. des Landes wegen / geführten langwierigen Kriegen / und viel an-
dern bis auff 1690. Jahr / vorgelauffenen denkwürdigen
Dingen mehr;

Theils aus Lief- und Ausländischen Geschicht Schreibern / theils
aus glaubwürdigen / noch ungedruckten Urkunden / und selbstbeigener
Erfahrung zusammen getragen / Joh. Tidius P. L. L.
E. Hennig. P. P. Chausch.
1700. und in fünf Büchern abgefasset /

CHRISTIANO Kelchen / Pastore zu St. Johannis
in Jerwen / im Herzogthum Esthland.
Verlegt Joh. Gott. Meiner / Buchhändler in Reval / im Jahr 1695.
Kudolphstadt / Drucks. Heinrich Urban.

„Vaat selline on neile määratav harilik karistus: nad peavad võtma särgi seljast ja paljastama keha puusadeni, siis maha heitma või laskma end siduda posti külge. Siis peab teine mitesakslane peksta teda vitstega: vitste arv määratakse olenevalt süüteost. Harilikult võetakse paar vitsu ja pekstakse nii tugevasti, et veri voolab. Eriti halvasti läheb aga karistataval, kui isand ütleb: „Selcke nahk maha pexema“, s. o. tuleb peksta nii, et nahk seljast maha tuleb.“

A. Olearius

Järva-Jaani kirikuõpetaja Chr. Kelchi kroonika I osa, milles autor balti sakslase seisukohalt kirjeldab sündmusi Eestimaal XVII s. lõpul

44	Mixxo Jürri xax Lapsed. Andres ja An. 20 böj Mixxo Mix Jungs gofand	47	Kangro Mihkli P. Willem	93
45	Mixxo Mikael. 20 Jungs ja 20 Lapsed	48	Turpe Jürri N. Elto	94
46	Liu Enabi 2 böj Saggasare Hannu gofand	49	Udaxulla Adami N. Kärt	95
47	Wästrixo Jami P. Niggula. 2 Jü Käl list gofand	50	Miska Pierna G. Mahti	96
48	Larratse Laps	51	Miska Niska d. Jungs gofand	97
49	Parrixa Jago P. Peter	52	Tilbo Jaak Jami G. Ewa	98
50	Leeti Toma N. An, in loco peccati	53	Turpe Jürri	99
51	Ein Jungs. 20 böj Wästemi gofand	54	Kirpwaad Mabri Laps Tõnnis	100
52	Pulxo Jürri Wabbatmehke G. Mahti	55	Säse Hants	101
53	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	56	Ein unbolantow Ewe 2 böj Kobbros	102
54	Lohko Andriese P. Käart	57	Malle Padi Wäimeer Mikhel	103
55	Märgusse Tommo	58	Pakula Mard P. Laps	104
56	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	59	Ein unbolantow Mard. Böj Jungs gofand	105
57	Ein Jungs. Mard. Böj Wästemi gofand	60	Ein unbolantow Jungs, in globo	106
58	Leeti Toma N. An, in loco peccati	61	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	107
59	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	62	Leo Mikhel d. Ewa	108
60	Lohko Andriese P. Käart	63	Ein unbolantow Jungs, in globo	109
61	Märgusse Tommo	64	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	110
62	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	65	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	111
63	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	66	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	112
64	Lohko Andriese P. Käart	67	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	113
65	Märgusse Tommo	68	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	114
66	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	69	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	115
67	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	70	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	116
68	Lohko Andriese P. Käart	71	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	117
69	Märgusse Tommo	72	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	118
70	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	73	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	119
71	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	74	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	120
72	Lohko Andriese P. Käart	75	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	121
73	Märgusse Tommo	76	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	122
74	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	77	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	123
75	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	78	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	124
76	Lohko Andriese P. Käart	79	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	125
77	Märgusse Tommo	80	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	126
78	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	81	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	127
79	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	82	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	128
80	Lohko Andriese P. Käart	83	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	129
81	Märgusse Tommo	84	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	130
82	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	85	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	131
83	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	86	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	132
84	Lohko Andriese P. Käart	87	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	133
85	Märgusse Tommo	88	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	134
86	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand	89	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	135
87	Ein Jungs. Eine 20 böj Jungs gofand	90	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	136
88	Lohko Andriese P. Käart	91	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	137
89	Märgusse Tommo	92	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	138
90	Mixxo Mix. Böj Hantate toid gofand			

16. märts
 Leppiko Mihkli P oeg Jaak
 Ritso Tütar/ Ep
 Mikko Hantso P/oeg/ Maunus
 Tamme Jürri Sullane Jürri
 Rautseppa Jürri (oma mölema lapsega)
 Jäska mõisa Amme P/oeg/ Ado
 30. /märts/
 (Üks tundmatu poiss, leitud Tälleveres surnult)
 Laso Jani Emma
 Navasti Känsa Jani Hantso Lesk Ingel
 Nutro Toma P/oeg/ Hants
 Mähküllä Jürri Peet (ja tema poeg)
 Tomas
 Malle Härm
 Kurremä Jürri

NB 6. /aprill/
 Sahkre Hants, üks vana paadunud pagan, kes kõik puhtsüdamlikud manitsused ära põlgas ja ilma kahetsemata oma meelsusega niikaugale jõudis, et ilma kellahelina ja lauluta patuste kohale maeti

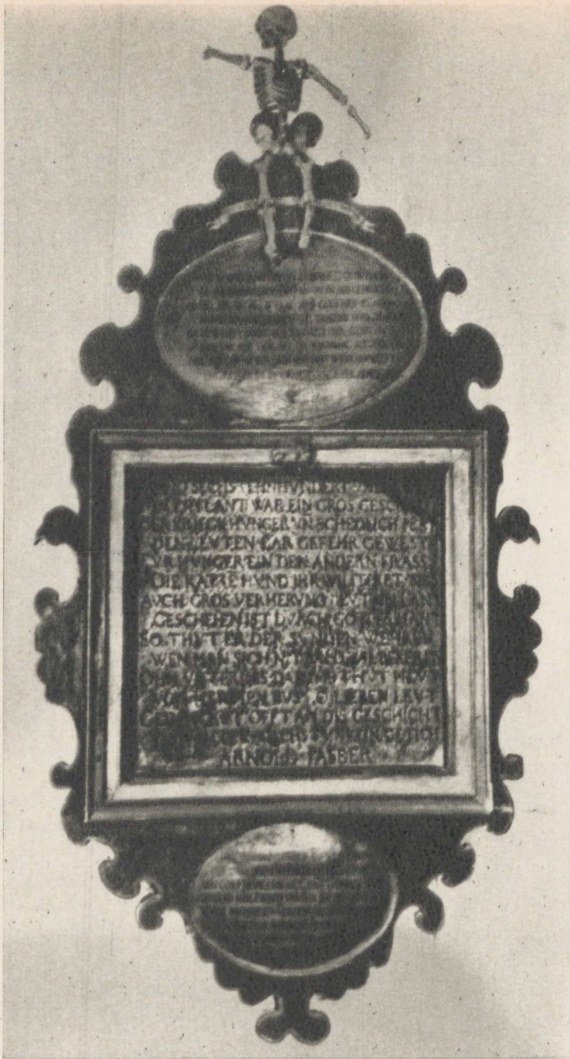
April.

81	Kalvo Jürri P. Mart	123
82	Lohko Andriese P. Käart	124
83	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	125
84	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	126
85	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	127
86	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	128
87	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	129
88	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	130
89	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	131
90	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	132
91	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	133
92	Ein unbolantow Jungs, böj Talle	134

Lehekülg Suure-Jaani kirikuraamatust 1697. a. näljaohvrite kohta

ENSU Riiklik Ajaloo Keskarhiiv

1695–1697 olid Baltimaadel rasked ikaldusaastad, mis põhjustasid hirmsa näljahäda. See viis hauda umbes 1/3 Eesti ala elanikest

Tallinna Linnamuuseum

Suure näljahäda mälestusmärk Uue
Seegi kirikust Tallinnas

Kiviplaat mälestusmärgi keskosas on valmistatud A. Passeri poolt
1802. a. näljaohvrite mälestuseks. 1697. a. täiendati seda
1695.–1697. a. näljale pühendatud 2 ovaalplaadiga

Kalame talu ase Perilas

Talurahva koormiste kasvamine ja ikaldusaastad põhjustasid talu-
rahva võitluse teravnemise XVII saj. lõpul. Perila talupoegade kaebekirjadest ja tõrkumisest raevunud mõisniku nõudel vangistati
1696. a. aktiivsemad Perila talupojad Kalame talu Jaan ja tema
vend Uustalu Jaani Tõnu

PÕHJASÕJA ALGUS

1699. aastal sõlmiti leping Venemaa ja Taani vahel ning sama aasta novembris kirjutati Preobraženskojes alla liidulepingule Venemaa ja August II kui Saksi kuurvürsti vahel, mis tähistas suure saladuskatte all loodud Rootsi-vastase koalitsiooni teostumist. Lepinguosalised kohustusid enam-vähem üheaegselt alustama sõjategevust Rootsi vastu ning jagasid juba ette ära loodetava võidu viljad. Kasutades jätkuvat sõda Venemaa ja Türgi vahel, kavatses August II haarata endale lõviosa saagist – Eesti- ja Liivimaa. Koalitsiooni tegelik hing ja põhijõud Venemaa pidi leppima üksnes Ingeri ja osa Karjalaga – seega kindlustama endale väljapääsu Soome lahte.

Esimesena alustas sõjategevust Taani, kelle väed asusid juba 1699. aastal teostama operatsioone Rootsi liitlase Šlesvig-Gottorpi vastu. Järgmisena lülitusid võitlustesse Saksi väed, kes peale ebaõnnestunud äkkrünnaku Riiale 1700. aasta veebruaris olid sunnitud asuma linna pikaajalisele piiramisele. Viimasena astus välja Venemaa, kes pidi enne lõpetama sõja Türgiga. Konstantinoopoli rahuga 3. juulil vabanesid ka Venemaa käed ja 8. augustil tungisid Vene väed Ingerimaale. 19. augustil 1700 aga kuulutati Rootsile ametlikult sõda.

Võitlused Eesti territooriumil algasid 1700. aasta suve lõpul, mil Vene väed suunasid oma pealöögi Narva kindluse vastu. Juba septembri

algul hakkasid Narva alla saabuma esimesed väeosad, kellele kuu jooksul saabus pidevalt lisa, nii et septembri lõpul oli Narva täielikult sisse piiratud. Kohale saabus ka Peeter I, kes oli huvitatud Narva kiirest vallutamisest. Vene piiramisvägede arv Narva all ulatus ligi 35 000 meheni, kuid võitlusvõimelt oli see väga ebaühtlane armee. Preobraženski ja Semjonovski hea väljaõppega polkude kõrval oli seal palju vastvärvatud polke, vanadel alustel komplekteeritud aadliväeosi ja irregulaarseid ratsaväeüksusi. Kaugelt väiksem tegelikust vajadusest oli suurtükkide hulk ning ka muu relvastus oli üsna puudulik ja ebaühtlane. Tõsist puudust tunti ka laskemoonast ja muust varustusest, mille kohaletoomine teede vähesuse ja nende sügisese põhjatuse tõttu nõudis suuri jõupingutusi. Kõige halvem oli aga olukord juhtiva koosseisuga. Vene väkke oli palgatud rohkesti välismaalastest ohvitseride, kes vene keelt ei osanud ja järelikult ka sõduritega otsest kontakti luua ei saanud. Välismaiste ohvitseride hulgas oli palju igasuguseid kerge saagi ja suurte tulude ahnitsejaid, kes vaevalt olid suutelised suuremaid sõjalisi operatsioone juhtima. Komandeeriva koosseisu nõrkus ja kogemuste puudumine põhjustas tõsiseid puudujääke piiramise organiseerimisel. Linna piiravate Vene vägede väline kaitseliin, mis pidi neid kindlustama Rootsi välivägede vastu, oli venitatud üle

7 km pikaks, ulatudes poolkaares Narva joast kuni Kamperholmi saareni. Kuigi liin oli välja ehitatud vastavalt toleaegsele välikindlustuste tehnikale tõkkekraavide ja muldvallidega, oli selle kaitsmine suure pikkuse tõttu keerukas ülesanne.

Seevastu koosnes Rootsi garnison piiratavas Narvas hästi väljaõpetatud, hästi varustatud ja kogenud sõjameestest, mistõttu umbes 4000-meheline väekoondis võis kaua vastu panna võimsate kindlustusehituste varjus.

Üheaegselt Narva vallutamise ettevalmistustega saatis Vene väejuhatus polkovnik B. P. Šeremetevi juhtimisel ratsaväeosi kaugemale sissemaale. Nende ülesandeks oli andmete kogumine Narvale appi tulla võivate Rootsi välvägede liikumise kohta, piirajate seljataguse julgestamine ja moonaladude hävitamine Virumaal. Kuna Rootsi peamised sõjajõud teati olevat sõjas Taani vastu, siis venelased oma tegevusega eriti ei kiirustanud, püüdes Narva alla koondada rohkem tormijooksuks vajalikku varustust.

Olukord muutus aga järsult, kui saabus teade, et rootslased on Taani rivist välja löönud ja et Rootsi kuningas Karl XII on oma vägede eesotsas 5. oktoobril maandunud Pärnus ning kavatseb appi rutata piiramisrõngas olevale Narvale. See sundis venelasi tõsisemat tähelepanu pöörama välisele kaitseliinile ning kiirustama operatsioonide alustamist kindluse vastu. Šeremetevi ratsavägi saadeti aga veelgi kaugemale Tallinna poole, et takistada Rootsi vägede koondumist Narva suunas.

Samal ajal paiskas Karl XII oma väed kiirmarsil Virumaale, kus need paigutati Rakvere ümbriku mõisatesse. Kuningas ise saabus sinna Tallinna kaudu novembri algul ning 12. novembril asus umbes 8400 mehe suurune Rootsi vägi teele Narva poole. Šeremetevi vähekögenud kirjukoosseisuline ratsavägi ei suutnud rootslaste edasimarssi peatada, kuigi Pühajõe kitsasteel toimus eelvägedega suurem kokkupõrge. Lahingu saatuse otsustasid suurtükid, mille tule all venelased taandusid esialgu Sillamäele, sealt aga rootslaste lähenemisel edasi Narva alla.

Omamata täpsemaid andmeid Rootsi vägede arvulise suuruse kohta, püüdis Vene väejuhatus kiiresti tugevdada piiramisrõnga välimist kindlustuste liini, Peeter I aga siirdus tagalasse kiirendama abivägede ja varustuse kohaletoimetamist

läbi teedeta Peipsi-taguste metsade. Vägede ülemjuhatajaks nimetati Austriä teenistusest ületunud C. E. de Croy, kes aga ilmselt ei seisnud oma ülesannete kõrgusel. Lahingu eelõhtul toimunud sõjanõukogu koosolekul otsustati vaenlast vastu võtta pikaksvenitatud kindlustuste liini taga, kuigi selle kaitsmine läbimurrete võimalikkuse tõttu oli äärmiselt raske, mistõttu mõned komandörid nõudsid kohtumist vaenlasega väli lahingus.

19. novembri varahommikul viis Karl XII Rootsi väe pealetungile, jaotades selle kahte rünnakukolonn. Pealöök suunati Vene vägede tsentrumile, teine kolonn aga ründas paremat tiiba. Rünnaku algul puhkes äge lumetuisk, mis oli otse venelastele näkku, halvendades seega tunduvalt nähtavust. Enamiku vägede nõrk võitlusvõime, ohvitseride keeleline eraldatus soldatitest ja lumetuisk soodustasid peagi segaduse tekkimist Vene kaitseliinides. Šeremetevi ratsavägi vasakul tiival taganes ilma tõsisema lahinguta, kusjuures palju ratsanikke uppus jõe ületamisel kose voogudes. Rootslaste survele ei pidanud vastu ka tsentrum, kus ülemjuhataja koos enamiku välismaalastest ohvitseridega andis end vangi. Oma positsiooni suutsid aga hoida Preobraženski ja Semjonovski kaardiväepolgud ning kindral A. Weide diviis, kes löid tagasi kõik rootslaste rünnakud. Ei lugenud ka see, et Vene vägede parem tiib taganes paanikas üle Kamperholmi saare ajutise silla, mis purunes ja kus hulk sõdureid hukkus jões. Pimeduse saabumisega lahing vaibus. Rootslaste võit oli selge, kuigi ülalmärgitud väeosad jätkasid veel vastupanu. Omamata aga omavahel sidet, kapituleerusid ka nemad öösel, kuid tingimusel, et nad võivad lahkuda koos relvastuse ja lippudega. Järgmisel hommikul aga rootslased kokkuleppesest kinni ei pidanud ja võtsid neilt ära suurtükid.

Lüüasaamine mitu korda väiksemaarvuliselt vaenlaselt näitas Vene vägede kogenematust ja ohvitseride oskamatust. Venelased kaotasid umbes 8000 meest langenutena ja kogu oma suurtükiväe, kuid säilitasid armee põhijõud. Narva alt lahkus 23 000 meest, kellest sai hilisema Vene väe karastatud tuumik.

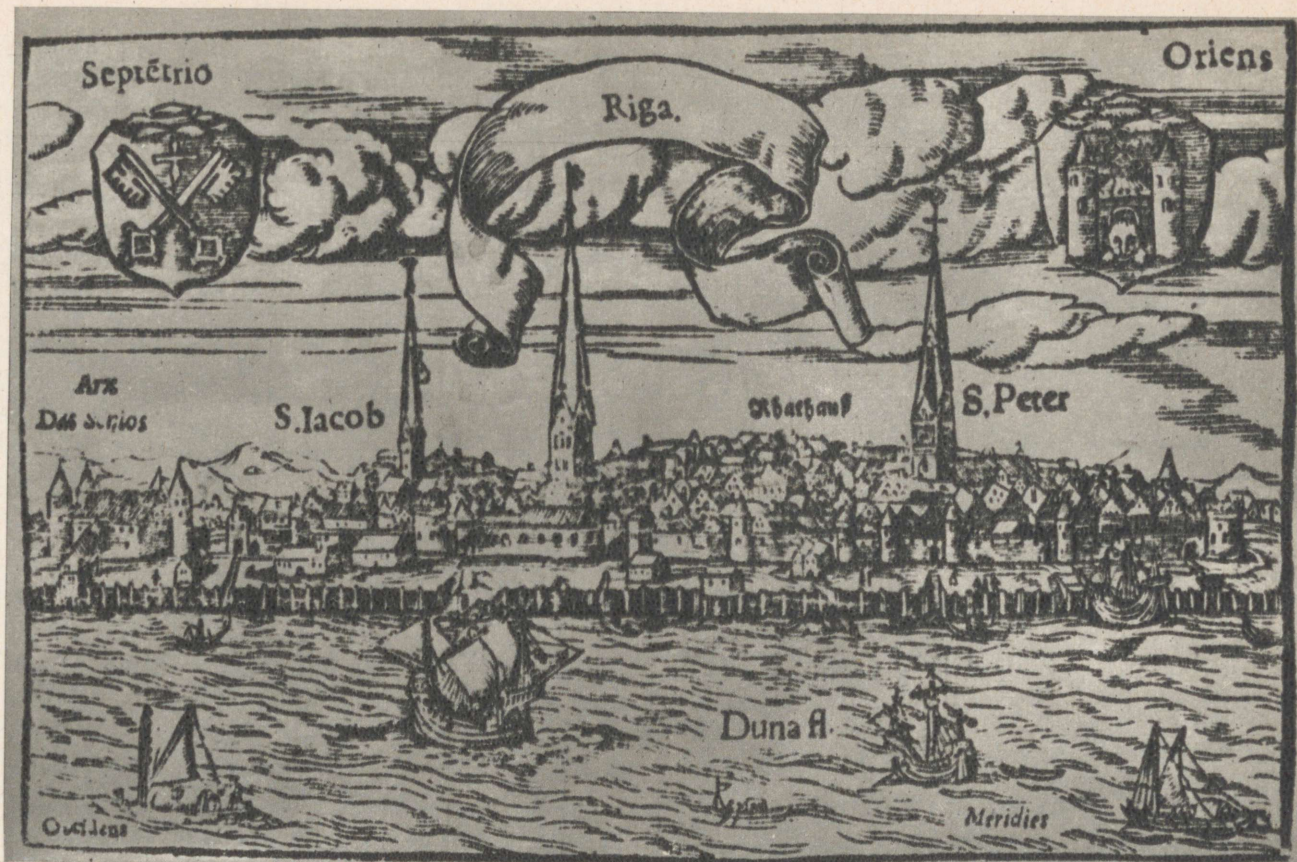
Võit Narva all süvendas rootslaste üleolekutunnet oma idanaabri suhtes. Karl XII, kes hakkas end nüüd pidama suureks väejuhiks, arvas ekslikult, et Venemaast enam tõsist vastast pole, ja

otsustas järgnevalt pöörata relvad kolmanda liitlase – Poola vastu. Rootslaste iseteadvust tõstsid ka ülistavad kiidulaulud Lääne-Euroopas, kus samuti hinnati üle Narva võidu tähtsust. Tegelikult oli aga Narva kaotus Venemaa järgnevate võitude aluseks, sest see sundis Peeter I mitmekordselt kiirendama Venemaa elus nii vajalike reformide teostamist, kõigi jõupingutuste mobiliseerimist püstitatud eesmärkide saavutamiseks.

Rootsi sõjavägi peatus talveks Laiuse ümbruskonnas. Sõjaväe varustamine toidumoonaga ja hobustega lasus täielikult kohalikel provintsidel. Pidevad rekvisitsioonid muutusid rängaks koormaks maa majandusele. Karl XII oma vaasalikus põikpäisuses sellest muidugi ei hoolinud ja kasutas talve oma vägede ettevalmistamiseks sõjakäiguks Poola vastu 1701. aasta kevadel. Provintside kaitse usaldati umbes 15 000-mehelise väe kätte, mida püüti tugevdada kohaliku elanikkonna arvel. Juba 1700. aasta sügisel käsutati talupoegi üldväkkekutse korras Rakvere ümbrusse võitluseks venelaste vastu. Linnakehvistu ja vabadike hulgast hakati värbama sõdureid ja 1701. aasta algul asuti talupoegadest moodustama maamiilitsat – omamoodi talupoeglikku

maakaitseväge, mille liikmed pidid samaaegselt jätkama teetööd mõisapõldudel. Kuid need abinõud ei andnud soovitud ning oodatud tulemusi. Eesti talupoegadel polnud mingit tahtmist sõidida oma isandate huvide eest ja taolised katsed, eriti aga maamiilitsa loomine, mis ei vabastanud talupoega vihatud mõisaorjusest, põhjustasid hoopis talupoegade vastuhakke. Nii toimusid 1700. aasta sügisel rahutused Harjumaal Perila mõisas, kus talupojad keeldusid teetööst ja ähvardasid relvade saamisel need pöörata mõisnike vastu. 1701. aasta algul keeldusid Vanamõisa talupojad Läänemaal teetööst ja küüdikohustusest. Korduvalt kohale saadetud sõjaväeosale astusid talupojad julgelt vastu ja alles pantvangide võtmisega suudeti talupoegade võitlustahe murda. Teetööst keeldusid ka Kunda talupojad Virumaal, kes jätkasid vastupanu mitme aasta jooksul. Taolisi sündmusi toimus veel mitmel pool mujalgi, mis näitas ilmekalt talurahva suhtumist Rootsi võimude püüdesse tõmmata neid kaasa sõjategevusse. Talupoja esimeseks ja peamiseks vaenlaseks oli mõisnik ja ta ei jätnud kasutamata võimalusi mõisa vastu väljaastumiseks.

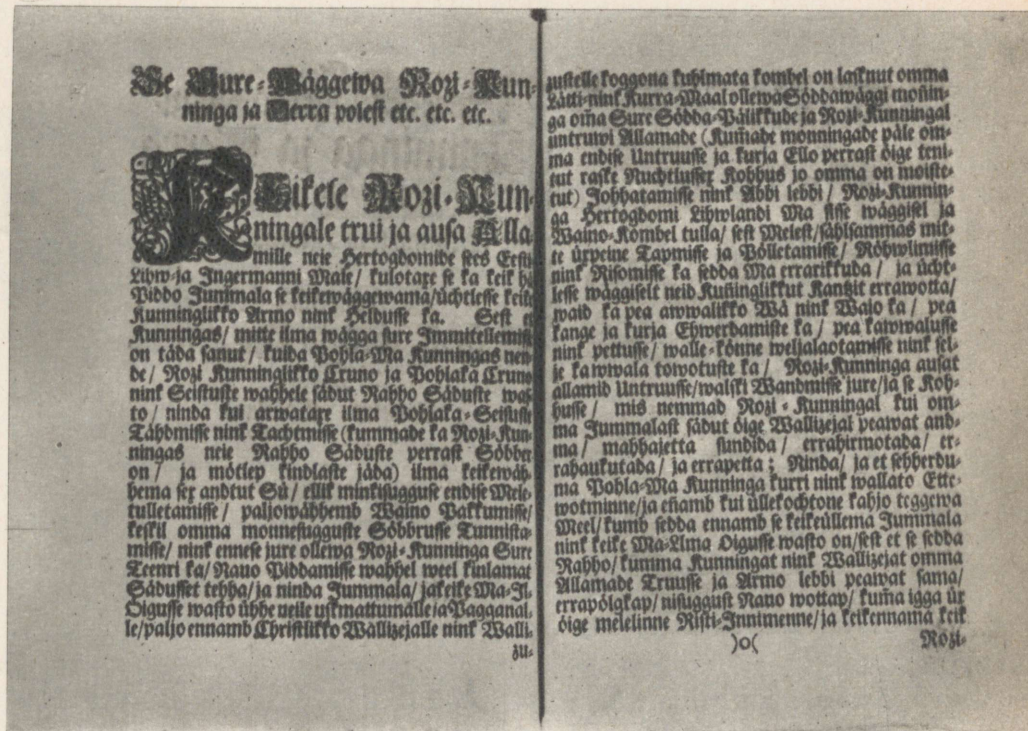

Joonis S. Münsteri „Kosmograafiast” 1548. a.

ENSV TA Ajaloomuseum

Riia

Sõjategevus Baltikumis algas Riia piiramisega Venemaa liitlase Poola kuninga ning Saksi kuurvürsti vägede poolt 1700. a. algul

Rootsi kuninga üleskutse 1700. a. aprillis, milles töötatakse riigitrudele alamatele kõige suuremat kuninglikku armu ning ähvardatakse hirmsa viha ja nuhtlusega neid, kes „väenlase pehmete ja magusate sõnade ehk häbemata tasumise läbi ennast laskvad ära petta”

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiu

Joonis E. Palmqvisti albumist 1674. a.

I. Strelitz eller Musqueterare

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Joonis E. Palmqvisti albumist 1674. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Vene suurtükk XVII sajandil

Tugeva kindluse piiramine nõudis võimsa suurtükiväe kohaletoomist. 1700. a. augustis alustas ka Venemaa sõjategevust Rootsi vastu, suunates oma pealöögi Narva kindluse vallutamiseks

Strelets musketiga

Narva piiramine Vene vägede poolt

Narva piiramist alustati 12. septembril 1700

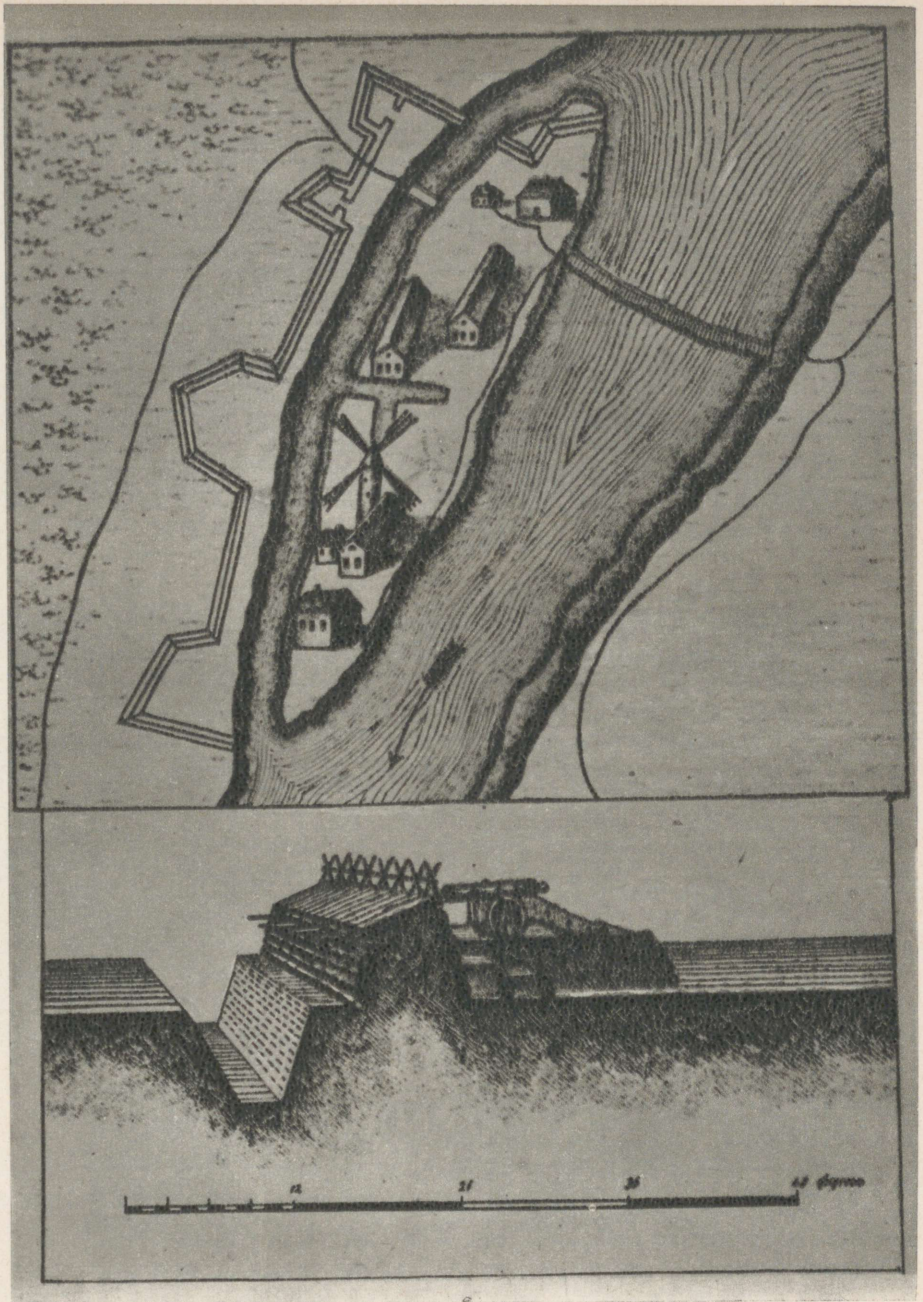
Chr. Weigeli joonis 1700. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Tundmatu kunstniku kaasoegne joonis

Riiklik Ajaloomuseum Moskvas

Joonis L. N. Hallarti päevikust

Kamperholmi saar Narva jões

Narva alla saabus ka Venemaa valitseja Peeter I, kes valis oma peakorteri asukohaks Kamperholmi saare. Alumisel joonisel läbilõige piiramisliini vallist Vene vägede paremal tiival

Ludwig Nicolai von Hallart

Sõjaväeinsener, Narva piiramistööde juhataja. Andis end rootslastele vangi, kuid 1706. a. vahetati välja ja astus tagasi Vene teenistusse. Suri 1728. a.

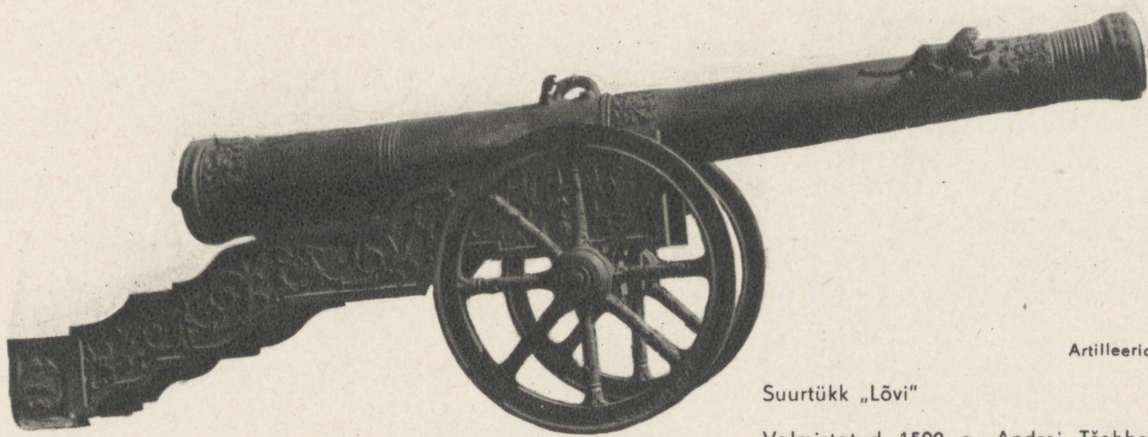

Detail Z. Wolfi plaanist XVIII saj. algusest

ENSV TA Ajaloomuseum

Narva piiramine 1700. a.

Piiramissuurtükkide tuli oli suunatud peamiselt Triumphi ja Fortuna bastionidele (plaanil all paremal ja vasakul)

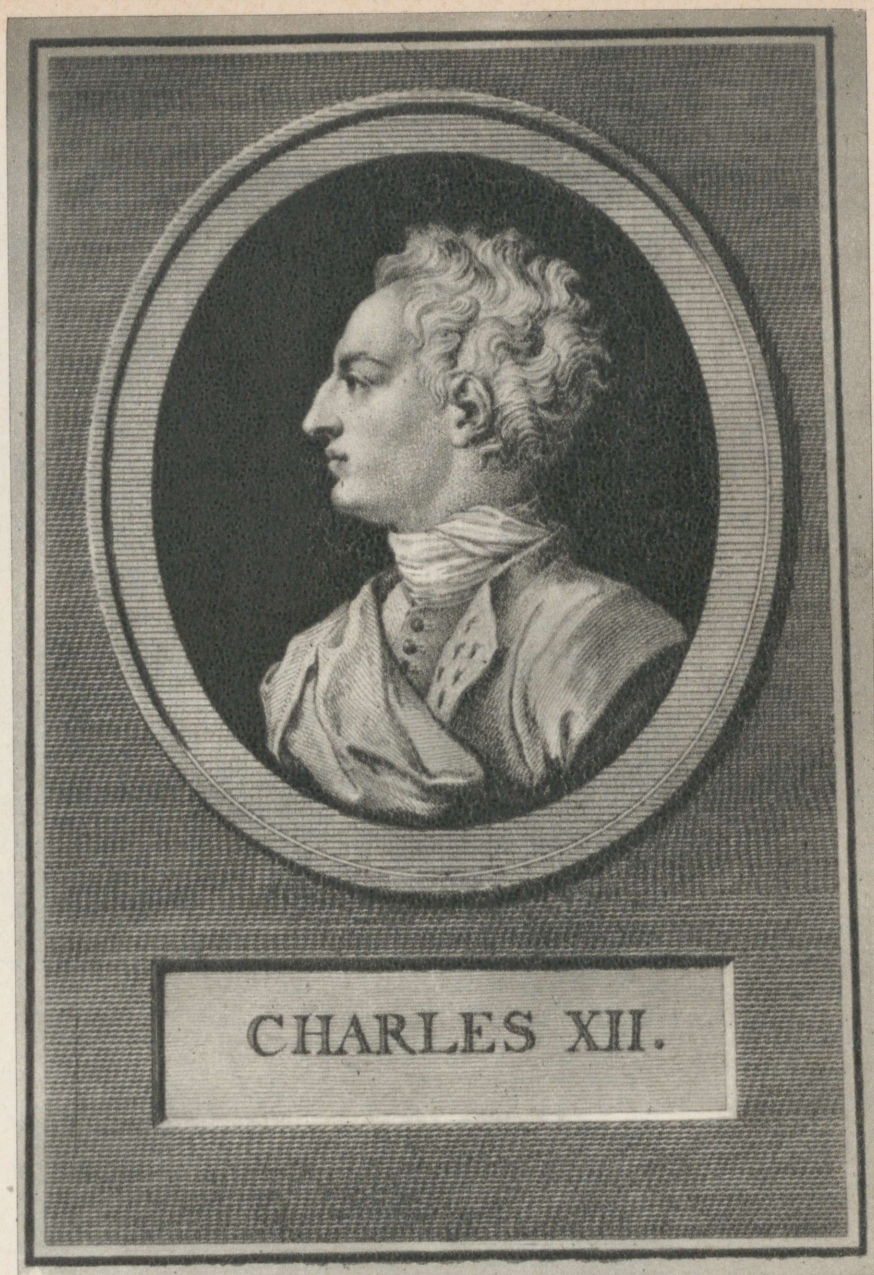
Artilleria Ajaloo Muuseum

Suurtükk „Lövi“

Valmistatud 1590. a. Andrei Tšohhovi poolt, lafett XIX sajandist. Kasutati Narva piiramisel 1700. a.

Karl XII
(1682–1718)
Rootsi kuningas 1697–1718

Carolus Kaheteistkümnes, Jumala armust svealaste, gootide, vendide kuningas, Soomemaa suurvürst, Eesti, Liivi, Karjala, Breemeni, Verdeni, Stettin-Pommeri, Karlsruhe ja Wendeni hertsog, Rügeni vürst, Ingerimaa ja Wismari härra, Baieri markkrahv, Jülichi, Kleve ja Bergeni hertsog

A. St. Aubini vasegravüür XVIII saj.

ENSV TA Ajaloomuseum

Pärnu

5. oktoobril 1700 maabus Karl XII oma peaväega Pärnus kavatsusega minna Riiat vabastama, kuid olukorraga tutvudes otsustas appi rutata piiratavale Narvale

C. Ungern-Sternbergi seepiajoonis XIX saj. algusest

Carolus

ENSV TA Ajaloomuseum

A. Goeteerise joonis 1615. a.

M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Rakvere

Rootsi vägi koondus kiirmarsil Rakvere ümbrusse, kus formeeriti 8000-meheline löögivägi Narva vabastamiseks piiramisrõngast

Vene laagri vall Pühajõel

Rootsi väe edasilikumise tõkestamiseks Narva suunas rajas B. P. Šeremetev Pühajõe kitsastele kindlustatud laagri, mille juures 17. novembril toimus kokkupõrge rootslaste eelväega, kes lõi Vene irregulaarse ratsaväe põgenema

Tundmatu kunstniku kaasaegne joonis

M. J. Saltököv-Štšedriini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Narva lahingu plaan (19. novembril 1700)

Rootslased ründasid Vene positsioone kahes kolonnis, millest vasakpoolset juhatas Karl XII ja parempoolset kindral Wellingk. Vene vägede pikakvenitatud kaitseliinid ei suutnud rünnakule vastu pidada ja nende rinne lagunes

Rootsi vägede lahingueelse positsiooni tsentrumit tähistav mälestusmärk Narva lähistel

Siiverti mälestusmärk (taastatud kujul)

Püstitatud 1900. a. kohale, kus Narva lahingu ajal võitlesid Vene kaardiväepolgud

Narva lahing

Rootslaste survele panid kindlalt vastu Preobraženski ja Semjonovski kaardiväepolgud ning kindral A. Weide diviis

Tundmatu kunstniku kaasögne joonis

M. J. Saltõkov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Chr. Weigeli joonis 1700. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Narva lahing

Vene vägede ülemjuhatajaks Narva lahingus oli Belgia hertsog C. E. de Croy, kes juba lahingu algul andis end rootslastele vangi

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Käsigranaat, püssikuul, püssikukk ja kontsaraud

Leitud Narva lahinguväljalt Siivertsi mälestusmärgi rajamisel 1900. a.

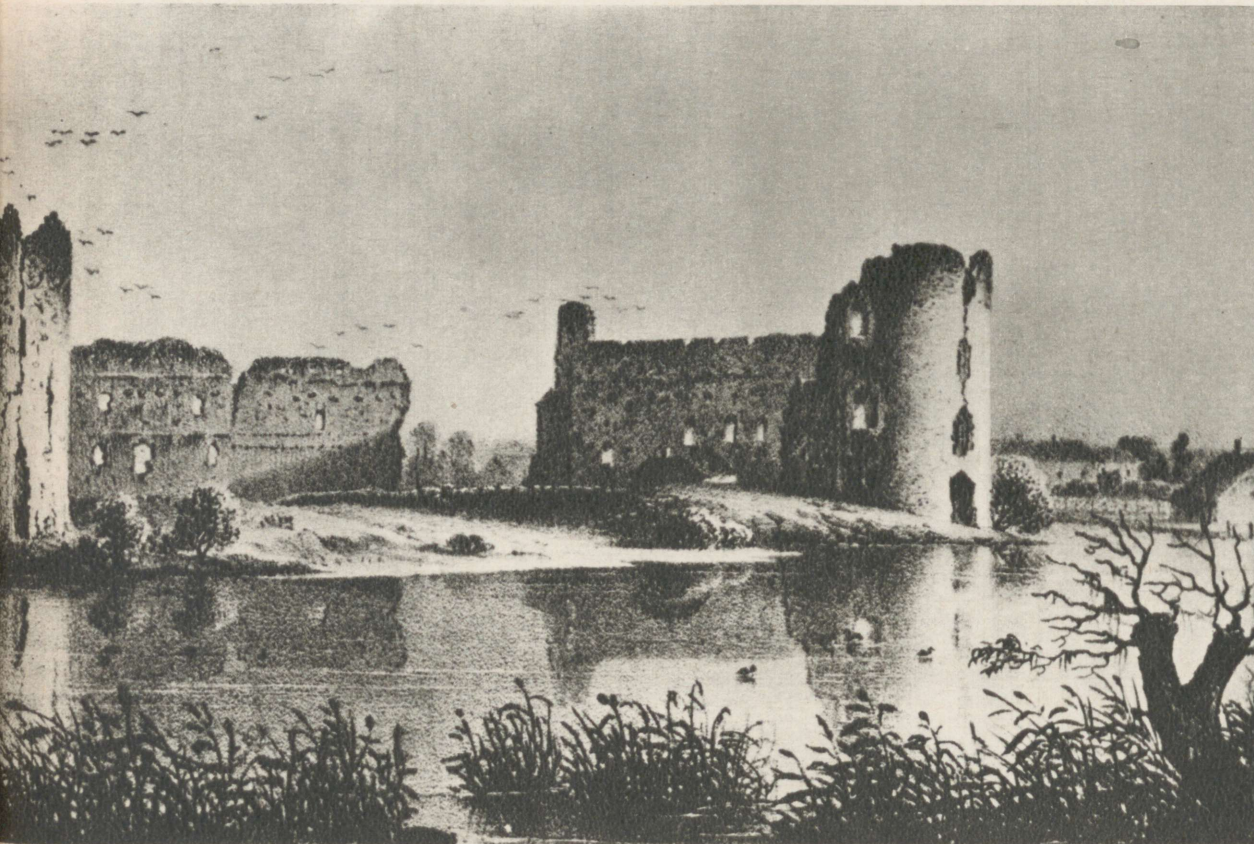
Hertsog de Croy surnukeha Niguliste kirikus Tallinnas

Çroy suri 1702. a. Tallinnas, kus ta tegi suuri võlgu, mistõttu võlausaldajad ei lubanud teda maha matta. Surnukeha muutus aja jooksul muumiaks ja oli kuni 1897. a. kohalikuks vaatamisväärsuseks

Laiuse lossi varemed

T. Krügeri joonis XIX saj.

Narva võidust rahuldatuna viis Karl XII oma väed talvekorterisse Laiuse ümbrusse, et teha ettevalmistusi sõjakäiguks Poola vastu

G. F. Schlateri lito XIX saj. keskelt

ENSV TA Ajaloomuseum

Nachdem man aniko in Erfahrung kompt / daß die Muscowiter auß Feindschlicher Intention gar über unsere Grenze zu kommen in willens seind / und man daher auß unterhängster Treu gegen Thro Königl. Majest. / und eingewurzelter Liebe gegen das Vaterland dahin bedacht seyn muß / wie man sich allem feindlichen Unternehmen männlich entgegen setzen / und dem Vaterlande von aller Gewalt und Beraubung befreien könne; dazu aber voriko (biß Ihrer Königl. Majest. Unsers Allergnädigsten Königs starcke Trouppen, so man stündlich gewärtig ist / anlanden werden) kein anderer Ausweg sich zeigt / als daß ein jedweder redlich gesinter vom Adel / und anderer Königlicher Unterthan / seine unterhängte Zelle, Treu und Devotion sehen lasse / und zwar solcher Gestalt / daß Er gegen zukünftigen Sonnabend / als den 22. dieses mit seinen Bedienten / Anptleuten / und andern Teutschen Knechten / und Leuthen / nebst einem Bauren / auß einem jedwedem Gesinde / mit solch Bewehr / als nur immermehr herben zu schaffen siehet / und 14. Tages Unterhalt in Wesenberg sich versamble / und von dorten mit gesambter oder zertheilter Macht / wie es / nach gepflogener Berathschlagung / mit denen so dieses Werck committiret worden / am rahtsamsten befunden wird / trachte / wie man dem hereinbrechenden unrechtfertigem Feinde / der sich ohne die geringste dazu gegebene Ursache / wieder Göttliche / Weltliche und aller Völicher Rechte zu Auß genöthiget / auf alle ersinliche Mensch und

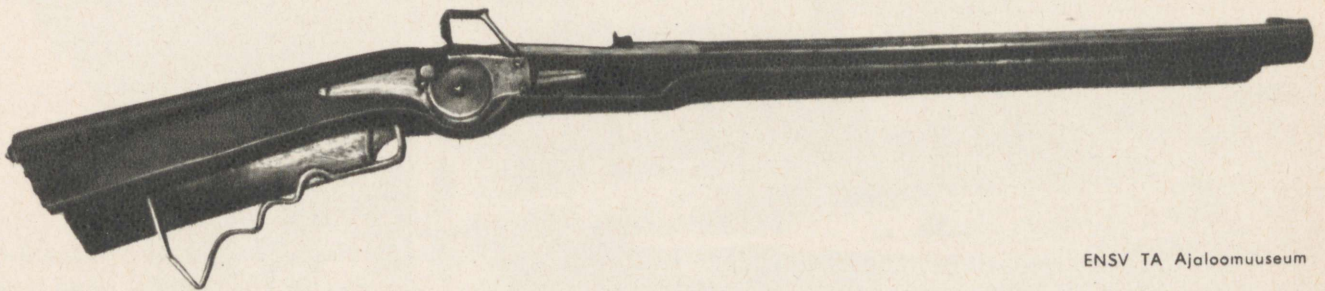
und mögliche Weise / Abbruch thun / und Schaden zuzufügen könne / gestalt hiemit zugleich die Herren Pastores ihres Eydes und Pflicht erinnert werden / daß sie vor ihre Personen so wohl von sich selbst / als wenn sie dazu requiriret worden / die Bauren und andere Königliche Unterthanen hertzhafft zusprechen / und sie zu Verthendigung ihres Vaterlandes / Weib und Kinder standhafftig vermahnen / die übrige aber zu Haus bleibende ernstlich erinnern / daß sie ihres Thuns warten / und die benötigte Land Arbeit verrichten. Wie ich nun hierauff gänzlich vermuhete / es werde kein redlich gesinter Königlicher Unterthan so unbedacht seyn / daß Er nicht so wohl in Consideration seines Eydes und Schuldigkeit womit Seiner Königl. Majest. Er verbunden / als Seiner eigenen Wohlfarth / so hierunter periclitiret und Gefahr leidet / Seine Unterhängte Schuldigkeit sehen lassen / umb so viel mehr / als man im Gegentheil die ohne sonderbahre Erhebligkeit außbleibende notiren wird / und sie nachgehends Ihrer Königl. Majest. schwere Ungnade auß sich deriviren werden. Publicatum auß dem Königl. Schlosse zu Reval den 17. Septembri Anno 1700.

AXEL JULIUS de la GARDIE.

Eestimaa kindralkubneri plakat 1700. a. septembrist, milles noutakse möisatest mehi võitluseks venelaste vastu

ENSV TA Keskraamatukogu

ENSV TA Ajaloomuseum

Rootsi rataslukuga püss

Sissesõidutee Vanamõisa keskusse

Põhjasõja algul puhkenud rahutustelaines oli üks visamaid Vanamõisa talupoegade ülestõus Lääne-Eestis, mis suudeti maha suruda alles pärast korduvat sõdurite kohalesaatmist, pantvangide võtmist ja julma karistamist läbi kadalipu

Perila mõisasüdame ja selle ümbruses paiknevate Kiima ja Aunapuu külade kaart 1691. a.

Kindralkuberneri korraldus põhjustas 1700. a. sügisel Perila mõisa talupoegade vastuhaku, kes kuulutasid avalikult: „Nüüd ometi kord oleme saanud sakslaste üle peremeesteks, antagu aga meile relvad... ja siis tapame kõigepealt sakslased maha.“ Alles asehalduri kohalejõudmisel suudeti vastuhakk maha suruda

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv

Rootsi tragun Põhjasõja ajast

Rootsi Kuninglik Armeemuuseum

Dannach für die auß
Schweden und Finland anhe-
ro mit dem ersten erwartende
Troupen, zu 12 Nachtlägern
vom jeden PferdKosdienst nachfolgende Per-
zelen gegeben und herben geschaffet werden
müssen / nemlichen:

Geld 9. Daler Silbermünze.

32. Ließpf. trucken Brodt.

11. Ließpf. Butter oder Speck.

22. Ließpf. trucken Fleisch.

422. Kannen Schwachbier.

422. Kannen Haber.

316. Ließpf. Heu.

solte aber kein Heubenzutragen seyn / wird

Haber und Häcksel gegeben / und zwar

632. Kanen Haber / wäre aber so viel Haber

nicht herbenzuschaffen / so kan vor jede Kan-

ne ein Stoff Roggen oder Mehl getieffert

werden. Und

1898. Kannen Hechsel.

aus

ENSV TA Keskraamatukogu

Eestimaa kindralkubeneri teadanne 9. aprillist 1701
mõisatele määratud kohustustest Rootsi väeosade
varustamiseks toidu ja loomasöödaga

„Raha 9 taalrit hõbedas

32 leisikat * kuivatatud leiba

11 leisikat võid või pekki

22 leisikat kuivatatud liha

422 kannu ** taari

422 kannu kaera

316 leisikat heina

...Tema kuningliku majesteedi kõige armulikumal
käsul teatatakse kõigile ja igaühele, et nad otse-
kohe ilma vasturääkimata ülalnimetatud andamid
kohale muretseksid ja valmis hoiaksid, ka talupo-
egade vankrid valmis ja heas korras hoiaksid, et neil
võoriga teel olles mingeid takistusi selle läbi
poleks...”

* Leisikas = 8,19 kg

** Kann = 2,54 l

VÕITLUSED EESTI MAA-ALAL KUNI 1709. A.

Samal ajal kui rootslased puhkasid Narva võidu loorbereil ja lõpetasid ettevalmistusi sõjakäiguks Poola vastu, tegi Peeter I palavikulisi jõupingutusi sõja edukaks jätkamiseks. Narva kaotus ei olnud hoopiski selliseks löögiks, nagu seda soovisid näha rootslased ja nende ülistajad Euroopas. Omades tohutuid inimreserve, toorainevarusid ja aega, suutis Venemaa peagi saavutada tõsist edu. Kaotatud suurtükkide asemele valati uued, kasutades selleks isegi kirikukelli. Sõjaväe põhijõud olid Narva all säilinud, nüüd täiendati neid uute, värskete polkudega. Alustati sõjaväereformi, mis muutis endise aadli-sõjaväe tõeliseks kaasaegseks regulaararmeeks. Palju tehti ära ohvitseride kaadri väljaõpetamiseks. Riigi kõigi ressurside mobiliseerimiseks viidi läbi rida reforme, mis aitasid kaasa Venemaa mahajäämuse likvideerimisele ja võimaldasid Vene vägedel peagi asuda uuele pealetungile.

Kasutades Rootsi peavägede lahkumist Eesti maa-alalt, koondati Pihkvasse paarikümnetuhandeline armee, mis 1701. aasta augusti viimastel päevadel alustas kolmes suunas rünnakut Eesti alal paiknevate ooberst W. A. von Schlippenbachi piirikaitsevägede vastu. B. P. Šeremetevi poeg Mihhail siirdus 11 000 mehega Räpina lähistele, J. N. Korsakov 3700 mehega Rõuge suunas ja S. V. Aigustov 5260 mehega Vastse-

Kasaritsa mõisa alla, kus asusid rootslaste väeüksused.

4. septembril jõudsid kõik väeosad kohtadele, kus üheaegselt puhkesid ka esimesed lahingud. Edukalt kulges venelaste rünnak Räpina all, kus rootslaste piirikaitseüksus täielikult purustati. Räpinas saavutatud edu jäi aga kasutamata, sest Rõuges ja Vastse-Kasaritsas suutsid rootslased venelaste rünnaku tagasi lüüa, mis sundis ka M. B. Šeremetevit Petseri suunas tagasi tõmbuma.

Sama aasta detsembris sai B. P. Šeremetev maakuulajate kaudu teada, et Schlippenbach on oma 7000-mehelise väe koondanud Tartumaale Erastvere mõisa ümbrusse. Šeremetev asus kohe 19 000 mehe suuruse väega teele. 26. detsembril jõuti Võhandu jõe äärde, kuhu jäeti voodrid koos kaitsega. Ettevaatlikult edasi liikudes kohtusid Šeremetevi eelväed 29. detsembril 2 km kaugusel Erastvere mõisast Rootsi väega. Lahingu tulemuse otsustas Vene ratsaväe tiibhaarang ja kohalejõudnud suurtükiväe tulelöökk. Kolm tundi kestnud ägedas heitluses purustati rootslased ning Schlippenbach põgenes oma väe riismetega Sangaste suunas. Rootslased kaotasid ainuüksi surnutena ligi 3000 meest ja kogu oma suurtükiväe, venelaste kaotused ulatusid 1000 meheni.

See oli Vene vägede esimene suurem võit Põhjasõja käigus. Peeter I omistas sellele suurt täht-

sust, andes B. P. Šeremetevile kindralfeldmarsali aukraadi ja autasustades teda Püha Andrei ordeniga. Erastvere lahing oli tõsiseks hoobiks kogu rootslaste kaitsesüsteemile Baltikumis. Veelgi tähtsam oli aga selle moraalne tulemus, mis hävitas rootslaste võitmatuse oreooli. Siitpeale kuulus initsiatiiv kindlalt venelastele, kes järgnevatel aastatel sooritasid Eesti territooriumile rea retki rootslaste tagala desorganiseerimiseks ja maa varustusvõime halvamiseks.

1702. aasta juulis toimus uus venelaste pealetung Schlippenbachi umbes 9000 mehe suursele väele, mis oli koondatud Sangaste mõisa piirkonda. Kuuldes suurema Vene väe lähenedest, taganes Schlippenbach peale eelvägede lüüasaamist Urvaste kiriku juures 17. juulil algul Laatre mõisa, sealt edasi üle Väike-Emajõe Hummulisse, kus lootis end kindlustada. Jälitavad vene väed forsseerisid aga kolmes kohas jõe ja pärast peaväe saabumist algas 18. juulil lahing, mis kestis 6 tundi ja lõppes taas rootslaste täieliku purustamisega. Viimased kaotasid ainuüksi surnutena umbes 5000 meest, kusjuures vähestel läks korda põgeneda Pärnusse koos Schlippenbachiga. Sellega oli Kagu-Eestis rootslaste võim murtud ja Šeremetev jätkas retke juba Läti territooriumil, vallutades seal Alüksne linna. Niisama edukalt kulges sõjategevus ka Ingerimaal, kus Vene väed puhastasid vaenlastest Neeva jõe mõlemad kaldad.

1703. aasta suvel suundus Šeremetev 10 700 mehega taas Eestimaale, seekord aga Narva tagant. Ületanud Skarjatina juures Narva jõe, siirdusid Vene väed Rakvere poole, kus Schlippenbachi salgad kaitsesid moonamagasine. Vene väe lähenemisel taandusid rootslased Tallinna suunas, süüdates laod põlema. Venelased hõivasid vastupanuta Rakvere, mille vähesed majad langesid samuti tuleroaks. Sama saatus tabas ka Paidet, Viljandit ja Põltsamaad. Septembri lõpul naasis Vene vägi Tartust möödudes Petserisse, kus soldatid talveks koju lasti.

Nii oli kolme aasta jooksul rootslaste vastupanu Ida- ja Kesk-Eestis põhiliselt murtud. Omistades sõjategevusele Venemaa vastu teisejärgulist tähtsust, tõmbas Karl XII kõik jõud Poola vastu, kus rootslastel oli ka edu. See võimaldas Venemaal rahulikult lõpule viia oma sõjaväe reorganiseerimise ning saavutada otsustava ülekaalu Baltikumis. 1703. aastal oli olukord juba

selline, et kõik Ingerimaa kindlused olid vallutatud ja Peeter I asutas väljakutsuvalt Neeva suudmesse uue linna St. Peterburi, mille julgeoleku kindlustamine nõudis lähimate Rootsi kindluste kahjutukstegemist. Seega jõudis järjekord Eesti ala linnade, esmajoones Narva ja Tartu kätte, seda enam, et 1704. aasta mais Emajõel Kastre juures toimunud lahingus võeti ära kogu rootslaste Peipsi laevastik, mis koosnes 13 väiksemast laevast 86 suurtükiga.

Tartu piiramine algas 9. juunil, mil B. P. Šeremetev jõudis Pihkvast 21 000 mehega linna lähiste. Kuid Šeremetevi vägede pealetungioperatsioonid olid organiseeritud halvasti. Linna pommitati kõige tugevamini kindlustatud küljelt – lõunast ja läänest – ning seejuures veel suurest kaugusest, millega ei suudetud erilist kahju tekitada 4000-mehelisele linna kaitsväele. Alles kui 2. juuli õhtul Peeter I kohale jõudis, muudeti rünnakuplaani ja 5. juulil viidi enamik suurtükke üle jõe Raadi mõisa juurde, et koondatud tulelööbiga purustada kindluse nõrgim lüli Vene värava ja Piinatorni vahel. 7-päevase ägeda pommitamise tulemusena purustatigi müür mainitud kohas. Samal ajal lähenesid F. N. Balcki üksused aproššidega läbi soo kuni murrukohani, N. von Verdeni üksused aga valmistusid silla ootamatuks rünnakuks müürile Piinatorni kohal. 12. juuli öösel kell 2 algaski rünnak, mis kestis kuni 13. juuli keskpäevani, mil kindluse komandant C. G. Skytte oli sunnitud kapituleeruma. Enamik rootslasi saadeti vangidena Narva alla viimase kaitsjate mõjutamiseks allaandmisele, 700 mehel aga lubati koos relvadega vastavalt kapitulatsioonitingimustele lahkuda Riia suunas. Olgu märgitud, et Tartus oli ka üle 400 rootslaste poolt sõjaväkke värvatud talupoja, keda venelased kohe koju lasksid. 1427 tsiiviilelanikku jäi endiselt linna. Vene väed said Tartust rikkalikku sõjasaaki – ainuüksi suurtükke 134, kōnelemata muust varustusest.

Samaaegselt Tartu piiramisega toimusid operatsioonid ka Narva all, mille piiramist alustati juba 1704. aasta mai lõpul, kuid suurtükkide vähesuse tõttu saadi õieti pihta hakata alles juuli lõpus. Kuigi Narva komandant H. R. Horn kaitses linna meeletult, lootes 1700. aasta sündmuste kordumisele, kujunes seekord kõik hoopis teisiti. Feldmarssal G. B. von Ogilvy poolt juhitud piiramine oli märksa paremini organisee-

ritud ning 45 000 mehe suurusel Vene väel oli juba kogemusi kindluste vallutamisel. Piiratute olukord muutus juba juulis lootusetuks, mistõttu Vene väejuhatas tegi Hornile korduvalt ettepanekuid alistumiseks, et ära hoida asjatut mõlemapoolset verevalamist. Kuid Horn, olles pimestatud rootsi relvade endisest hiilgusest, lükkas kõik ettepanekud ülbelt tagasi, sundides venelasi asuma otsustavale tormijooksule võimsalt kindlustatud linna vastu.

30. juulil jõudsid Narva alla Tartu piiramisest osavõtnud jalaväepolgud. See võimaldas asuda otsustavale rünnakule. Vene patareid olid koondatud Narva jõe idakaldale, kust peamiseks sihtpunktideks olid bastionid Victoria ja Honor. Pommitamine kestis päevad läbi, mortiiroid ei vaikinud isegi öösiti. 6. augustil varises kokku Honori bastioni rinnatis ning Victoria bastionis tekkis murd, mida pideva tule all hoidmisega ei lastud parandada. Üheaegselt liikusid Vene väed aproššidega otse Honori bastioni alla, et ette valmistada rünnakubaas. 7. augustil määras sõjanõukogu rünnaku kindlaks 9. augustile.

Tormijooks algaski määratud päeval kell 2. Kindralleitnant Schönbecki väed alustasid rünnakut Victoria bastionile ja kindralmajor Chambersi mehed bastionile Honor. Vaatamata piiratute meeleheitlikule vastupanule tungisid Chambersi väeosa soldatid, teiste hulgas Preobraženski polk, kolmveerand tunni pärast bastionile ja löid rootslased sealt välja. Ka teistel bastionidel saavutasid ründajad edu, nii et rootslased taandusid vana linnamüüri varju. Kuid ka see ei peatanud tormijooksu hoogu – väravad lõhuti maha ja Vene väed tungisid kindlustesse.

Vene soldatite viha Narva kindluse mõttetu vastupanu pärast oli nii suur, et esimeses rünnakuhoos ei halastatud ühelegi vastujuhtujale. Alles kui Peeter I linna saabus ja, mõök käes, isiklikult vahele astus, suudeti kord jalule seada. Ivangorodi kindlus alistus 16. augustil.

Vangilangenud rootslased lasti koos käsirelvadega minna Tallinnasse ja Viiburisse. Sõjasaak Narvas oli veelgi suurem kui Tartus: kindlusest saadi 623 mitmesugust suurtükki ja suurel hulgal laskemoona (olgu märgitud, et venelastel oli Narva piiramisel ainult 66 suurtükki ja 34 mortiiiri).

Kahe tugevama Eesti kindluse – Narva ja Tartu vallutamine muutis olukorra siin põhjalikult

Venemaa kasuks, tagades küllaldase julgeoleku uuele linnale Neeva suudmes. Edasistel suurematel operatsioonidel Eesti territooriumil ei olnud enam erilist mõtet, sest sõjategevuse pearakus kandus üha enam lõunasse, kus rootslastel oli endiselt edu Poolas ja nad valmistusid sissetungimiseks Venemaale. Liati oli liidulepingu kohaselt ette nähtud siinsete alade minek Poola valdusse, kusjuures ainult Narva kuulus ühendamisele Venemaaga.

Seetõttu paiknesid järgnevatel aastail Eesti maa-alal mõlemalt poolt üsna tagasihoidlikud sõjajõud ning kujunes välja isegi teatud ajutine piir võitlevate poolte vahel, mis kulges Virumaalt läbi Kesk-Eesti lõunasse Läti maadele. Et suuremaid operatsioone ei teostatud, siis toimus mõlema vaenulike vägede poolt hõivatud ala vahel küllaltki tihe suhtlemine, mida ajuti häirisid üksikute salkade luure- ja varustamisretked vastase piirkonda.

Olukord muutus aga 1708. aastal, kui Rootsi peavägi tungis sügavale Venemaale. Kartes rootslaste pealetungi vastallutatud aladele Ingeris, püüdis Peeter I laostada vastase lähimat tagalat ning hävitada siinseid võimalikke tugipunkte. Selle eesmärgiga hävitati täielikult Tartu kindlustused ja kõik saksa soost elanikud saadeti Vologdasse. Narva suunas algasid samal aastal taas suuremad sõjalised operatsioonid, sest rootslased alustasid Karjalast pealetungi Peterburile, mida pidid Narva poolt toetama Eestimaal olevad H. H. von Lieveni väeosad. Kuid Karjala operatsiooniga ei saavutanud rootslased mingit edu, Virumaal aga löid admiral F. M. Apraksini polgud 15. augustil Vinni mõisa väljadel rootslasi purustavalt. Vinni lahing, kus rootslased kaotasid surnutena üle 800 mehe, oli Eesti alal viimaseks välilahinguks Põhjasõja käigus, mis muide kajastub ka rahvapärimestes: selles ümbruses teab rahvas näidata mitmeid kohti, kus sõda olevat lõppenud.

Pikaajaline sõjategevus Eesti territooriumil lasus kogu oma raskusega esmajoones talurahva õlgadel, kes pidi ülal pidama Baltimail tegutsevaid Rootsi väeosasid kui ka andma oma osa Rootsi peaväe varustamiseks. Iga-aastased vilja- ja heinarekvisitsioonid muutusid maa majandusliku olukorra halvenemisega üha koormavamaks. Peale selle pidi iga mõis vastavalt oma suurusele välja panema ja täielikult varustama kindla arvu

ratsamehi. Vägede transportimiseks nõuti aga küüti ja hobuseid, mis samuti tõmbas talupoegi kauaks eemale põllutööst.

Sõja algusaastatel kannatas talurahvas ka Vene vägede retkede tõttu, mille eesmärgiks oli just siinsete vaenlase alade varustusvõime halvamine. Sellest tulenevalt hävisid sõjakeerises ühteviisi nii mõisniku kui ka talupoja viljapõllud ja viimase kodune vara ning mõnigi kord viidi kaasa ka talupoegi endid. Pärast Tartu ja Narva langemist sooritasid rootslased järgnevatel aastatel omakorda laastavaid retki Ida-Eesti territooriumile, süvendades veelgi juba sõja varasemas käigus tekkinud viletsust.

Rootslaste olukorra halvenemisega Baltikumi sõjatandril kaasnes terav puudus elavjõust. See sundis valitsusvõime üha laialdasemalt värbama sõjaväkke ka eesti talupoegi ja linnakehvistut. Talupoegade sundvärbamiseks moodustati isegi erilisi komandosid, kes püüdsid tulevasi sõjamehi kodust ja kirikust, mõisast ja kõrtsist, mis põhjustas teravaid kokkupõrkeid värbajatega. Ei olnud harvad juhtumid, kui talupoegade relvastatud salgad tungisid värbajatele kallale, peksid need laiali ja vabastasid värvatud. Nii puhkes 1705. aastal vägivaldsest värbamisest põhjustatud vastuhakk Lelle mõisas Pärnumaal. Kui sinna saadeti 40 sõdurit, siis astusid talupojad neile julgelt vastu ja löid nad põgenema. Ja kui rootslastel läkski korda sundida talupoega sõjaväemundrisse, siis põgenes ta esimesel võimalusel. Deserteerimine oli niivõrd massiline, et valitsusvõimud olid sunnitud trükkima eriüleskutseid väejuuksikute tagasikutsumiseks, arhiivitoimikud aga kubisevad taolistest protsessidest.

Jätkusid ka talurahva otsesed vastuhakud mõisaisandaile, kuigi need ei saavutanud enam 1700.–1701. aasta ulatust. 1702. aastal jätkus endiselt Kunda talupoegade vastupanu, mida ei suutnud murda ka sõjavägede kohaletoomine. Samal aastal toimus rida rahutusi ka Lõuna-Eesti mõisates (Vana-Kariste, Pöögles, Pornuse, Kaubi, Karksi jt.). 1703. aastal tegutses Öisu mõisa piirkonnas Pärnumaal 70–80-mehe-line talupoegade salk Nahksepa Tiidu Märdi juhtimisel. Vene vägede lähenemisel astusid nad

nenedega ühendusse ja põletasid maha Öisu karjamõisa. See kõik näitab, kuidas sõjategevusega kaasnenud segadust kasutades püüdsid talupojad vabaneda vihatud mõisaorjusest.

Sõjategevuse üha ulatuslikumal kandumisel Eesti territooriumile püüdsid otseste operatsioonide piirkonnas paiknevad talupojad peituda metsadesse ja soodesse. Rahvapärimeses on säilinud palju mälestusi taolistest soosaartest ja metsapadrikutest, kus tavaliselt kogu küla varju otsis ja kus end varjasid paljud väejuuksikud, keda rootslased olid värvanud sõjaväkke või võtnud maamiilitsasse, kuid kes sealt esimesel võimalusel põgenesid.

Kui sõja esimestel aastatel Vene vägede üheks võitlusülesandeks oli Baltimaade majanduse desorganiseerimine, siis 1704. aastast alates olukord muutus. Vallutatud maa-aladele hakati juba vaatama kui oma territooriumile, mistõttu muutus suhtumine ka kohalikesse elanikesse. Narva piiramise ajal 1704. aastal anti välja kaitsekiri „kõigile Liivimaa alamatele“ ja käskkiri vägedele, milles keelati muu hulgas ka talupoegade vara puutumine. Tartu vallutamisel lasti kõik linnas olnud talupojad vabalt koju, kaugemalt pärinevaile anti isegi passid vabaks läbipääsuks. Vene väejuhatuse suhtumist kohalikkude elanikkonda iseloomustab see, et kui 1708. aastal saadeti Tartu sakslastest elanikkond välja, kuna kardeti nende üleminekut rootslaste poole, siis eestlasi ei puudutatud.

Paljud talupojad osutasid Vene vägedele otsest abi maakuulajate ja teejuhtidena, nagu seda on teada näiteks Tartumaalt, kus talupoeg Kuusma Jürgen juhtis Vene väesalga Tormasse, või Virumaalt, kus Padase Jaak juhtis 1709. aastal Vene väeosa Pärnu suunas. Kui selline talupoeg sattus Rootsi võimude kätte, siis anti ta kohe kohtu alla. Nii mõistis Tallinna linnusekohus 1710. aastal surma Porkuni talupoja Hindo Jaani Vene väesalga juhtimise ja abistamise eest.

Kuid eesti talupoegade lootused Vene vägede abil pääseda mõisaorjusest olid alusetud, sest Venemaa oli samasugune feodaalriik, kus valitsevaks klassiks olid mõisnikud ja kus talupojad kannatasid pärisorjusliku rõhumise all.

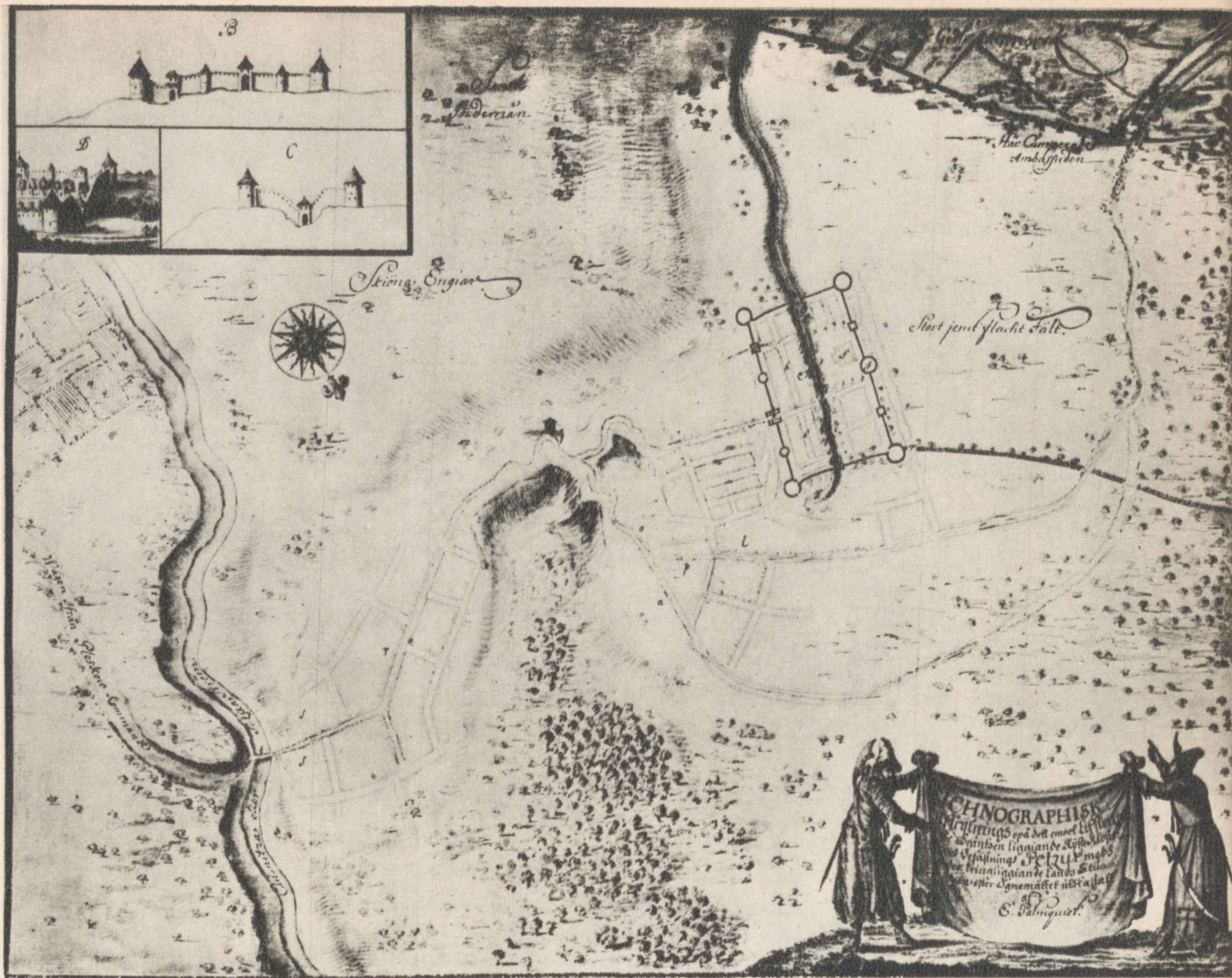

Kirumpää lossi varemed

Balti provintside kaitseks jätsid rootslased umbes 15 000 meest, kes koondati piirirajoonidesse, ülemjuhataja peakorter viidi aga 1701. a. sügiseks Kirumpää ümbrusse

„Rootsi kaevikute“ vall Mustajärve läänekaldal Veriora metsas, kus rahvapärimuste kohaselt oli rootslaste sõjalaager ja kust läks palkidest sõjatee läbi Mennikuunu soo

Joonis E. Palmqvisti albumist 1674. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvas

Petseri kloostri ja ümbruse plaan

Vene vägede koondumiskohaks oli Pihkva ja rünnakute lähtealaks Petseri kloostri ümbrus

Petserisse suunduv tee Kahkva mõisa juures

Esimese kokkupõrkena Eesti alal 1701. a. toimus 26. augustil lahing Kahkva mõisa juures mõlema poole luureüksuste vahel

Lokuta-Ristipalu lahingukoht Rõpina lähedal

4. septembril 1701 ründasid Vene väed rootslaste positsioone reas kohtades Lõuna-Eestis. Rõpina lähedal purustas M. B. Seremetev täielikult A. L. von Roseni väesalga

Puškimägi Lokuta-Ristipalu lahinguväljal

Rahvapärimuse kohaselt olevat sellel künkal seisnud Vene suurtükid, millest on tuletatud ka mäe nimetus

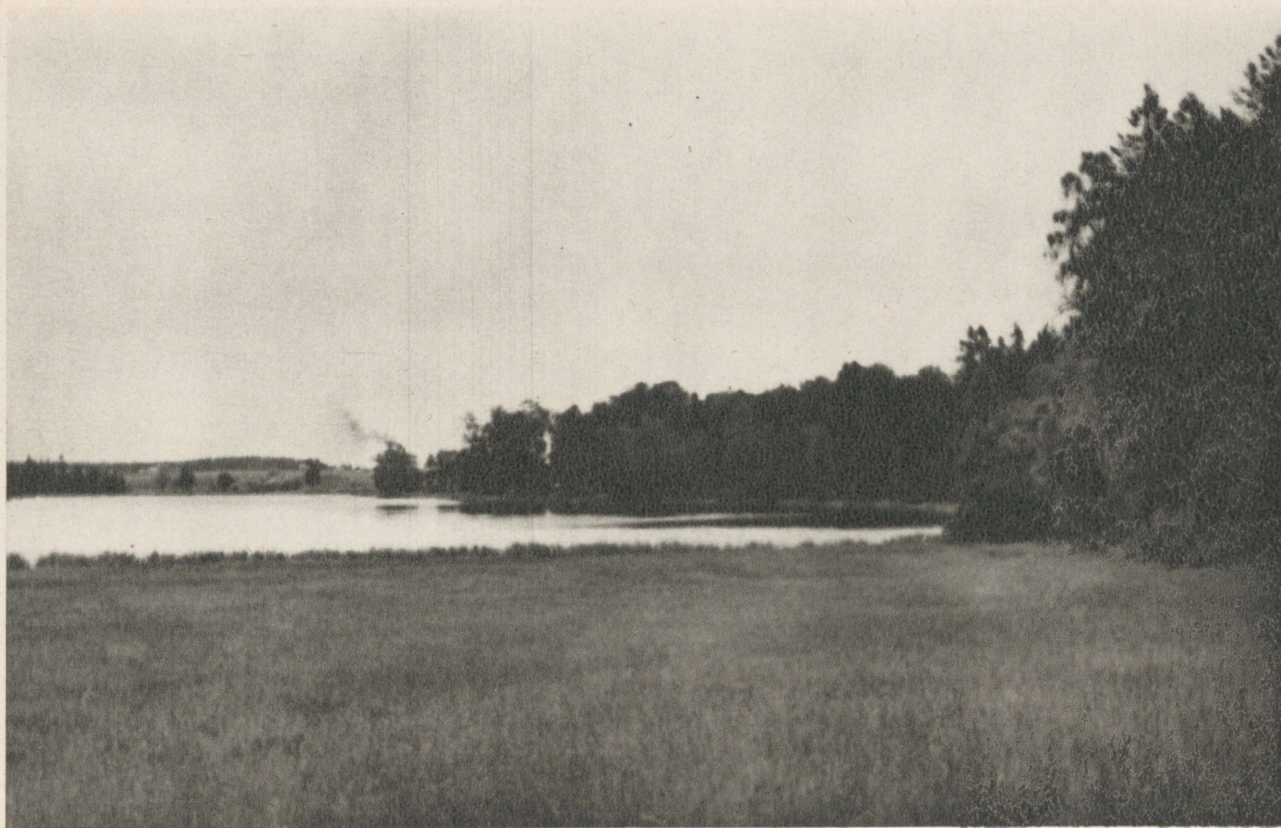
Teerist Rõuge surnuaia juures

4. septembril ründasid Vene väed ka Rõuge all rootslasi, kuid löödi tagasi

Kasaritsa Verijärv

Edutu oli samal päeval ka teise Vene väeosa rünnak, mis Kasaritsa ümbruses oli samuti sunnitud tagasi tõmbuma

Vaade Erastvere järvele ja pargile

1701. a. detsembri lõpul peatus W. A. von Schlippenbach oma vägedega Erastvere mõisas, millest maakuulajate kaudu sai teada ka B. P. Šeremetev

Rootsi jalaväelane Põhjasõja ajast

Rootsi Kuninglik Armeemuuseum

Puskaru mõisa keskus Erastvere lähedal

Erastvere suunas edasi tungides kohtusid Vene väed Puskaru mõisa juures rootslaste eelpostidega, kes löödi põgenema

Erastvere lahinguväli

29. detsembril 1701 andis 13 000-meheline Vene vägi purustava löögi 7000 rootslasele Erastvere juures

Kivirist Sirvastes Erastvere lähedal
rootslaste matusekohal

Rootslased kaotasid Erastvere lahingus
ainuüksi surnutena ligi 3000 meest,
venelased 1000 mehe ümber

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ermitaaž

Boriss Petrovitš Šeremetev
(1652–1719)

Vene vägede ülemjuhataja Baltimaadel. Erastvere võidu eest ülendati kindralfeldmarssaliks

Püha Andrei orden

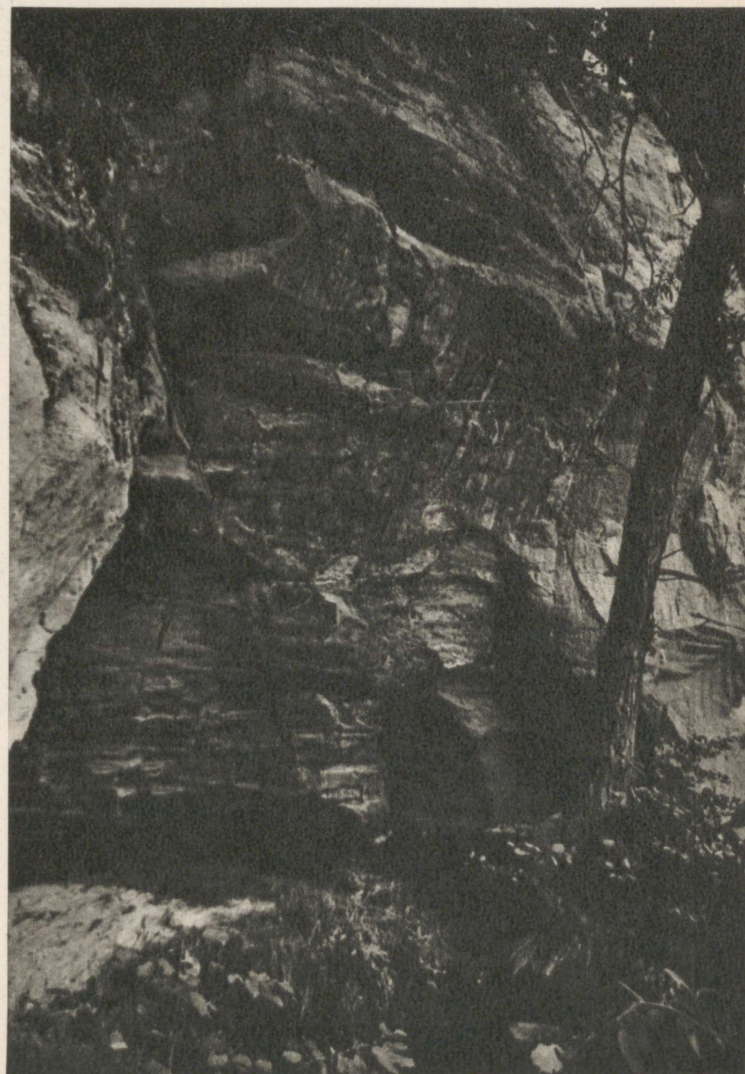
Esimene ning kõrgeim Vene sõjaväeline aumärk, mille neljanda mehena sai B. P. Šeremetev Erastvere võidu eest

Ütsamägi Rõuge lähedal

Sõjavägede liikumise ajal otsis talurahvas varju soosaartel ja metsapadrikutes, mida rahvasuul veel praegugi teab juhatada. Üheks selliseks pelgupaigaks oli Ütsamägi Rõuge ja Haanja vahel

Sõjatare Võhandu kaldas Süvahavval

Järsusse liivakaldasse õõnestatud koopaid olevat Põhjasõja ajal samuti kasutatud pelgupaikadena

Paisu veski varemed Vöhandu jõel Haavapää juures
Üks Vöhandu jõe ülekäigukohti, kus olevat olnud sõjasild

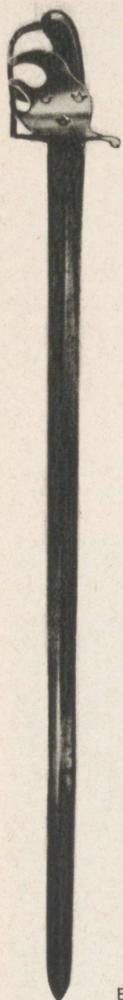

Vene ratsanik XVII saj. lõpust

Joonis E. Palmqvisti albumist 1674. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvas

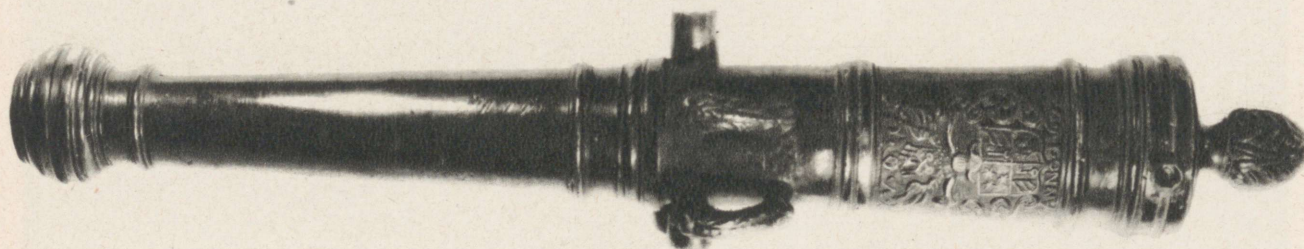
Rootsi traguni palašš

ENSV TA Ajaloomuseum

Vaade kõrgendikule Sangaste ümbruses, kus W. A. Schlippenbach püüdis end oma vägedega 1702. a. kindlustada

ENSV TA Ajaloomuseum

Rootsi pronkssuurtükk

Ülekäigukoht Laatre jõest Sangaste–Valga maanteel

1702. a. suvel sooritas B. P. Šeremetev uue sõjakäigu Lõuna-Eestisse. Vene vägede lähene-
misel jätsid rootslased Sangaste positsiooni maha ja kindlustusid Hummuli mõisa juures

Endine Piiri kõrts Valga–Viljandi maanteel

Seda teed mööda liikus osa Vene vägesid Hummuli suunas

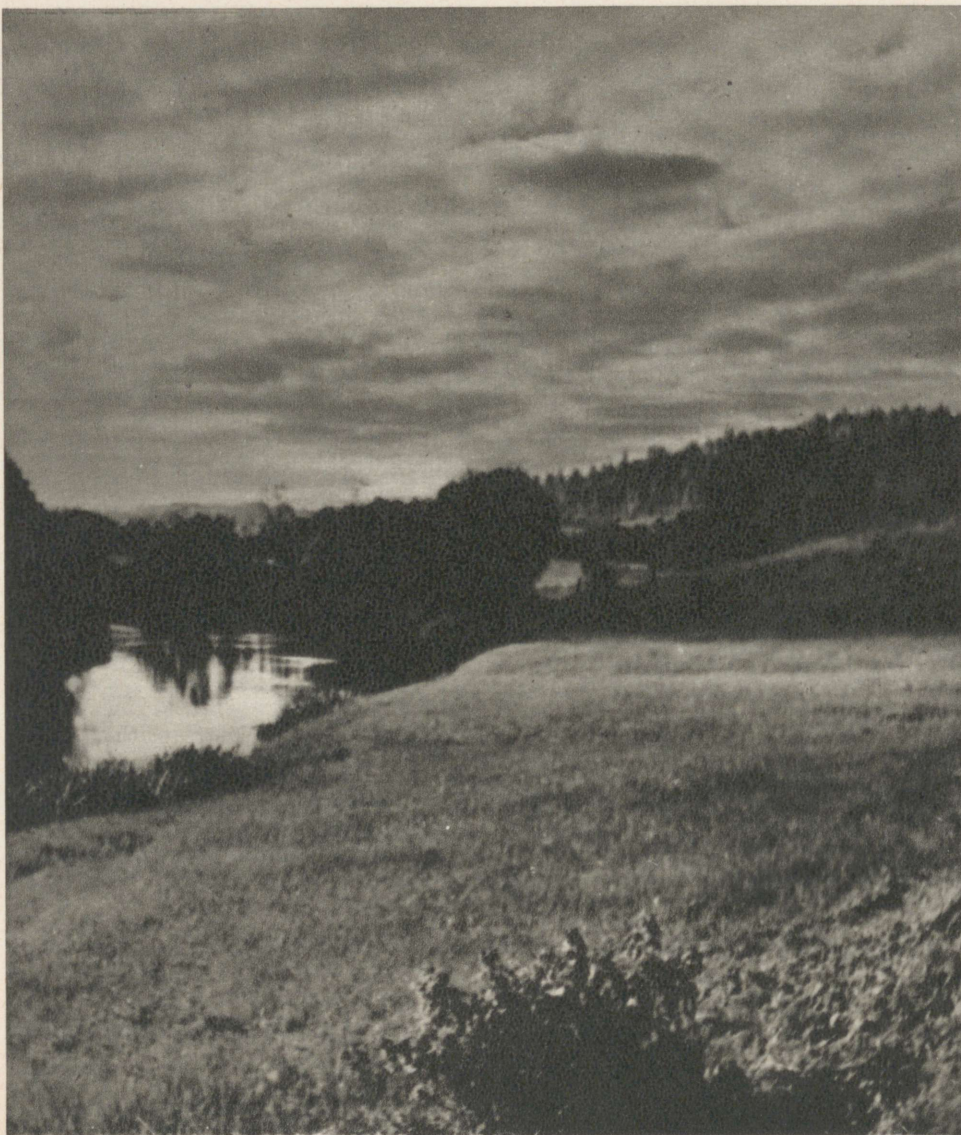

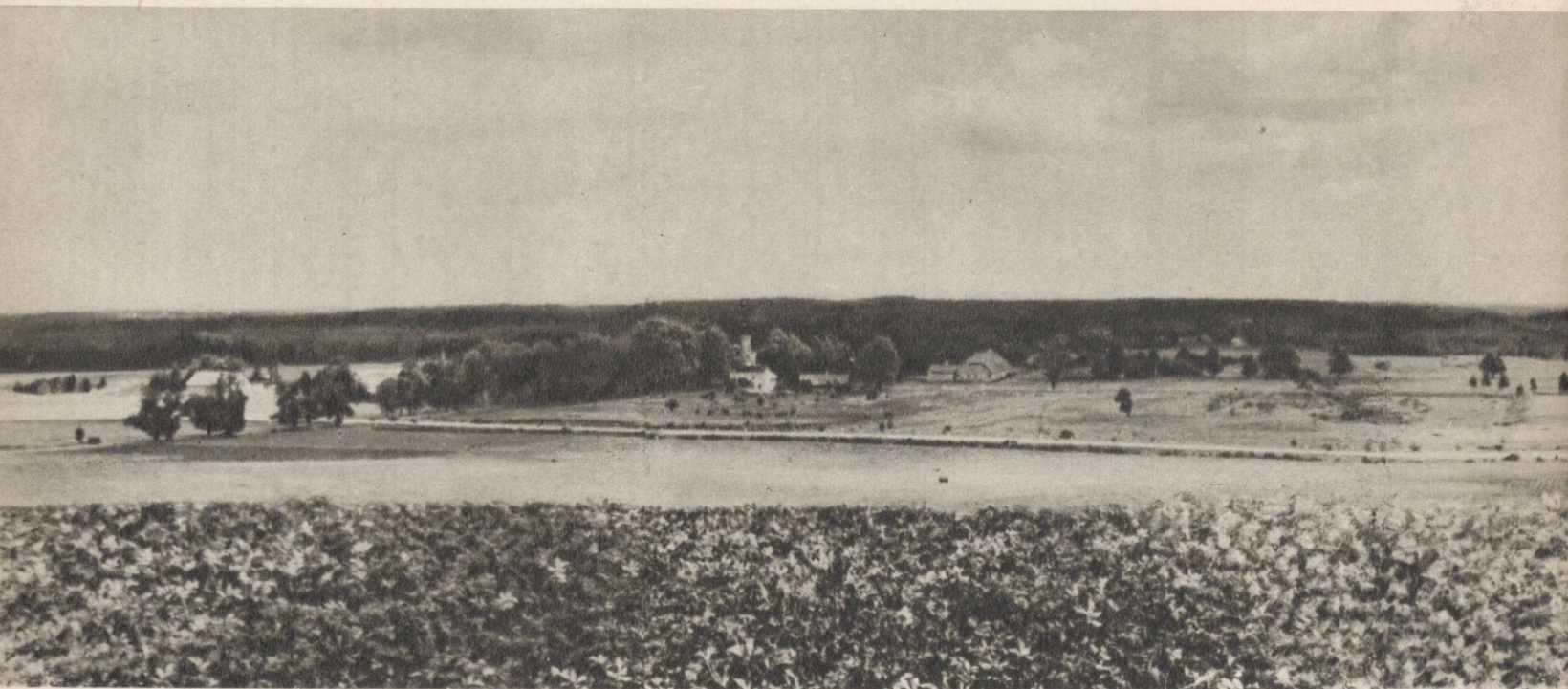

Väike-Emajõgi Hummuli lähedal

Koht, kus Vene väed ületasid jõe edasitungimisel Hummuli suunas

Väike-Emajõgi Tõlliste silla juures, kus Vene vägede vasak tiib ületas jõe rootslaste positsioonide ümberhaaramiseks lõunast

Hummuli lahinguväli

17. juulil 1702 hargnes Hummuli mõisa juures äge lahing, mis lõppes Rootsi välväe täieliku purustamisega. Rootslased kaotasid selles lahingus 5000 mehe ümber

Küngas Hummuli pargi serval, kuhu maeti osa Hummuli lahingus langenud rootslasi

Rootslaste matusepaika tähistav ristiga kivi Hummuli mõisa lähedases metsas

Joonis A. Oleariuse reisikirjeldusest 1656. a.

Kunda mõis

1702. a. kevadel kaebas Kunda mõisa rentnik talupoegade vastuhakkamise üle. Teist aastat teokohustuste täitmisest tõrjunud talupoegi ei hirmutanud ka kohalesaadetud sõdurid, keda talupojad kirveste ja teivastega minema kihutasid. Veel 1704. a. kaebas mõisarentnik talupoegade „mässamise“ üle

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv

167

 Der Comptroller
 Herr Baron von
 Mönch
 Herr Feldmarschall Litta: und
 General Gouverneur

 Bräutigam Herr

 Der Comptroller Herr Graf excellenz weiß ich vom beühel
 beühel in mittelbüchigkeit das tragen, also das die Rindoff
 buieren auf dessem gesinde die Meliz auß gegangen die
 ges nicht die gaffel arbeit zugewomen haben die ich die begeh
 der von den diesen beühel an die Graf excellenz
 diese mein sonstling nichtiret gab. und darauf, auf
 diese ein begeh an den Jore meisters Stück verhalten
 das in mit die meisters daz. Seltt und die
 lauren die begehungen, weil aber die Salta, andere
 Rönig affir gefahr, und nicht die Rönig Rönig
 als das die begehungen Herr Jore gaffel ein begeh
 ein begeh an einen mittel officier gegeben, das oben
 begehungen Jore meisters Stück die begehungen, die in die
 der auf mit 10 Soldaten dazum gehen, und von
 diese die gaffel begehungen haben das die begeh
 nach dem gaffel Rönig, aber die gaffel die nicht ein
 gaffel sondern von dem Graf Jore haben
 die in die auf mit die 10 Soldaten resolviret nach
 dem begehungen, also die die in einen die alle sollen
 die begehungen gefahr haben, die die mittel officier ein die
 Rönig gaffel die gaffel die gaffel und die gaffel

Väljavõte Kunda mõisa rentniku kirjast 25. aprillil 1702 Eesti-maa kindralkuberneriile, milles ta kurdab, et teotööst juba teist aastat keelduvad talupojad peksid kohalesaadetud sõdurid minema, ja palub täiendavat abi talupoegade vastupanu murdmiseks

S meile seia täda todut / kui
 pear Tallo = Pojade seas Maal/
 nisuggosed kurjad Rõnneb raki-
 tama / et nemmat Wainlase Päle-
 langmisse ajal tachtwat risõda ning
 warrasta / se Nimme päle / ko olleg Wainlane sedda
 teinut / kui sehherda assi neist enne on nechtut. Ag-
 ga et se ür Jummalakartmatta ja Ello = kaotalik
 Etereõtmine on / et ei ürki pear mõtlema sedda
 sugust kurja Süddand kellekil Risti = Rahwa seas
 olla: Seperrast mainikeme Kuningast sadut Wal-
 lizeja Ammeti polest / igga übbe / sest kurjast Nauust
 kangest erra ; et Wainlase Päletullemisse ajal (mis
 Jummal Armust keelgo) ei ürki julgeto ei wehhem-
 ba Lijga eck waggist = Tõõd mu Inimeste eck Noi-
 sade wasto / ko ürpeines Wainlase wasto / Põlleta-
 misse / Wargusse / Wõtmissel / Risomisse lebbi / eck
 teisel Wisil tehha ; muido peab temma / ni pea kui
 ta eal kinni sajare / se hirmsa kurja Tõ perrast / ilma
 Armo samatta / kui Ma = Põlletaja / Morzil ning
 Rõwel hukkatama. Et ka kulure / et monnigad
 Rajapäle ellawad Tallo = Pojad / peawad ni herri-
 sed / Jummalala unnastajad ja Bettised meie armolis-
 semba Kuninga ning omma Issa = Ma wasto olle-
 ma / et nemmad kui Ma = hukkajad Bettised / peawat
 wotma Wainlasel monne Usjust Tarkust anda :
 Seperrast kelan ma neid sest kurjast Nauust oke kan-
 gest

gest erra / et nemmat mitte isse enneselle sedda kange
 Ma = Bettiste Nuchtlust kaila tõmmawat ; agga nei-
 le / kummad ko truid ja ausad Allambid / neid Ma-
 Bettised moistwat ülles = ninh Kette = sata / towotan
 minna Kuninga polest / hä rochke Balka ning
 Warmist : mis neile ka ilma keelmatta peab Kette
 martama : Me jures meie igga übbel Mele tulleta-
 me mõttelda / et ei ürki Kurri = Meleline lootko / en-
 nast nehoõko kurja Tõõde päle sadut Nuchtlussest
 woitwa wabbar jada / eck warjul errahoida ; sest se
 keiktadaw ning õige Jummal / kennel Hirin on seh-
 herda ülleantusse päle / ajab sedda ülles / et ei ürki pea
 nuchtlemta jama ; ja temma isse sunnib neid hirm-
 fast siin Ilma pääl / ninh teises Ilmas iggawest.
 Se eest hoidko ennast igga ür / ning techko mis kes-
 tate / sannakulil ; Sedda kulõtadi ülles / Tal = Linna
 pääl / neljandateistkümmel Marti = ku Päwal / perrast
 meie õnnisteggia Christusse Ilmale tullemisse / teisel
 päle tubhand ja seike Sadda / Nastal.

AXEL JULIUS de la GARDIE.

Eestimaa kindralkuberneri teadaanne 1702. a. novembrist, milles karmilt ähvardatakse talupoegi vaenlasele teadete andmise või muu abi osutamise eest.

ENSV TA Keskraamatukogu

Vaade kunagise Nahksepa talu maadele Abja lähedal

Nahksepa Tiidu Märt oli Öisu talupoegade 70–80-mehelise salga juhiks, kes 1703. a. koos Vene väesalgaga põletasid maha Öisu karjamõisa

Sest et nühd mitte
 tarwis ei olle/et Gal-
 lo Wojat enmast walmis pan-
 newat / ja Wainlaste wasto
 lähawat / melebbi nemmad
 mötsewat pähsda omia Koch-
 tust / Leibateggemissest / Mü-
 tist / ja muust Wä jures tar-
 wis ollewa Töest / ja ninda
 se lebbi ennamb Wabjo kui
 Wasso sahtwat / sihs kässetare
 se ka sure Ammeti polest / et
 feik foggotulnut Gallo-
 Wojat

jat seddamaid / kui se Wamat
 sahb mahhaloetut / ühbest lah-
 kawat / ja Wajo pole läh-
 wat / ja sahl sedda feik terwat /
 mis nende Wobhus on. Me-
 jerrret sammakulestikult peap
 tehtama. Ammetut meie
 Munningstikfo Gallina pähl
 selle 30. Michku Wu Wä-
 wat selle 1703. Astal.

AXEL JULIUS de la CARDIE.

Eestimaa kindralkubeneri teadaanne
 1703. a. septembrist, millega loobuti
 üldväkkekutsetest, kuna talupojad loot-
 sid sellega pääseda mõisatööst

ENSV TA Keskraamatukogu

Eesti mees

G. Welté XVIII saj. lõpust pärineva joonise järgi

ENSV TA Ajaloomuuseum

A. Schoonebecki gravüür XVIII saj. algusest

M. J. Saltõkov-Stõedrini nim.
Riiklik Avalik Raamatukogu

Noteburgi vallutamine Vene vägede poolt 1702. a.

Pärast Noteburgi langemist hõivasid Vene väed kogu territooriumi mõlemal pool Neeva jõge, ning Venemaa saavutas väljapääsu Soome lahte

P. Pickaerdti gravüür

M. J. Saltõkov-Stõedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Peterburi 1704. a.

16. mail 1703 rajas Peeter I uue linna Neeva suudmealal, mis 1712. a. muudeti Venemaa pealinnaks

A. Schoonebecki gravüür XVIII saj. algusest

M. J. Saltõkov-Štsedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Emajõe lahing

1704. a. kevadel kandus lahingutegevus taas Eesti territooriumile. 3. mail hävitas kindralmajor C. Verden Emajõel Kastre all rootslaste Peipsi laevastiku

Vaade Emajõe lahingu kohale

Jõest paistev ritv tähistab kohta, kus veel praegugi olevat jõe põhjas ühe Rootsi laeva vrakk

Endine Kantsi kõrts
Kastres

Hoone on ehitatud kunagise Uue-Kastre lossi varemetele, mille juures toimus 1704. a. lahing

B. P. Šeremetevi ettekanne lahingust Emajõel 3. mail 1704

M. J. Saltõkov-Štšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Р Е Л Я Ц И Я

О БЫВШЕЙ ВІКТОРИИ НА ЧУЦКОМЪ ОЗЕРѢ.

1704 году, мая въ 19 день. ~~Онъ~~ генералъ ^{писалъ} фельдъ маршалъ ^и графъ ^{+ писемъ} шереметевъ
Изъ пскова въ Санктпѣтербурхъ получено писмо, въ которомъ написано
Что по ~~вѣдомостямъ~~ ^{оп}правленъ былъ изъ пскова генералъ масоръ фонвердинъ
съ прѣмь полками пѣхопными на лопкахъ на чуцкое озеро къ устью
рѣки амовжи. И какъ онъ ^{генералъ масоръ} мая въ 3 день, пришелъ къ городу имянуемому
каспора, тогда встрѣшили сво неприятелискіе люди на 13 шкупахъ. и былъ
у него съ ними бои на которомъ неприятели немалое число, офицеровъ
и салдавъ побѣдо. и ~~потомъ~~ ^{+ на шкупахъ} пѣ шкупы съ достальными на нихъ ~~будущими~~
офицеры и салдавы, которые ^{неприятель} ~~онъ~~ бою оспались, взяты въ полонъ, да на пѣхъ
шкупахъ взято 96 пушекъ мѣдныхъ и желѣзныхъ, а прѣнапцаптои шкупиъ изъ
пѣхъ ^{неприятель} ~~подорвали~~ ^{они} ~~нихъ~~ самѣхъ и пушки въ рѣку ^{неприятель} ~~помещали~~. а сколько на
пѣхъ шкупахъ взято люди, и какъ пѣмъ шкупамъ имена, и что изъ нихъ на
которои было пушекъ, и по писано ниже сего, въ журналъ о взятїи дерппа.

Lahing Emajöel 1704. a.

Reljeef Põhjasõja mälestussamba mudelilt XVIII saj. algusest Riiklik Ermitaaz

Allegooriline kujutus Emajõe lahingu kohta 1. jaanuaril 1705 Moskvas korraldatud tulevärgilt. Lindil on tekst: „Kättemaks on armuheitmatu“

A. Schoonebecki gravüür XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaz

*Baron von Rönne
Sr. Czaar. Maj. General Lieutenant v. Cavallerie*

Tundmatu kunstniku kaasöegne joonis

Carl Ewald von Rönne
(1663–1716)

Balti mõisnik, Vene ratsaväe kindralmajor, lõi 15. juunil
1704 Rakvere lähedal Läsna lahingus W. A. Schlippenbachi
vägesid

M. J. Saltökov-Stšedrini nim.
Riiklik Avalik Raamatukogu

Rootsi jalavägi lahingus

Detail k asaegsest plaanist

Rootsi Kuninglik Armeemuuseum

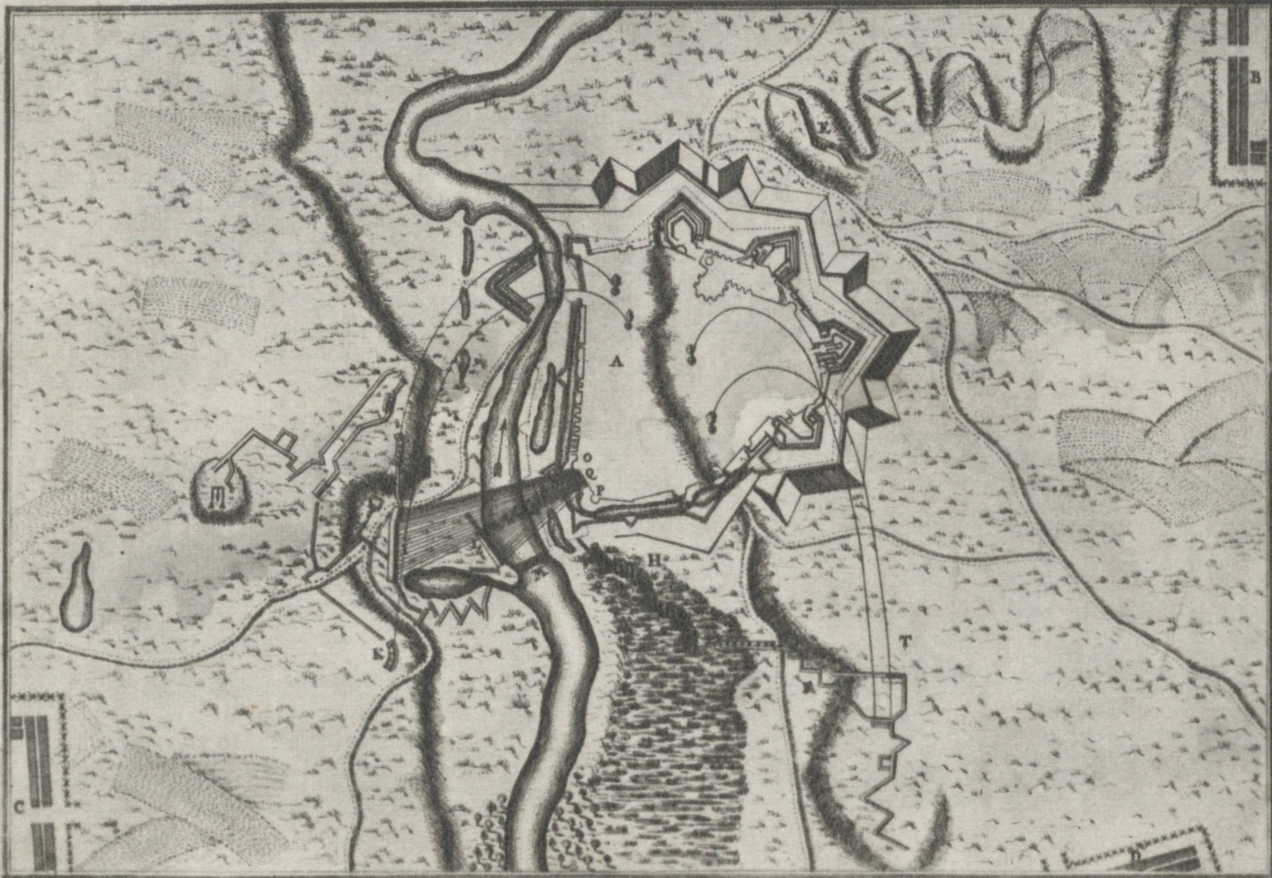
Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ermitaaž

Vene vägede laager Baltikumis Põhjasõja ajal

ДЕРИТЬ

4

ЛІТЕРЫ КОТОРЫЕ УКАЗУЮТЪ НА АБРИСЪ.

А. Городъ Юрскъ. В. Главной стѣны его превосходительства фельдъ маршала Шереметева. С. Обозъ генерала маюра Фонвердена. D. Обозъ полковника Николая Саака. E. Первая артиллерійская батарея. F. Другая артиллерійская батарея съ небольшою крѣпостію и крѣпостію. G. Зарѣчная батарея съ которой дѣлали брешь. K. Два Крѣпости. L. Вторая батарея артиллерійская. M. Место которое во время приступа захватили. O. Русскія ворота. P. Пейшъ таръ или башня называемая. Q. Куртина или стѣна между русскими воротами и Пейшъ башней. R. Палатамъ которые наши просѣкали. S. Развалины на которыхъ наши взяли и съ него стрѣляли въ ворота. T. Командантъ въ башнѣ прасиль Николая Яковича дасть сколько нибудь ружья для нѣдѣли.

J. Keyseri joonis „Kniga Maršovast“ XVIII saj. algusest

M. J. Saltõkov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Tartu piiramine

23 000-meheline Vene vägi piiras Tartut 9. juunist 13. juulini 1704. Algul püüti kindlusele läheneda lõunast, ent juuli algul suunati rünnakud kirdelõiku (plaanil vasakul all), kus kindlustused olid kõige nõrgemad

* „Kniga Marsova“ („Marsi raamat“) – Peeter I korraldusel ja kaastegevusel koostatud kogumik Vene vägede võitudest Põhjasõjas. Nimetus on tuletatud kreeka sõjajumala Marsi nimest

XIX saj. lito

Preobraženski kaardiväepolgu piigimees Põhjasõja ajast

Tundmatu kunstniku kaasaegne joonis.

M. J. Saltökov-Stödrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Tartu pommitamine

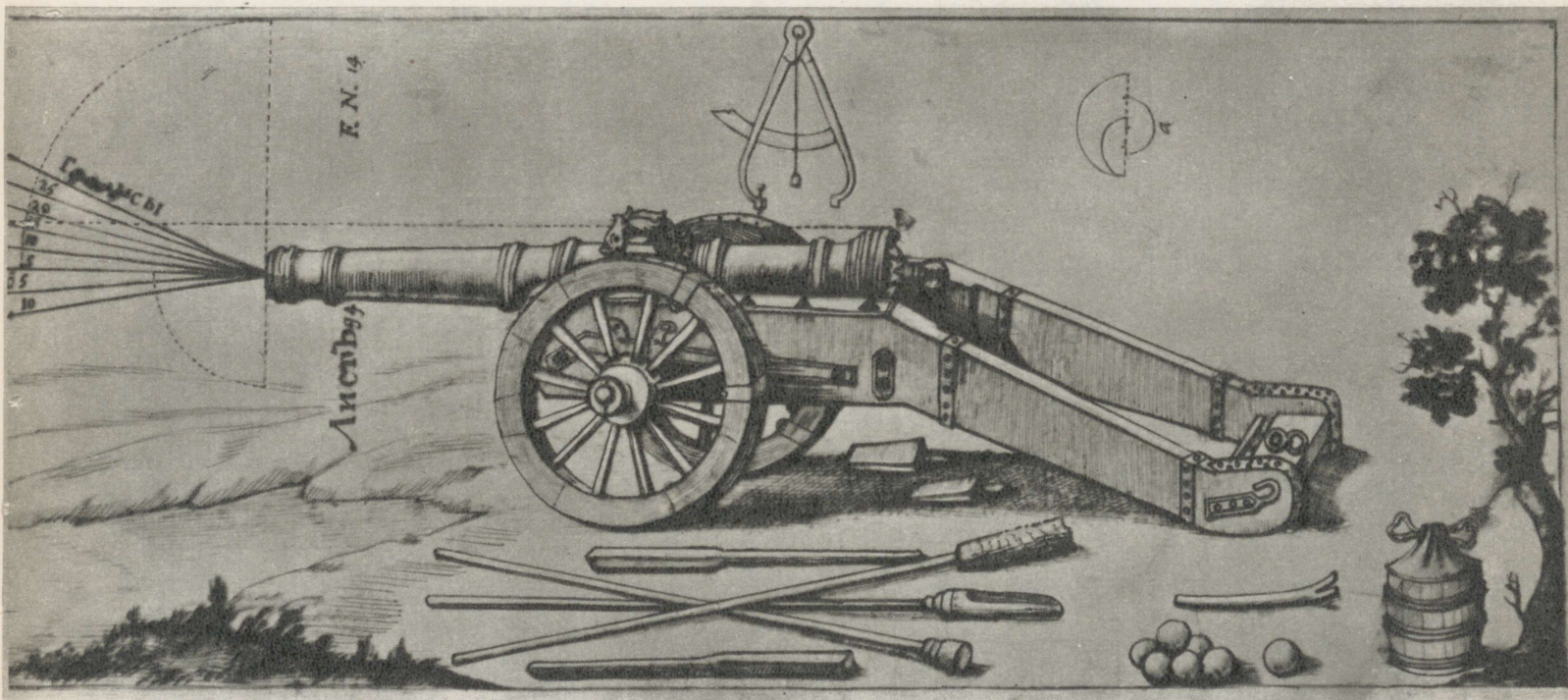
Semjonovski kaardiväepolgu laskur
Põhjasõja ajast

XIX saj. lito

Reljeef Põhjasõja mälestussamba mudelilt XVIII saj. algusest
 Riiklik Ermitaaž
 Tartu pommitamine

Suurtükk T. Brinki lasketeooria õpikust „Artilleria kirjeldus”

G. P. Teptšegorski gravüür 1709. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskväs

XIX saj. foto

ENSV TA Ajaloomuseum

Vaade üle jõe kohale, kus XVII sajandil oli Piinatorn ja kus toimus Tartu kindluse kaitse läbimurdmine 1704. a.

Vene jalaväepolgu grenader granaati heitmas

XIX saj. lito

Detail J. Keyseri plaanilt XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaz

Tartu kaitsjate kapituleerumine 13. juulil 1704

Трофеями воеводскими. Собрание трофеев артиллерии. 1704. № 1.

А	Серебрян. 76	Бронза	11	260	2071	3011	1	305	Ц	33	200
Б	10	2	18	300	4762	1	1	68	Ш	111	1500
2	4	86	86	86	2	1	150	360	4	120	30
40	1	300	630	630	1	3	300	2	3	160	30
20	2	60	60	60	1	2	5000	2	2	2000	950
48	1	80	93	93	1	10	3000	304	465	25	9
120	1	60	277	4	28	20000	10	10	780	29	8
20	1	40	80	60	1	20000	10	780	1000	6	19
34	2	4000	166	166	2	2	2	2	11	23	2000
22	47	11	15	15	10	150	440	20	20	200	4
180	2	175	3	550	2	24	189	65	65	21	5000
311	11	2	1	4	1	5	7	188	2	2194	2
66	1	1000	2	13	13	207	145	100	100	5	5
В	2	150	1746	6	3	780	3	1200	50	50	50

Tartu vallutamisel saadud trofeede alfabeetiline nimestik

Artilleria Ajaloo Muuseum

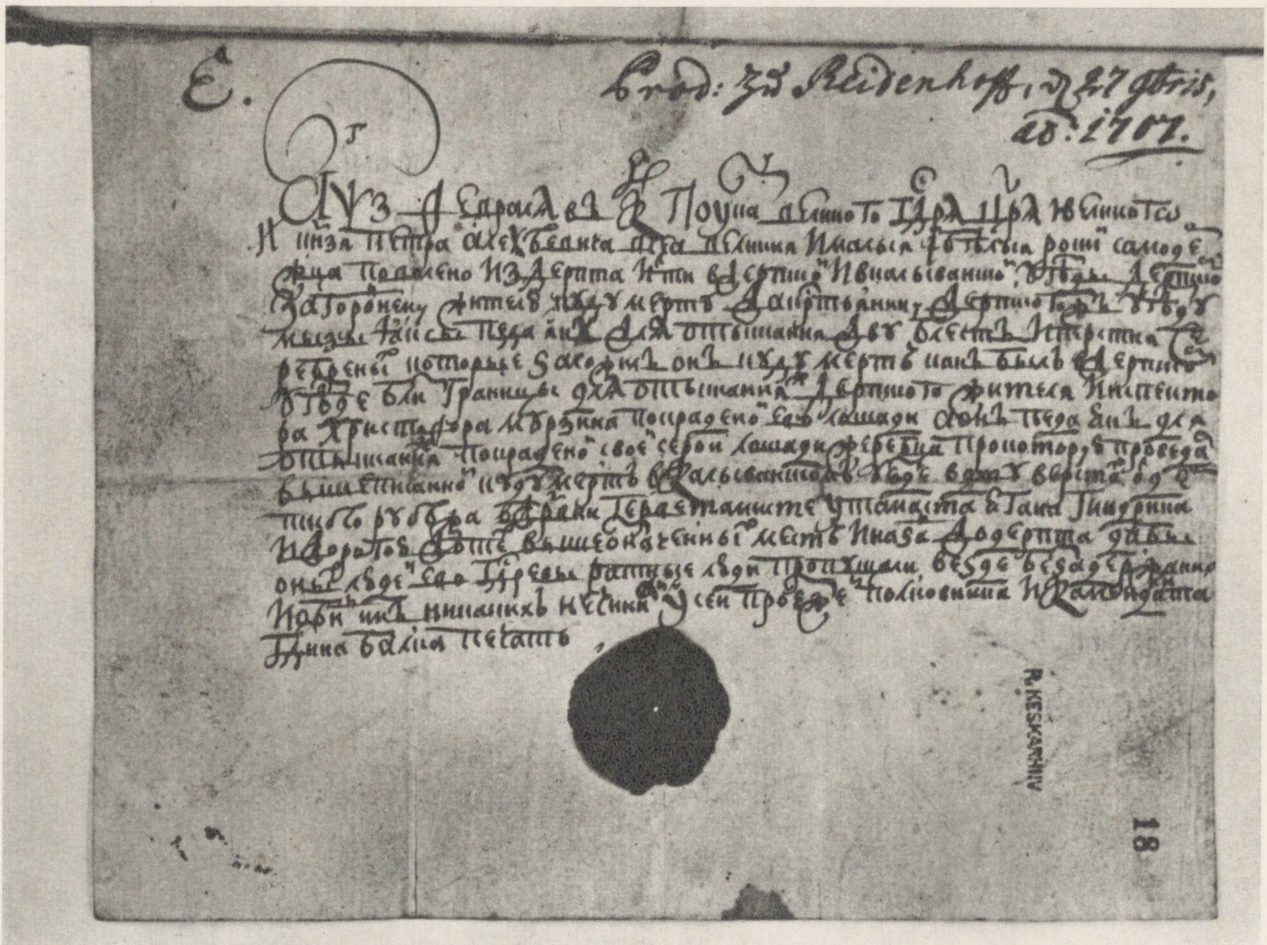

Tartu vallutamise medal

Suuremad tähed moodustavad kronogrammi 1704

P. H. Mülleri töö

ENSV TA Ajaloomuseum

Eesti talupojale Peda Jaagule ja Tartu eeslinna elanikule Kudu Mardile Vene väejuhatuses poolt Tartus 1707. a. antud tunnistus kaduma läinud hobuste otsimiseks, milles kästakse Vene vägedel osutada neile abi ja kindlustada vaba liikumine

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv

Wiff et Barto Wind

Wainlaste Kä on / olleme meie
täda samud / et mitte üremes
need Tallopotat / kummad saat
Maal ellawat / samma Wainlaste hulka läh-
nud / waid ka Meie Hoigusse kuulnut / et ta
muud sinu meie Maal enamast omma en-
nema Wando wasto julgwad Wainlaste üh-
he Nouo wotta / ninda et pea ühete Parti eht
wabhie ei wot welta lähhetada / kuma nemiad
ei anna täda / ilma sedda / mis nemmad
muido wallato ja sannakuulmata kombet
on teinud : ja se ni paljo ennamb peab nuh-
heldama / sest et nemad se ka mitte üreines öi-
ge Summalala wihha / waid ka meie armolis-
fema Kunniga kui meie omma öige Raizja
ja Wfanda raste Dubtust se eest kätte saiwad
siis mainezetare kangeffe sesamma Namato
lähbi keit Tallopoige ja igga aimust / se sin-
Maal ellab / sure Kohto poleff / et nemmad
sesuggose kurja Nouowotmisse eest / me lähbi
nem-

nemmad ennast aialikko ja iggawesse kahjo
ning hukkatusse sisse süttawat / ennast hoid-
wad / waid et igga üre peab püüdma / ni pal-
jo kui temma tal moistab ja tunned / Wain-
laste Kahjo ja Kurja teha / se kudia Lotus-
feka / et se keigewäggeto Summal nende hääd
Noud önnistab / ja nemmad issi keiges. Häd-
das ja Wainwas omma woa Süddame Tääd-
mist woiwad rõnustada. Ja ei pea ürti
mõtlema / et meie armolinne Kunningas /
kelle Summal woiwust ja wäggi kül on aud-
nud / omma Maid kaizda / meie wägga wal-
watud Maad Wainlaste kätte jättab / waid
et temma sedda pea kui temma Kääst woib
päästa / ja igga ühhe Kätte mara / ja temma
Lopalka anda. Et sedda Niga olle ni paljo /
ninda kui meie omma wanna Rahwa Meles
weel on / et kül enne sesamma messawa Wain-
lane meie Male üllekohtusse kipponud / ja
pea üht pea teist wäggiisse ärrawõtmis : agga
mis on tema omma üllekohtusse Söddimiffeka
muido tehnut / kui et temma omma tenitud
Palka

Palka ja and / ja keit risotud ja wäggiisse todetud
peanud jälle Kätte andma. Ja need lib-
bedad Sañad / meka temma Allamid nende
trueff ja sannafulelikkust Süddamest nouab
hautotada / omma Summalast sadud öige ja
Kriistlikko Kunninga wasto / kelle Raizmisse al
Summal olgo tännatud ! igga üre Digust ja
Kohhust saab / ei olle muud ko Linnopailad / me-
ka temma sedda Rahwast / kummad ennast tem-
ma alla heitwad / aialikko ja iggawesse hukka-
tusse sisse süttub. Et olle se pärrast tartois wan-
no Wjo räkida / waid igga üre mõtleko issi / mis
sedast kui sefänane üllekohtone södda on olnud /
on sündinud / fuida temma öma Saña jo Too-
tusi on töer tehnut / ninda kui nüüd weel hilja
Tarto Linna jures on olnud nähha. Ja se woib nüüd
igga ühhe hirmotada / Wainlaste Karwalust ja walf-
tust ennamb uskuda / waid peatwad öma armolisfem-
ma ja öige Kunninga jure / se öma Wbhi ka mitte ei wi-
wita seie tulla / trueffte ja kiud laste seisma. We jeres
keit truiit Kunninglikkust Allamad sanna fulelikkust
peatwad teggma / ning eñast keige nuhtlusse ja Trabwi
eest hoidma. Kirjotud Tallinna pääl d. 8 Aug. 1704.

AXEL JULIUS de la GARDIE,

(L. S.)

Eestimaa kindralkubeneri teadaanne 1704. a. augus-
tist ähwardusega karistada venelaste poole ülelänud
talupoegi kõige rängema nuhtlusega

Plan der Attaque der Importanten Festung Narva in Ingermandland
 welche von Ihro ZARISCHEN MAJESTÄT unter Commando seiner Excell-
 lence des General Feld-Marschalln Freyherrn von Sulyev den 20. Aug.
 1704 mit stürmender Hand erobert.

A Die Alte Stadt
 B Die Neue Stadt
 C Das Starcke und
 Veste Schloß Ivano-
 grad so den 27. Aug.
 1704 sich ohne Capit-
 tulation ergeben
 und ohne Trommel-
 schlag mit verriecht
 geschulzerten genen
 abmarschirt.
 Explicatio.
 1 Die Bastion Victoria,
 so durch die Breche be-
 stiegen.
 2 Bastion Honor se
 ohne einzigen schus-

von sich selbster unter-
 gefallen.
 3 Bastion Gloria, so
 durch dessen Ravelin D
 zugleich bestiegen.
 4 Bastion Fama.
 5 Bastion Triumph.
 6 Das Alte Bolwerk,
 an der alten Stadt
 Sandwall ist bey stur-
 mung Victoria auch
 überstiegen, da man in
 die Alte Stadt getrun-
 gen.
 7 Bastion Fortuna.

Tundmatu kunstniku kaasaegne gravüür

Narva piiramine

M. J. Saltõkov-Stõedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Selle Eesti ala võimsaima kindluse piiramine algas juba 1704. a. aprillis, kui Vene väed blokeerisid linna suubuvad veeteed. Tegelik lahingutegevus algas aga juunis

Semjonovski kaardiväepolgu ohvitser Narva all

XIX saj. lito

Georg Benedict von Ogilvy
(1651–1710)

Kindralfeldmarssalleitnant, Vene vägede
ülemjuhataja Narva piiramisel 1704. a.

P. Ivanovi joonis

M. J. Saltõkov-Šõedrini nim.
Riiklik Avalik Raamatukogu

Vaade üle jõe Narva kindlustustele

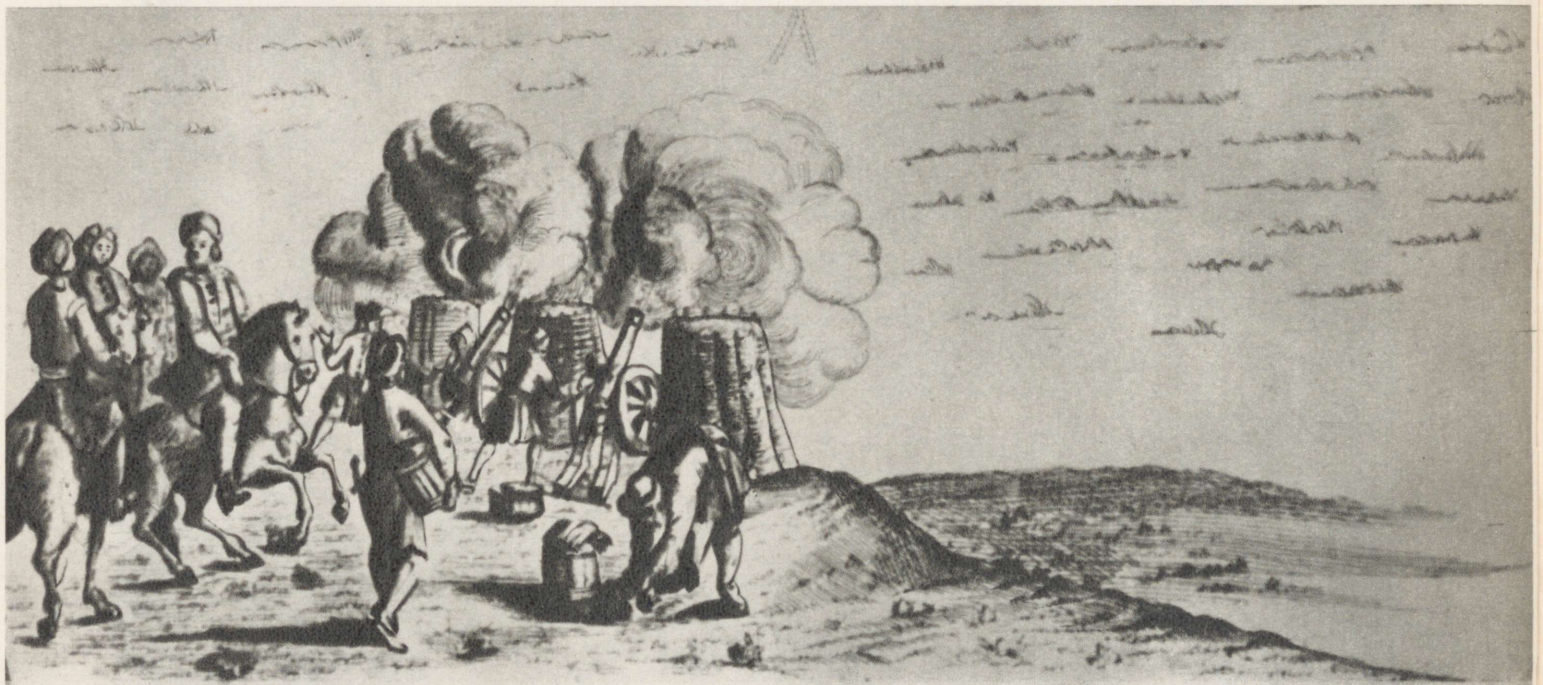

Reljeef Põhjasõja mälestussamba mudelilt XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaž

Narva pommitamine

Alles Tartu alt vabanenud piiramisvägede kohalesaabumine võimaldas alustada otsustava rünnaku ettevalmistamist

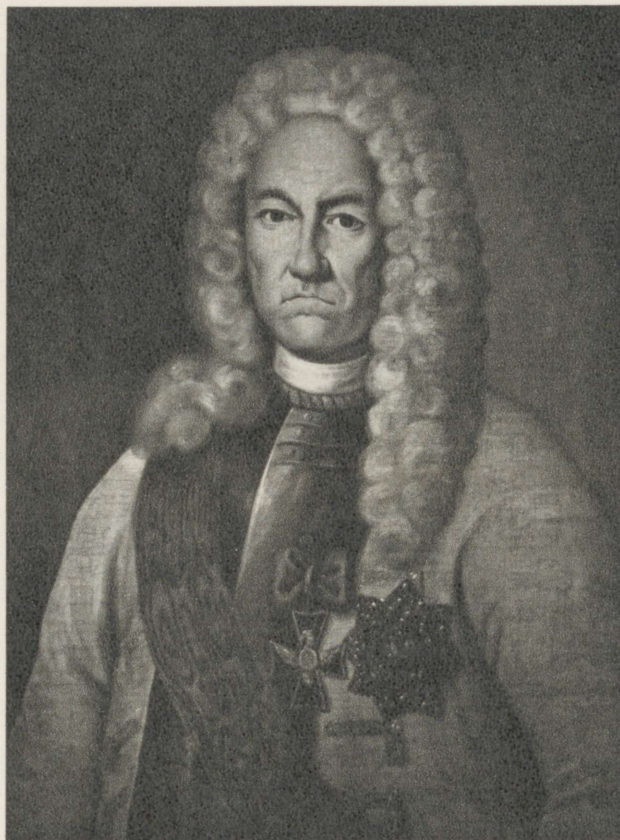
Detail J. Keyseri plaanilt XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaž

Vene patarei Narva all 1704. a.

Jakov Vilimonovič Bruce
(1670–1735)

Kindralfeldzeugmeister, Vene suurtükiväe ülem Narva piiramisel

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ermitaaž

Bastion Honor, millele suunati vene piiramissuurtükide peamine tulejõud

Tundmatu kunstniku kaasaegne gravüür

ENSV TA Ajaloomuseum

Tormijooks Narvale

Tugeva pommitamisega purustati bastionid Victoria ja Honor, mis võimaldas 9. augustil alustada rünnakut kindlusele

Peeter I Narva all 1704. a.

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ajaloomuseum Moskvas

Peeter I peatab Narvas
rüüstamise

Narva kaitsjate mõttetu vastu-
panu tekitas ründajale tõsiseid
kaotusi, mida nad rævus püüd-
sid tasuda linna vallutamisel.
Alles Peeter I vahelesegamine,
mõök käes, suutis lõpetada kor-
ratused

A. Sauerweidi maal XIX saj. algusest

A. Goeteerise joonis 1615. a.

M. I. Saltõkov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukoogu

Ivangorodi sisevaade

Jõe vastaskaldal paiknev Ivangorodi kindlus alistus kokkuleppel 16. augustil 1704

A. Schoonebecki gravüür XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaz

Allegooriline kujutis Narva vallutamise kohta

Lindil tekst: „Millega haavasid, sellega ravi“, mis tuletab meelde 1700 a. sündmusi

P. H. Mülleri töö

ENSV TA Ajaloomuseum

C. Wermuthi töö

ENSV TA Ajaloomuseum

Medalid Narva võidu mälestuseks
Suuremad tähed moodustavad kronogrammi 1704

Prod. G. S. Heidenhoff, d. 17. 1707.
Das Protocoll des 33. Judicij über den
Verweis vub 10. Septemb. die 1707.

Herr Advocatus Herr Solam
Christoff Trümmer; Herr Witw.
gewante und angegebene Copiers,
Kühna Jürgen, und Heino
Jürgen

1. In dem, wenn Hr. Majorer Lorenz
Kampff außers gerichtlichen Verstand, mit dem
Herrn Briggens, Herrn Magister des Pastoris
Herrn Georgen Hr. Demeri Proocummas, von
dem Advokato Herr Trümmer Inquisi-
tionat abtrüben, dessen extrahiert worden, über
gab Hr. Solam, mit Bitte, die geringste Copier
Copiers, Schrift. darüber zu schreiben, und der
von Anzeigung der geringen Zulassung; was
dann Kühna Jürgen durch Proocummas
mündt, Solam, nach begebenen Vernehmung die
an die mit Anzeigung über dem, folgenden
auf die abgehandelt fürgehenden Deposition:

1. Ob Inquisitor Kühna Jürgen nicht alle dem
mündt, im Lauffen gegeben, und ge-
wänglich außers gebracht werden?
2. Ob demselben Winter im Jahr, Hr. H. Manat
für genommen?
3. Ob demselben außers gebracht alle dem
und wegen gefordert Hr. Inquisitor von dem
Lunnen?
4. Ob Hr. Inquisitor in der Ordnung geschicket
Hr. Inquisitor davon gelat?

13.

ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv

Tähtvere mõisa talupoja Kuusma Jürgeni ülekuulamise protokoll Pärnu maa-
kohtus 1707. a., kus teda süüdistati Vene väeosa juhtimises Tormasse

Porkuni lossi varemed

1710. a. mõistis Tallinna linnusekohus surma Porkuni talupoja Hindo Jaani,
kes oli juhtinud Vene väesalga Porkunisse, hiljem Kadrinasse, ja oli aidanud
venelastele toidumooni muretseda

J. Chr. Brotze joonis 1794. a. Läti NSV TA Päärnamatukogu

Karula kiriku varemed

Aktiivsem võitlus Eesti alal algas uuesti 1708. a., mil kindralmajor O. R. Schaumburg sooritas 4300 mehega retke Lõuna-Eestisse. 1. jaanuaril ründas venelaste leeri Karula kiriku juures rootslaste väesalk A. J. Kaulbari juhatusel, löödi aga kaotusega põgenema

Detail kaasaegsest plaanist

Rootsi Kuninglik Armeemuuseum

Rootsi ratsavägi lahingurivis

Fjodor Matvejevitš Apraksin
(1661–1728)

Vene laevastiku kindraladmiral, hilisem Eestimaa kindral-
kuberner. Juhatas Vene vägede retke 1708. a. Eestimaale

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ermitaaž

Sämi sild Kunda jõel

1708. a. suvel ründas F. M. Apraksini 4000-meheline väesalk Rakvere juures olevaid roots-
laste polke. Võitlused algasid 15. augustil Kunda jõe ääres, kus vallutati rootslaste kaitse-
ehitused silla juures ja löödi kaitsjad põgenema

Vinni lahinguväli

Pealahing hargnes 15. augustil 1708 Vinni mõisa väljadel Rakvere lähedal, kus rootslased kaotasid üle 800 mehe surnutena ja 244 võeti vangi

Rootslaste matusepaik Vinni lahinguväljal

Ivanimägi Rakvere lähedal, kuhu rahvapärimuse kohaselt olevat maetud Vene kindral

Lipumägi Rakvere lähedal

Kuna Vinni lahing oli viimaseks suuremaks välilähinguks Eesti alal, siis on rahvasuu sidunud seda Põhjasõja lõpuga. Lipumäel olevatki sõda lõpenud

SÕJATEGEVUSE LÕPPEMINE JA EESTI ÜHENDAMINE VENEMAAGA

1708. aastal algas Põhjasõja käigus üldine murrang Venemaa kasuks. Karl XII tungis küll juunis oma vägedega Venemaa piiridesse, kuid Vene väejuhtide oskusliku manööverdamise tõttu ei suutnud saavutada olulist edu. Vastupidi, 28. septembril 1708. a. tabas rootslasi tõsine löök Lesnaja all, kus venelased purustasid Karl XII-le appiruttava A. L. Lewenhaupti 16 000 mehe suuruse korpuse koos 8000 vankrist koosneva voo-ri-ga. Ja kui 27. juunil 1709. a. mõlemate sõdivate maade peajõud põrkasid kokku otsustavas heitluses Poltaava all, siis ilmnes Vene vägede ja nende juhtimisoskuse täielik üleolek. Karl XII seni võidult võidule sammu- nud 19 000-meheline eliitvägi, millele lisandus 11 000-line abivägi, purustati 42 000-st mehest koosneva Vene väe poolt Poltaava lahingus niivõrd täielikult, et Rootsi ei suutnud enam kogu järgneva sõjaperioodi kestel osutada tõsisemat vastupanu Vene vägede pealetungile. Poltaava võit oli seega pöördepunktiks Põhjasõja võitlustes ja selle tähtsust on raske üle hinnata. Poltaava tähistas uue Venemaa astumist suurriigina Euroopa poliitilisele areenile, Rootsile aga tema võimsuse ajastu lõppu ja tema väljalangemist suurriikide hulgast.

Rootsi sõjajõudude katastroofiline lüüasaamine otsustas ka Baltimaade saatuse. Venemaa, kes peale Poola sõjast väljalangemist oli tegelikult kandnud üksinda kogu võitluste raskust, ei tarvitsenud enam teha territoriaalseid loovutusi Poolale. Peeter I vaatas nüüd Baltikumile kui oma loomulikule sõjalisele võiduviljale, seda enam, et Peterburi rajamisega kaasnes uue linna julgeoleku kindlustamise vajadus. Seetõttu suu-

nas Peeter I kohe pärast võitu Poltaava all taas oma tähelepanu Baltimaadele, kus rootslased püsisid ainult veel mereäärsetes kindlustes. Esimesena alustati Riia piiramist, mis hoolimata kohutava katkuepideemia puhkemisest piiratud linnas ja hiljem ka piirajate hulgas, viidi Šeremetevi vägede poolt edukalt lõpule 4. juulil 1710. a. Riia langemisega alistus Venemaale vastavalt kokkuleppele ka Liivimaa aadel.

Samaaegselt algas sõjategevus Eesti maa-alal. Kindralleitnant R. F. Bauer blokeeris 22. juunil 6 tragunipolguga Pärnu linna, nõudes selle alistumist. Rootsi garnison aga viivitas kapituleerumise- ga ja alles siis, kui oli oodata Vene jalaväe ja suurtükkide saabumist Riia alt, nõustus 12. augustil linnaelanike surve all lahinguta alla andma. Enamik linna kaitseväest astus Vene teenistusse.

Edasi saadeti major Oernhjelm mõne polguga Saaremaale, kus ta erilise vastupanuta hõivas 8. septembril Kuressaare kindluse.

Viimase rootslaste tugipunktina Baltikumis püsis Tallinn, mille vallutamiseks alustati operatsioone juba 1709. aasta detsembri lõpul, kui Narva komandant V. N. Zotov sai käsu 3 träguni- polguga ära lõigata Tallinna ühendus tagamaaga. Kuni aprillini peatus Zotov Viljandis, siis Põltsamaal ja alles augusti algul lähenes Tallinnale, asudes laagrisse Ülemiste järve äärde, millega blokeeriti linn maa poolt. Lisaks sulges ta ka järvest linna viiya veekanali, mis tekitas piiratuile raskusi joogiveega ja lõpetas veskite tegevuse. Veidi hiljem saabus Tallinna alla polkovnik Ivanitski 6 polgu jalaväega, asudes Maarjamäe

lähedusse. Augusti lõpul ja septembri algul jõudsid kohale ka Baueri tragunipolgud, millega piiramisrõngas tõmbus üha koomale. Rootslased põletasid maha Tõnismäe alevi, et organiseerida tugevamat kaitsset. Kohale jõudsid ka mõned Rootsi sõjalaevad, mis püüdsid merelt pommitada Ivanitski polkude laagrit. Vene suurtükivägi hoidis aga laevu apaklikus kauguses, nii et need mingit kahju teha ei saanud. Mere kaudu saabus linna ka abiväge 1 rügemendi näol. Üldiselt oli aga lahingutegevus üsna loid, sest nii linnas kui ka piirajate seas möllas katk. Peale selle olid linna ülemkhiid ja aadel valmis uue võimu alla minema ja ka Rootsi garnison eesotsas kuberneriiga ei osutanud erilist aktiivsust linna kaitsmisel. Septembri keskpaiku muutus linna vastupanuvõime niivõrd nõrgaks ning kaitsjate olukord lootusetuks, et 29. septembril linn ja koos sellega ka Eestimaa aadel kapituleerusid kindral Baue-rile kokkuleppe alusel. Sõjasaak Tallinnas oli suur – 103 suurtükki, üle 64 500 suurtükikuuli ja palju muud sõjavarustust.

Tallinna hõivamisega lõppes tegelik sõjategevus Eesti territooriumil. Kuid Tallinna vallutamine oli eeskätt sõjalise iseloomuga akt. Oli vaja teostada vastvallutatud alade õigusliku seisundi kindlaksmääramine, mis põhijoontes toimuski Tallinna kapituleerumisel vastuvõetud akordpunktide näol. Venemaale oli Läänemere rannikuala eluliselt vajalik ja seetõttu püüdis Peeter I teha kõik, et need alad kindlalt ühendada Venemaaga. Selleks oli vaja eelkõige tõmmata enda poole maa valitsevaid klasse – kohalikku aadlit ja linnade ülemkihte. Säilitades kõik nende privileegid – ja taastades isegi need, mis eelmise sajandi lõpul olid likvideeritud, – võeti alus iga-suguseks rahulolematuseks ja balti aadel võis nüüd „Vene kotka tiiva all“ endiselt säilitada kogu oma võimutäiuse pärisoriste talupoegade üle. Balti aadli olemasolu sõltus täielikult siinse talurahva ekspluateerimisest, ja kuna uus maaisand talle seda kindlustas, siis muutus aadel ihu ja hingega tsarismi kõige ustavamaks teenriks. Seda hindas vastavalt ka keskvalitsus ja ei seganud tõsisemalt vahele mõisnike ja talurahva suhetesse Baltimaadel. Need seisukohad väljendusid ilmekalt Peeter I poolt antud üldistes privileegides. Aadel säilitas monopoli maa omandiõigusele ja talurahva ekspluateerimisele, tema kätte jäi kohtu- ja politseivõim ning tema

omavalitsust oluliselt ei piiratud. Jäeti puutumata luteri kiriku eesõigused, linnadele jäeti nende keskaegne sisekorraldus saksa kaupmeeskonna juhtimisel jne. Veelgi enam – aadel kauples välja isegi nende mõisate tagasiandmise endiste omanikele, mis Rootsi valitsus oli reduktsiooni teostamisel ära võtnud.

Soome lahe lõunaranniku hõivamine ei toonud endaga kaasa veel sõja lõppemist. Kaotanud oma sõjaväe ja ülemerevaldused, lootis Karl XII kangekaelselt ikka veel võitluse edukale jätkamisele, püüdes selleks kaasa tõmmata Türgit, Inglismaad ja teisi suurriike. Veel omas Rootsi tugevat sõjalaevastikku ja Soome oli sobivaks platsdarmiks uuele pealetungile. Kuid põikpäise ja teiste nõuandeid hoolimatult kõrvale heitva kuninga (mistõttu ta saigi hüüdnime „Rootsi Raudpea“) plaanidele tõmbas kriipsu peale Peeter I hoopis ettenägelikum tegevus. Juba enne Põhjasõja algust pani ta aluse Vene sõjalaevastiku rajamisele, mis aastast aastasse kasvas. Ehitati uusi laevatehaseid ja juba 1710. aastal oli Venemaal üsna arvukas laevastik Läänemerele. Esiialgu olid siin enamuses väiksemad sõudelaevad, mistõttu suurematest avamere lahingutest tuli veel hoiduda. Kuid juba 1714. aastal saavutati Soome skäärides esimene suurem merevõit rootslaste üle kuulsas Hango mere-lahingus. Vene galeerilaevastik, kasutades oskuslikult saartevahelisi väinasid ja olles sõltumatu tuule tujukusest, suutis hävitada N. Ehrenschöldi eskaadri. 1719. aasta mais vallutas kapten N. A. Senjavin Saaremaa läheduses toimunud merelahingus 3 Rootsi sõjalaeva, 27. juulil 1720. a. aga tuli admiral M. M. Golitsõn võitjana välja Grönhamni merelahingust, kus Rootsi admiral E. Siöblad ründas 14 laevaga Ahvenamaa saarestikus Vene eskaadrit, kuid kaotas seejuures 4 fregatti ja pääses ise vaevu põgenema.

Nende võitudega merel astus Venemaa Euroopa mereriikide rivisse, tekitades rahutust eriti Inglismaal, kus juhtivad ringkonnad ei näinud sugugi hea meelega uue võimsa laevastiku sündi ja selle võite Läänemerele. Inglismaa läks isegi nii kaugele, et saatis Läänemerele admiral J. Norrise eskaadri, mis pidi rootslasi toetama merel. 1720. aastal blokeeris ühendatud Inglise–Rootsi laevastik Tallinna sadama ja ei puudunud palju otsese sõjategevuse puhkemisest inglastega.

Järjest kasvav Vene sõjalaevastik nõudis vastavate baaside rajamist rannikul. Juba Peterburi asutamisel hakati peabaasi ehitama Kroonlinna, pärast Narva vallutamist otsis Peeter I sobivat sadamakohta Narva jõe suudmes, kuid küsimuse lahendas alles edukas 1710. aasta, mil venelaste kätte langes hea sadamakohaga Tallinn. Ja juba 1714. aastal alustaski Peeter I Tallinnas uue sõjasadama rajamist, viibides ise korduvalt kohapeal ehitustööde juhtimiseks. Pikendati tunduvalt muulisid, süvendati sadamat ja rajati sadamatöökojad – admiraliteet. Siin parandati ja taageldati rohkesti laevu. Admiraliteedis oli tööl üle paari tuhande inimese. Mõned aastad tegutses siin lõuendimanufaktuur, sepapada oli võimeline valmistama suuri laevaankruid, kõnelemata väiksematest töödest. Kuid Tallinna sadam külmus talvel kinni, mistõttu Peeter I otsis sadamakohta, mis aasta läbi oleks jäävaba. Ja selline koht leidis Rogerviigis, kuhu tsaari enda poolt valmistatud kavandi kohaselt hakati 1718. aastal ehitama uut sõjasadamat tänapäeva Paldiski kohale. Sealsed ehitustööd nõudsid suuri jõupingutusi ja arenesid aeglaselt, nii et Peeter I eluajal nendega lõpule ei jõutudki, peale tema surma aga jäid ehitustööd mitmeks aastakümneks hoopis seisma.

Laevastiku vajadusteks rajati tööstusettevõtteid ka teistesse Eesti linnadesse. Nii töötasid Narvas mõnda aega purjemanufaktuur ja nahavabrik ning Narva jõe ääres asuvad saeveskidki ei jäänud kõrvale laevastiku tellimuste täitmisest. Ka Pärnu kohta on andmeid, et sinna veeti metsamaterjali väiksemate laevade ehitamiseks. Narvas tegutses 1709. aastal isegi valamistöökoda, kus valmistati suurtükke. Taas hakkas elavnema kaubandus ja seda eeskätt Narvas, mille kaudu üha suuremal hulgal veeti välja Peipsi-tagustelt aladelt vilja ja metsamaterjali.

Seega töid juba esimesed aastad Vene riigi koosseisus endaga kaasa märgatava elavnemise Eesti ala majanduslikus arengus. Rajatud manufaktuurid ja mereväetöökojad ei kuulunud linnades valitsevate saksa tsunftide kitsaste ja oma aja ära elanud tsunftimääruste alla. See omakorda sundis tööjõudu ja meistreid kohale tooma Venemaalt, kuna kohalikke eesti talupoegi ei saadud kasutada range pärisorjusliku sunniskäsitluse tõttu. Asi läks isegi nii kaugele, et ka ehitustöödeks tuli meistreid tuua Venemaa lin-

nadest ning abitöölistena kasutada soldateid ja rootsi sõjavange, nagu see näiteks toimus Tallinnas Kadrioru lossi ja pargi rajamisel. Ainult parki istutatavate puude kohaletoomiseks Põhja-Eesti mõisatest kasutati talupoegade küüti. Samuti oli lugu ka sadama väljaehitamiseks vajaliku ehitusmaterjali kohaletoomisega, mis tehti ülesandeks mõisatele ja mille teostajaks olid järelikult talupojad oma armetute veovahenditega.

Mis puutub üldse Eesti ala rahvastikku pärast sõjategevuse lõppemist, siis oli see üsna tublisti vähenenud, ulatudes ainult 80 000–100 000 inimeseni, järelikult umbes $\frac{1}{3}$ sõjaeelset inimeste arvust. Taolist erakordset vähenemist ei põhjustanud mitte niivõrd otsene sõjategevus, kui 1709. aastal Riiga jõudnud laastav katk, mis sealt 1710. aastal levis üle kogu Baltikumi. Katku ohvriks langes üle 60% rahvastikust, kusjuures eriti rängalt kannatasid linnad. Nii pääses Tallinnas katkust 1990 kodanikku, Kuressaares aga ainult 11. Väiksem ei olnud katku hävitustöö ka maal, muutes kohati terved külad inimtühjaks. Kuna see oli viimane taoline katkulaine meie maal, siis on sellest säilinud mälestus ka rahvapärilises, kuid muidugi tunduvalt liialdustega. Jutud tervete rahvast tühjenenud kihelkondade, metsapadrikusse kadunud kirikute ja muu sarnase kohta ei vasta alati tegelikkusele, sest juba paari aastakümne pärast ulatus paljudes kihelkondades elanike arv peaaegu sõjaeelse tasemeni.

Rahvastiku tunduv vähenemine põhjustas mõisa- ja talumajanduse sügava laostumise. Paljud talud olid elaniketa, teistes aga oli puudu töökätest, kõnelemata viljaseemnest. Pikaajaline sõda oli tühjaks ammutanud ka mõisate tagavarad ning terav tööjõu puudus katkust laastatud maal tõi ajutise seisaku põllumajandusse. Kuigi mõisnikud püüdsid mõisamajandust võimalikult kiiresti taastada, pidid nad siiski leppima paratamatusega ning senikehtinud teonorme ja andmeid alandama, sest tööjõu puudumisel polnud talud rohkemaks võimelised. Seega kulus mõnekümneaastane periood vahetult pärast sõjategevuse ja katku epideemia lõppemist maa majanduse ja tema elujõu taastamiseks, mis põhjustas ka talurahva klassivõitluse senise teravuse teatud ajutise nõrgenemise. Kuid sajandi II veerandil koos maa majandusliku toibumisega hakkasid talurahva koormised jälle pikkamööda tõusma, saavutades kõrgseisu sajandi lõpul.

Detail P. Pickaerdti gravüürist XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaž

Peeter I Poltaava lahingus

C. Simonneau gravüür P. D. Martini maali järgi XVIII saj. algusest

Poltaava lahing 27. juunil 1709

Otsustava murrangu Põhjasõja käiku tõi Poltaava lahing, kus pörkasid kokku Rootsi ja Vene peaväed ning mis lõppes viimaste täieliku võiduga. 30 000-meheline Rootsi armee lakkas olemast ja Karl XII põgenes Türgimaale

S. Judini töö

ENSV TA Ajaloomuseum

Poltaava võidu mälestusmedal

B. Scotti töö

ENSV TA Ajaloomuseum

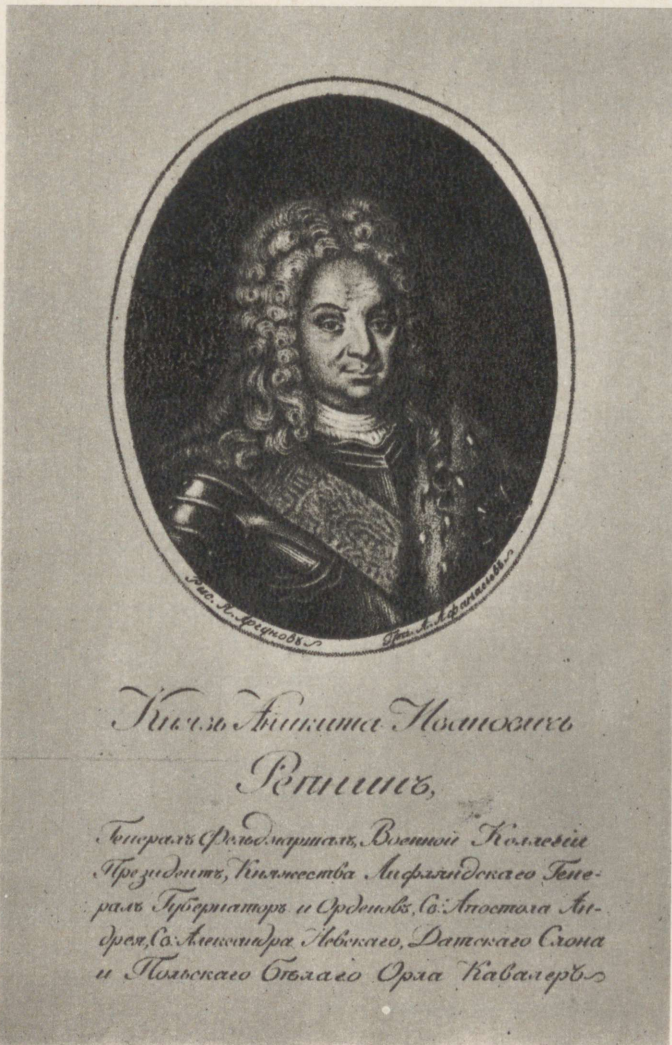
Poltaava võidu teenetemedal

J. Chr. Brotze koopia tundmatu kunstniku joonisest

Riia

Poltaava võit otsustas ka Baltimaade küsimuse. 4. juulil 1710 alistus pärast pikaajalist piiramist Vene vägedele Riia linn. Samuti kapituleerus Liivimaa aadel

Anikita Ivanovitš Repnin
(1668–1726)

Vene kindral, võttis osa Riia piiramisest ja määrati Liivimaa kindralkuberneriks

ANNO Reparationis MDCCX. sunt in de Contagion
 gestas in dem Hallistischer Kirchhofe & unterhalb in
 Kallmeten und Gubitz bey dem wald. wo die Leichen an
 freydenen der geliebten anverwandten lagen.

Dies dem Kammhuthen 9299 mit yung in dem
 Dies dem Abjapfen 573

Dies dem Faliffen 59

Dies dem Altm. Neis Born

Kaisn - - - 432

Dies dem Schrickeluffen - 297

Dies dem Cuckeluffen - 145

Lehekülg Halliste kirikuraamatust katkuohvrite kohta 1710. a., mil kalmetesse ja võssa maeti kihelkonnas 1750 katkuohvrit

Kalmetu mägi Abja lähedal, kuhu rahvapärimeste kohaselt on maetud 1710. a. katkuohvrid

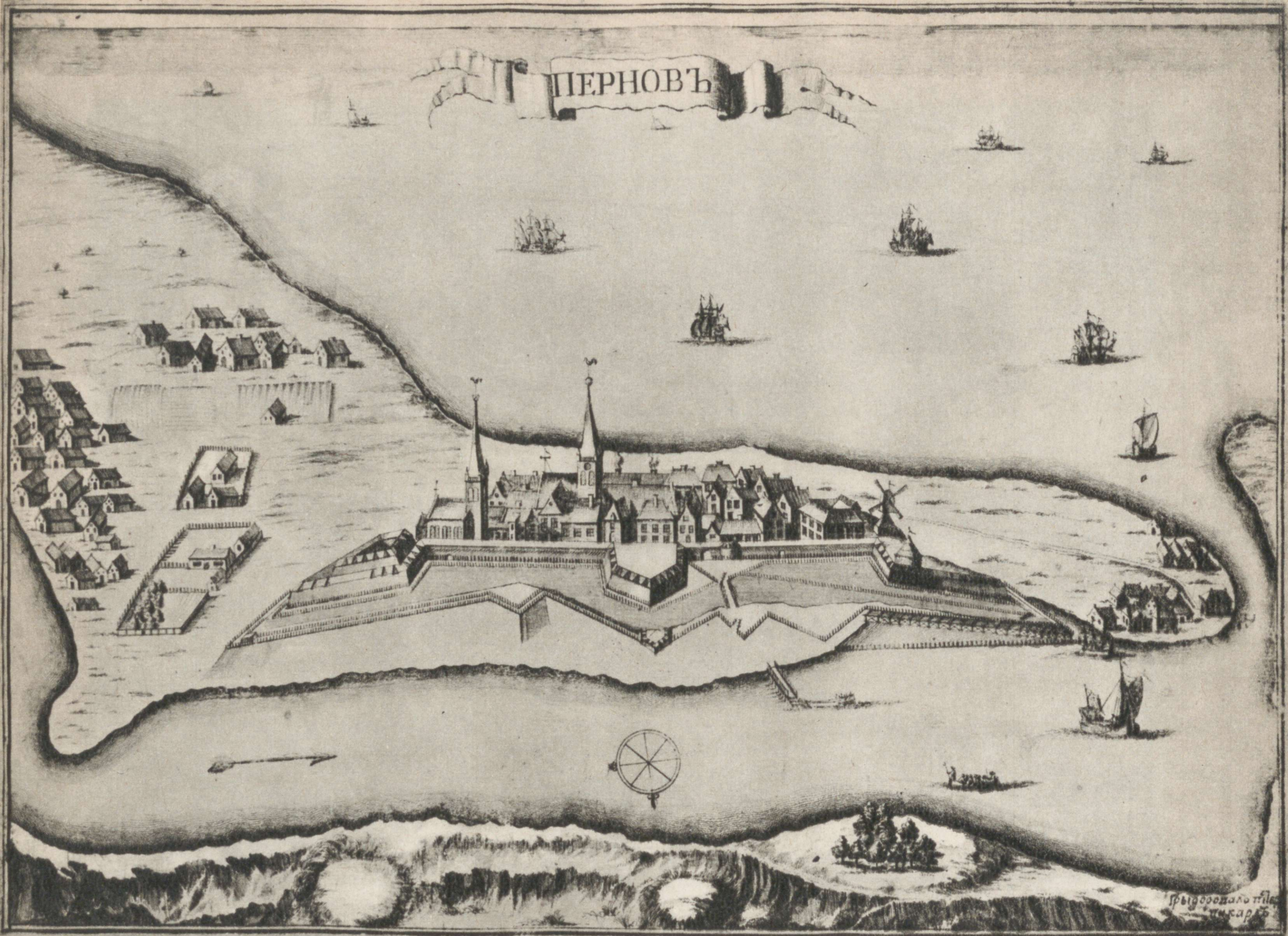
Külavahetee Elbi küla juures Sindi lähedal

Vene vägede edu julgustas talupoegi mõisnike vastu välja astuma ja Vene vägede eest põgenevaid sakslasi jälitama. 1710. a. ründas rühm talupoegi Elbi küla juures Pärnu poole põgenevaid sakslasi

Rootsi tragun Põhjasõja ajast

Rootsi Kuninglik Armeemuuseum

P. Pickaerdti gravüür XVIII saj. algusest

Riiklik Ermitaaž

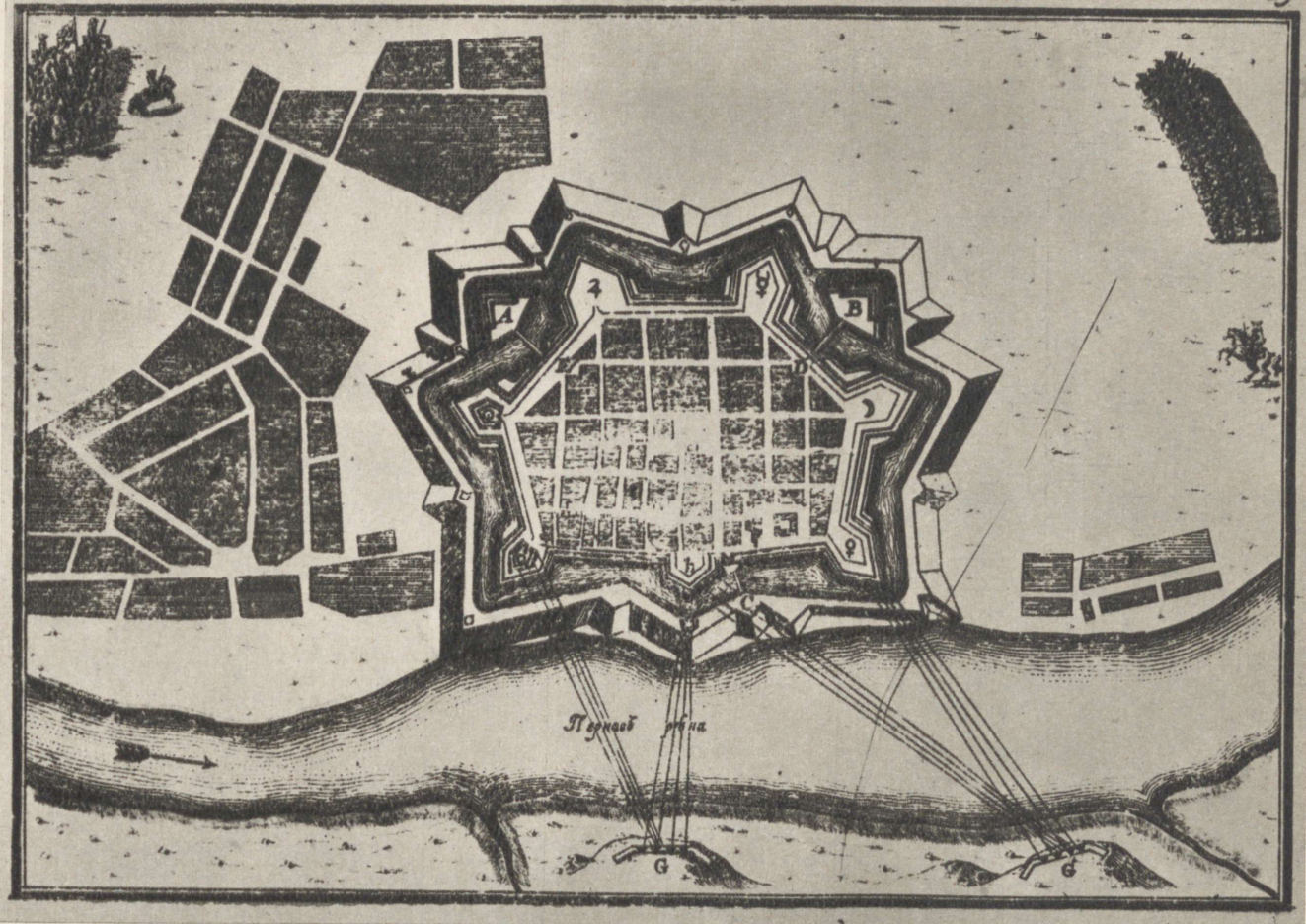
Pärnu

Pärast Riia vallutamist alustasid kindral R. F. Baueri tragunipolgud 22. juunil 1710 Pärnu kindluse piiramist

Vene tragunipolgu laskur Põhjasõja ajast

XIX saj. lito

Jaonis „Kniга Meršovast“ XVIII saj. algusest

M. J. Saltökov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Pärnu piiramise plaan

Pärnu vallutati rünnakuta 12. augustil 1710

РЕЛЯЦІЯ

О ВЗЯТІИ ГОРОДА ПЕРНАВА.

Во время осады города рѣши онѣ войскѣ русскіхъ, сущіхъ подъ командою генерала фельдъ маршала шереметѣва, отправленъ былъ генералъ поручикъ боуръ съ шестью полками драгунскіми. для блокады города пернава, и въиъ мѣсяцѣ своемъ подтвердилъ: ежели онѣи комендантъ шкренбергъ фельдъ на пороль: и ради обрѣцѣнагося 14 дня двухъ кавалероѣвъ, а именно полуполковника фонъ-шамоніеу рѣшереву позволивъ выйти изъ крѣпости ведель. договорѣница выслалъ прошавъ шого и онѣ двужъ по своимъ маенностямъ, о которои онѣ ихъ прозѣвъ до офицероѣвъ равного же чина въ городѣ вослалъ, а прежде знался, что онѣ просилъ для шого, что въ городѣ было какъ инфантерія прѣбыла, на окордѣ договорилъся. И одному прѣзѣвъ жестоко были заражены, и шюшъ имъ чрезъ шо и по окорду по воршамъ спавъ въ городѣ велѣлъ, и росписъ получивъ себѣ выгоду, а городу лишнюю дефензю, и въ немъ артилеріи и аммуниціи и прочаго что обрѣцѣнаго, въ шомъ имъ на отказъ откавано. Пошюмъ августа 8 числа, взявъ велѣлъ.

выѣхалъ къ нему помянушой полковникъ паки, и повторалъ прежне свое прошеніе, имянемъ всея шляхты, въ чемъ онѣ ошюмъ не позволялъ. но паче ему подтвердилъ, что онѣ на стѣхъ дняхъ ождасѣвъ къ себѣ инфантерію со артилерією, да бы оноѣ мѣсяцѣ конечно доспавъ, что помянутому полковнику было непрѣшно показалось бышъ, и на сіе онѣ просѣранно объявилъ, да бы онѣи генералъ поручикъ шѣрикоу рѣшереву велѣлъ, а пошюмъ и полковъ къ доброй капитуляціи склоннымъ себя показалъ. И августа шюшъ шкренбергъ фельдъ на пороль: и ради обрѣцѣнагося 14 дня двухъ кавалероѣвъ, а именно полуполковника фонъ-шамоніеу рѣшереву позволивъ выйти изъ крѣпости ведель. договорѣница выслалъ прошавъ шого и онѣ двужъ по своимъ маенностямъ, о которои онѣ ихъ прозѣвъ до офицероѣвъ равного же чина въ городѣ вослалъ, а прежде знался, что онѣ просилъ для шого, что въ городѣ было какъ инфантерія прѣбыла, на окордѣ договорилъся. И одному прѣзѣвъ жестоко были заражены, и шюшъ имъ чрезъ шо и по окорду по воршамъ спавъ въ городѣ велѣлъ, и росписъ получивъ себѣ выгоду, а городу лишнюю дефензю, и въ немъ артилеріи и аммуниціи и прочаго что обрѣцѣнаго, въ шомъ имъ на отказъ откавано. Пошюмъ августа 8 числа, взявъ велѣлъ.

ЗНАКИ, КОТОРЫЕ УКАЗУЮТЪ НА АБРИСѢ ИМЕНА БОЛВЕРКОВЪ.

Марсъ ☿.	Сатурнъ ♄.	Венусъ ♀.	Луна ☾.	Меркурусъ ☿.	Юпитеръ ♃.	Соль ☉.
A: Морренъ шкренбергъ.	B: Абсенъ шкренбергъ.	C: Ширинъ пороль.	D: ренелъ пороль.			
E: рѣшъ пороль.	F: Слободы.	G: русскія башарби.				

Ettekanne Pärnu vallutamise kohta 1710. a.

Medal Pärnu vallutamise mälestuseks
Suuremad tähed moodustavad kronogrammi 1710. Kuupäev medalil on ekslik

S. Judini töö

ENSV TA Ajaloomuseum

XX saj. alguse foto

ENSV TA Ajaloomuseum

Tallinna värav Pärnus, mille kaudu Vene väed marssisid linna

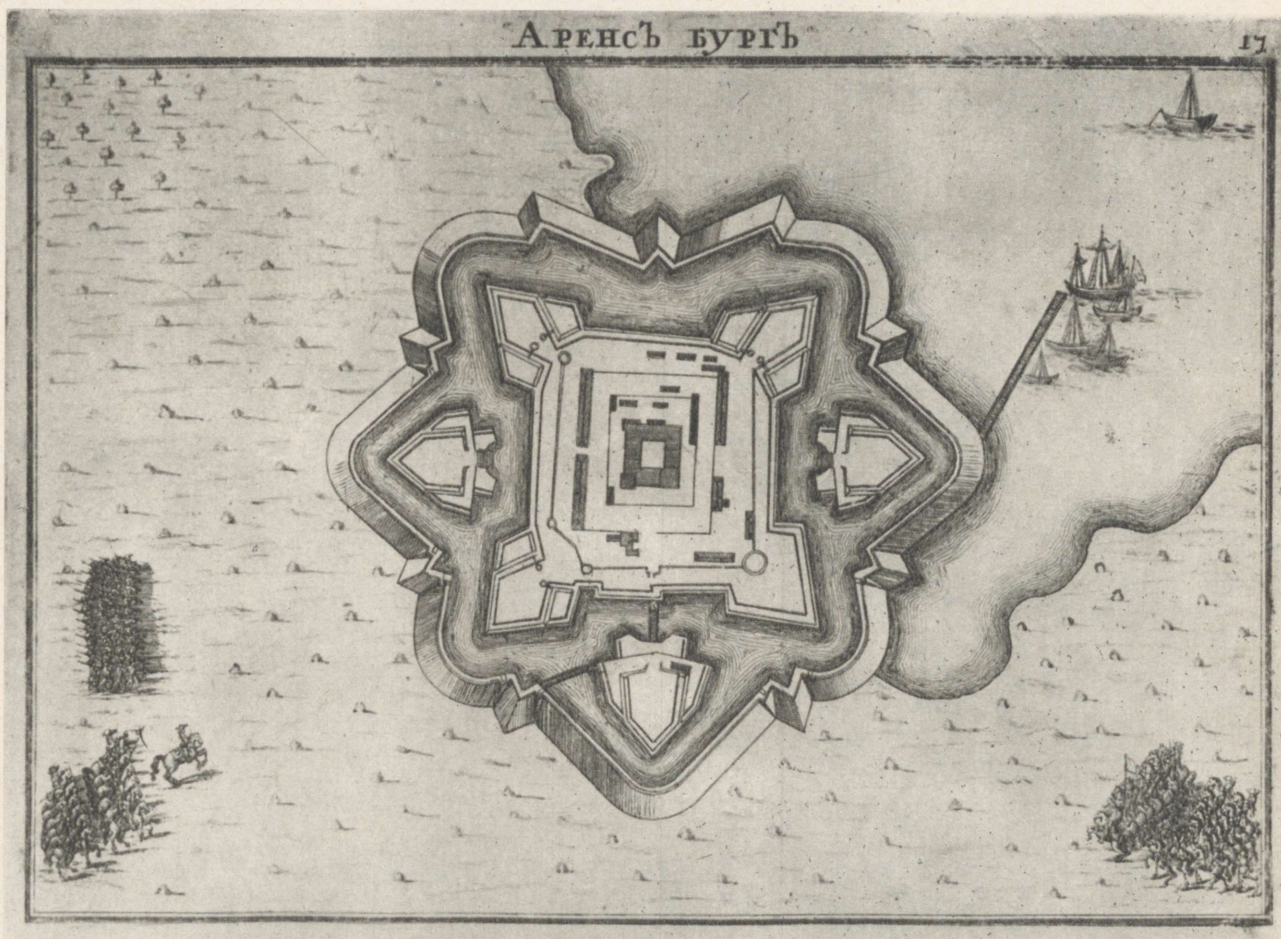

C. Ungern-Sternbergi joonis 1826. a.

ENSV TA Ajaloomuseum

Kuressaare lossi vaade

8. septembril 1710 alistus major Oernhjelmi mõnesajamehelisele väesalgale lahinguta Saaremaa ainus kindlus Kuressaare

Joonis „Kniga Marsovast“

M. J. Saltõkov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Kuressaare kindluse plaan

РЕЛЯЦІЯ

О ВЗЯТІИ НЕПРІЯТЕЛСКОЙ ФОРТЕЦІИ АРЕНСЪБУРХА.

Сентября 12 дня 1710 году.

Отправлены отъ генерала лейтнанта Боура, на островъ езенъ, маеоръ орнъ гетмъ съ нѣкоторыми шамо полками, крѣпость аренсбургъ штурмовалъ, и оную отъ непріятели счастливо получилъ. а что по взятіи, военной аммуниціи найдено, тому при семъ реестрѣ.

РЕЕСТРЪ.

Цѣлои мундиръ лантъ драгунъ.

Гошевыхъ патроновъ

Кремней ящѣкъ.

Гошевыхъ ручныхъ гранатъ

Гошевыхъ бомбъ

Гранатъ гоубичныхъ

Штурмовыхъ заковъ

Каркасовъ

Штурмъ фатовъ

Болшихъ и малыхъ фурмъ на дробь

Дроби за скоростію времени счестъ было невозможно.

Ящѣковъ съ мушкетными пулями

Ящѣковъ съ огненными ядрами

Бочекъ въ башнѣ пороховой съ порохомъ

Бочекъ пороху въ оружейной палатѣ

Свѣцу счестъ было невозможно.

Штурмовыхъ горшковъ	118
Лихтъ кугелевъ	20
Поль 2 бочки селитры	
Поль бочки сѣры	
Жельза и ядеръ довольно число	
Нѣсколко связокъ косъ, лопатъ, крюковъ.	
Одна залвная шруба	
Фузби и мушкешановъ, шакожъ и прочіхъ мѣлочей за крашкостію времени счестъ было невозможно.	
На чепырѣхъ болверкахъ обрѣтается пушекъ.	
3 фунтовыхъ	18
6 фунтовыхъ	22
12 ши фунтовыхъ	12
18 ши фунтовыхъ	6
Полукартауновъ	8
Марштра	4
Всего	66
При всѣхъ тѣхъ пушкахъ что надлежитъ, при нихъ же обрѣтается.	

„Kniga Marsova“

M. J. Saltõkov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Ettekanne Kuressaare vallutamise kohta

Reljeef Põhjasõja mälestussamba mudelilt XVIII saj. algusest

Kuressaare piiramine

Riiklik Ermitaaž

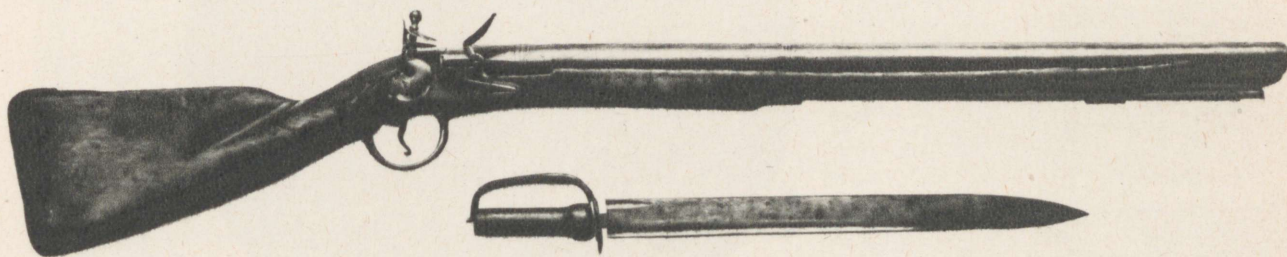

Joonis P. Pickaerdti ateljeest XVIII saj. algusest

M. J. Saltõkov-Stäedriini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Tallinn

Viimase rootslaste tugipunktina Eestis püsis Tallinn, mille piiramist alustati Vene vägede poolt 1710. a. augustis

Vene ränilukuga püss bajonetiga. Valmistatud Olonetsi tehastes 1709. a.

Riiklik Ajaloomuseum Moskvast

Rudolf Felix von Bauer
(1667–1717)

Vene ratsaväekindral, juhatas Tallinna
piiramist 1710. a.

F. Aleksejevi gravüür

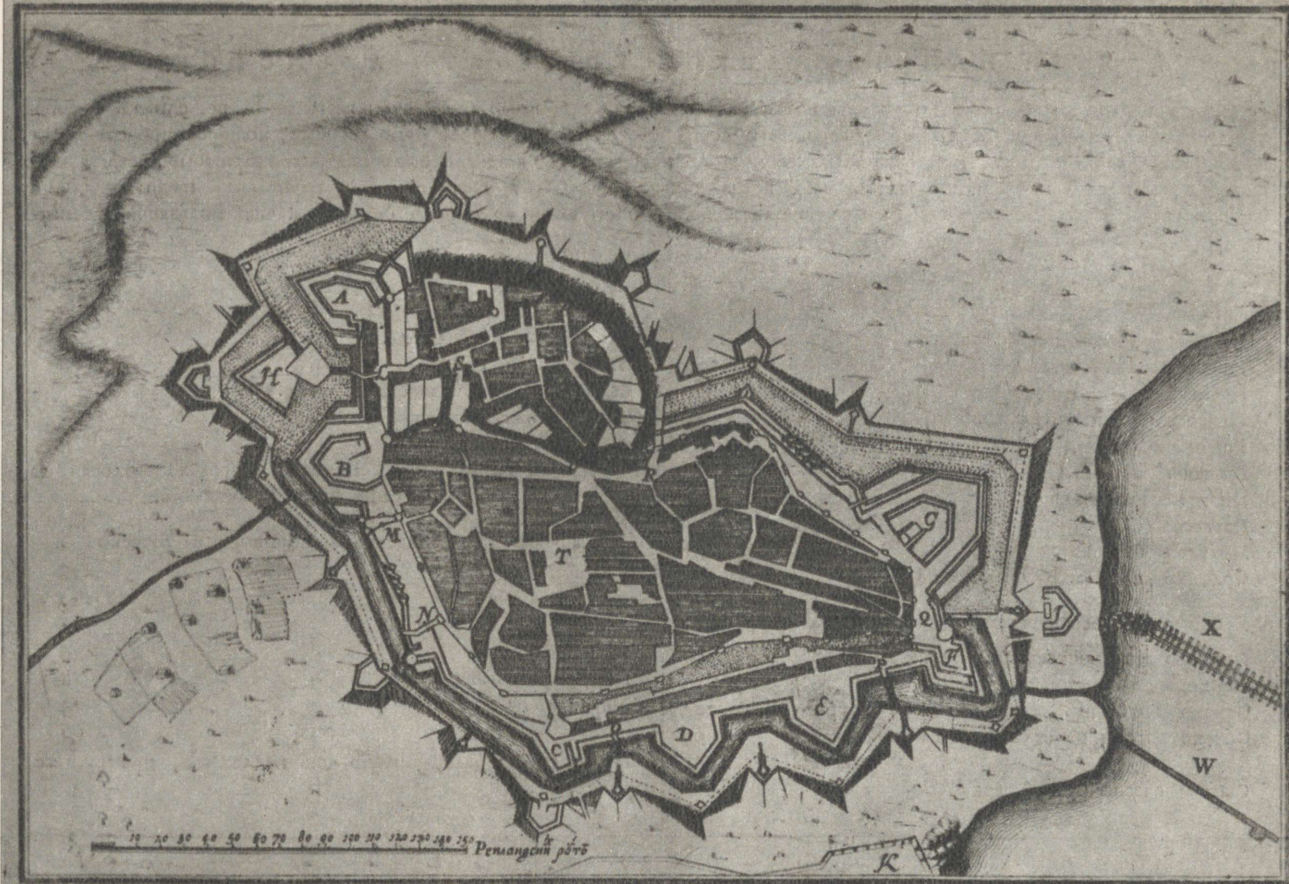
Riiklik Ajaloomuseum Moskvas

Tallinna piiramine

A. K. Nartovi reljeef Peeter I monumendikavandilt XVIII saj.

Riiklik Ermitaaž

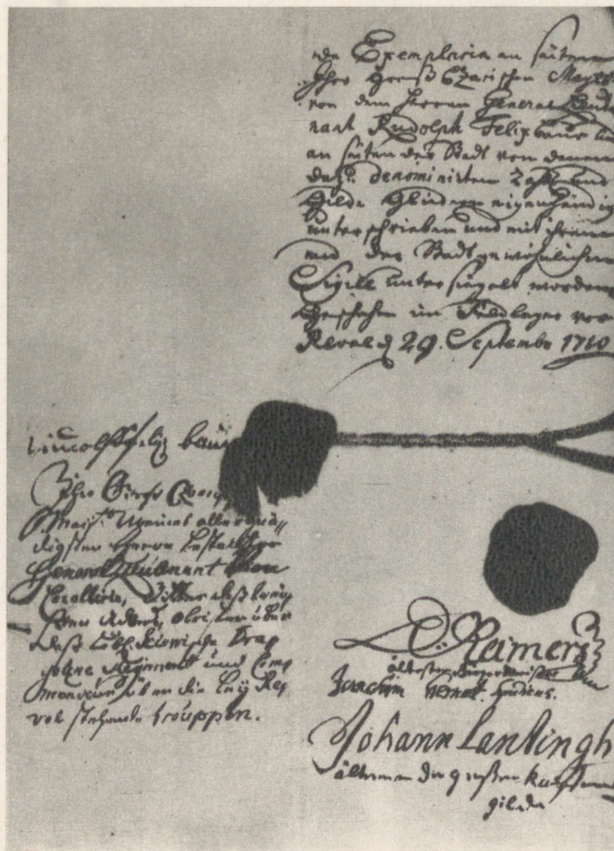
ЛІТЕРЫ КОТОРЫЕ УКАЗУЮТЪ НА АБРИСЪ.

А. Бастіонъ Шведскій. В. Нидерландскій бастіонъ. С. Гогелемъ порубъ бастіонъ. D. Нодемъ порубъ бастіонъ. Е. Клейнштранцъ портъ бастіонъ. F. Крозештранцъ портъ. G. Бастіонъ Шоненъ. Н. раселінъ Вісмаръ. I. редутъ делягардн. К. руской атакъ. L. Думъ портъ. М. Шмїае портъ. N. Кара портъ. O. Лемъ портъ. P. Клейнштранцъ портъ. Q. Крозештранцъ портъ. R. Сістеръ портъ. S. Думъ. T. Нідерштанъ. V. Шлосъ. W. Шлосъ прїека. X. ріска банкъ.

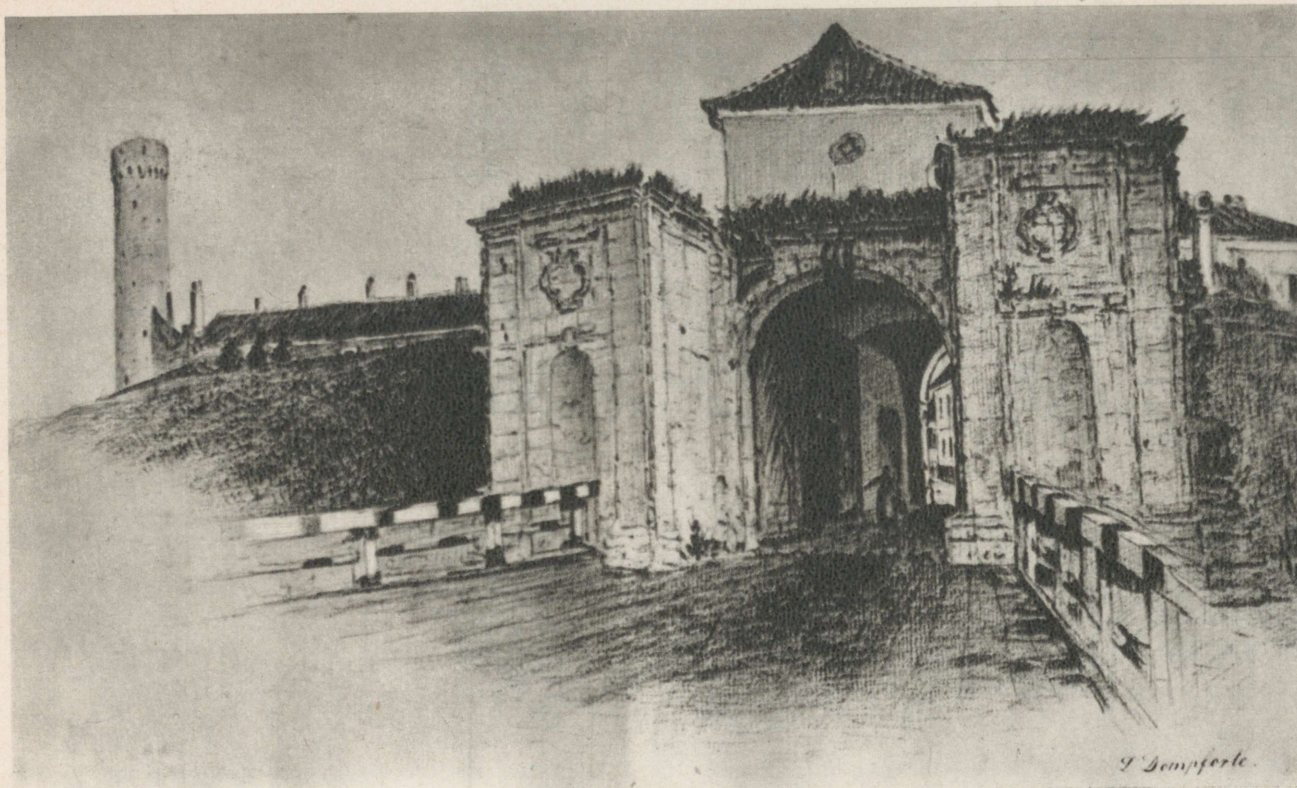
„Kniga Marsova“

M. J. Saltökov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Tallinna kindluse plaan

Kapitulatsiooniaakt, millega 29. septembril 1710 Tallinna linn alistus Vene vägedele, säilitades seejuures oma endised privileegid

C. Buddeuse joonis XIX saj. I poolelt

ENSV TA Ajaloomuuseum

Vallivärv Toompeal

Rootsi garnison lahkus Tallinnast läbi Rannavärava, Vene väed aga marssisid linna Vallivärava kaudu Toompeal

Medal Tallinna vallutamise mälestuseks
Suuremad tähed moodustavad krono-
ogrammi 1710

S. Judini töö

ENSV TA Ajaloomuuseum

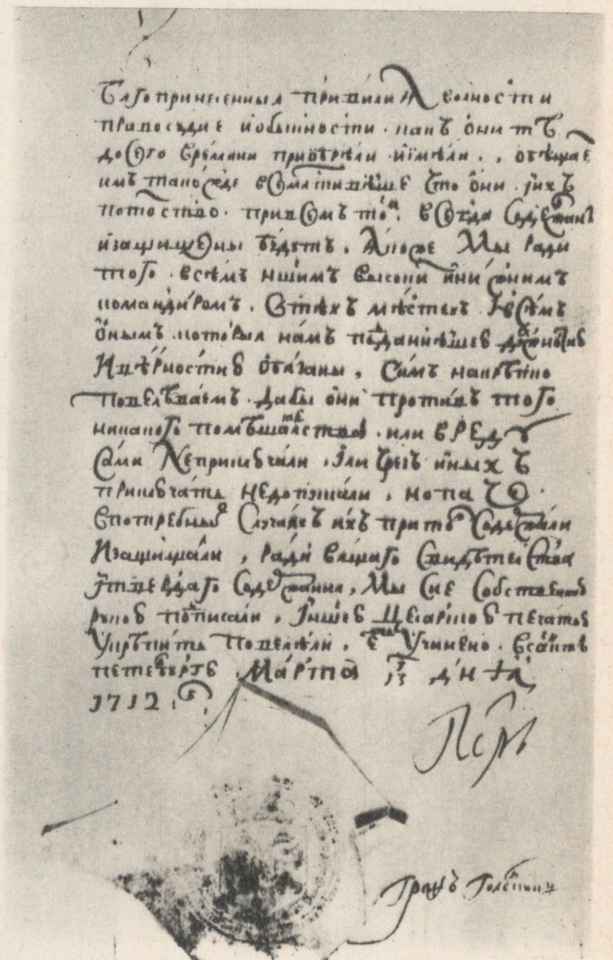
Das Ryeul'sche Rathshaus

E Körberi joonis 1800 a.

ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum

Tallinna Raekoda

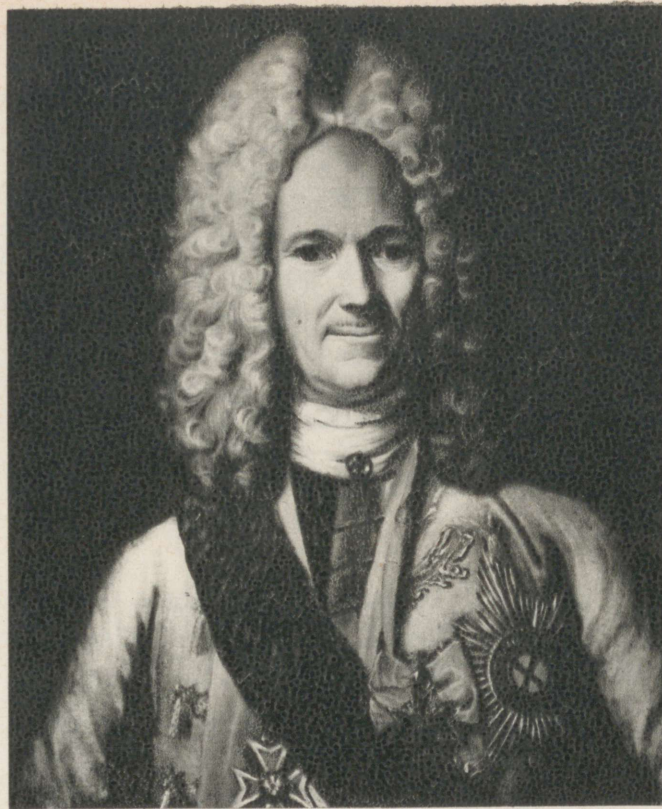
1710. a. võttis kindral R. F. Bauer Raekoja ees vastu Tallinna kodanike truudusvande

Eestimaa aadli ja Tallinna linna privileegide kinnitamisürki Peeter I poolt 1712. a.

Aleksandr Danilovič Menšikov
(1673–1729)

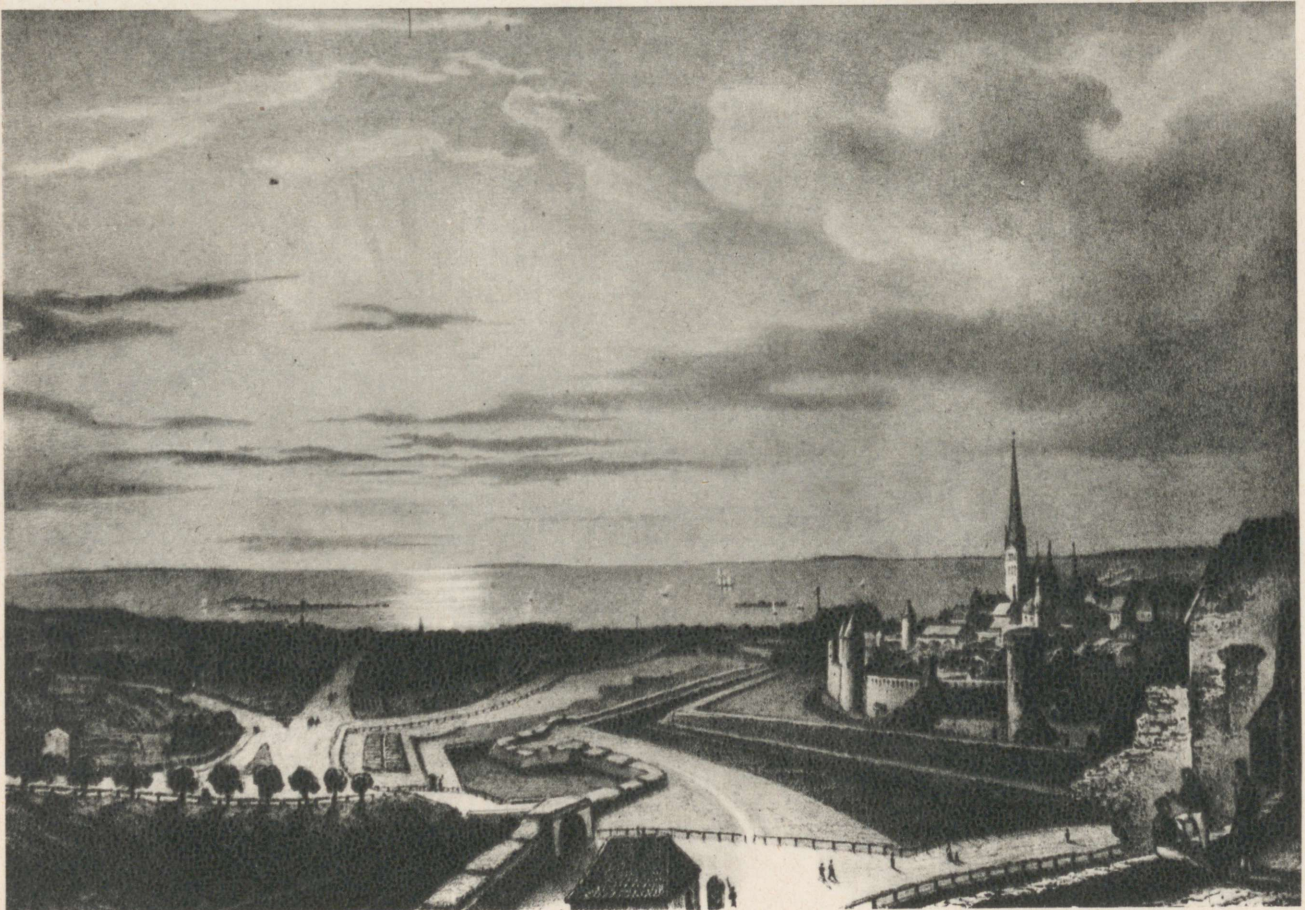
Peeter I lähimaid abilisi, kindral-
feldmarssal, Baltimaade kindral-
kuberner 1704–1719

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal
Riiklik Ermitaaž

*Aleksandr Menšikov
1673-1729*

Vaade Toompealt Tallinna uutele kindlustustele

E. Hosteini lito XIX saj I poolelt

1719. 502

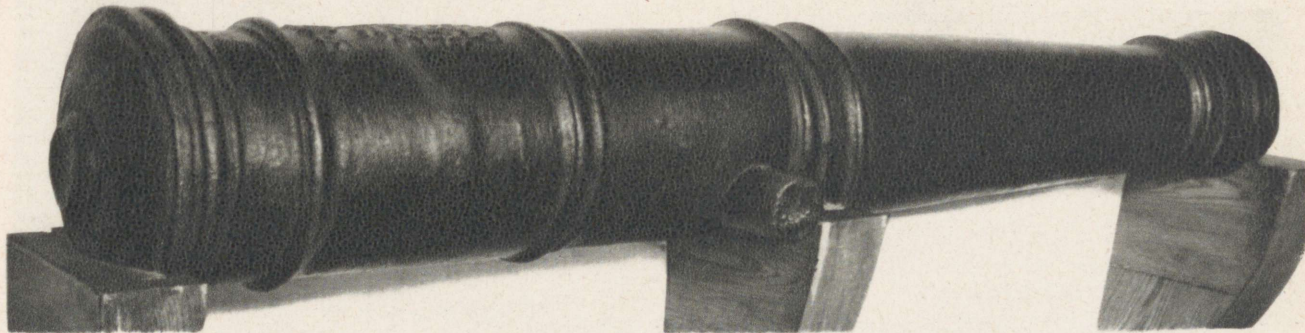
	Таллинн	Наварра	Суртук	Торжъ чинъ налицъ			Всего пушекъ и пушечныхъ орудий и пушечныхъ орудий и пушечныхъ орудий	Всего пушекъ и пушечныхъ орудий и пушечныхъ орудий	Всего пушекъ и пушечныхъ орудий и пушечныхъ орудий	Всего пушекъ и пушечныхъ орудий и пушечныхъ орудий
				пуш.	пуш.	пуш.				
Безъ имени	340	34		5968	1661	742	157	6947	3607	
Смартинскіе	180	5	1	1820	684	86	190	1228	273	
Вронинскіе	72	3	1	600			90	3344	2064	
Салтвскіе	155	15	5	1844	2060	669	105	4128	2350	
СНАРБЪ	385	41	5	15949	6368	1005	277	2905	2833	
Смартинскіе и Салтвскіе	607	49	6	10394	6090	2130	138	15044	5872	
Суртукскіе	244	8	13	3332	1670	325	95	7798	4259	
СЕРНОВСКІЕ	269	17	4	1523	849	396	42	10044	6424	
СРЕТБЛН	774	28	15	6189	2947	715	107	12440	6655	
СРЕКЪДАНЕ	56	6	2	2070	180	72	189	1522	409	
СОТНОВСКІЕ	317	26	7	4044	1298	215	130	6336	3236	
НАХИНАСКИЕ	46	2		376	182	43	125	644	329	
СНОСАНСКІЕ	33			36			94	482	308	
ВСЕГО	3108	234	59	54222	24453	10788	1621	72757	35250	

Примечание: В сего абзаца и в сего абзаца...
 Примечание: В сего абзаца и в сего абзаца...
 Примечание: В сего абзаца и в сего абзаца...

Suurtükide ja sõjavarustuse hulk Venemaa läänepoolsetes kindlustustes 1712. a.

Riiklik Mereväe Keskarhiiv

Sõja jätkamisega muudeti Tallinn ja Narva tugevateks kindlusteks, kus oli vastavalt 517 ja 431 suurtükki

Vene 3-naelane malmsuurtükk, mis oli põhiliseks relvatüübiks jalaväepolkudel. Valmistatud Olonetsi tehastes 1706. a.

Riiklik Ajaloomuuseum Moskvas

C. de Moori maal 1717. a

Riiklik Ermitaaz

Peeter I
(1672–1725)
Venemaa valitseja 1682–1725

Петр

Meie, hiilgavaim ja võimsaim suur valitseja, tsaar ja suurvürst Peeter Aleksejevitš, kogu Suure ja Väikese ja Valge Venemaa, Moskva, Kiievi, Vladimiri, Novgorodi isevalitseja, Kaasani tsaar, Astrahani tsaar, Siberi tsaar, Pihkva valitseja ja Smolenski, Tveri, Jugori, Permi, Vjatka, Bolgari ja teiste suurvürst, Nižni Novgorodi maade valitseja ja suurvürst, Tšernigovi, Rjazani, Rostovi, Jaroslavi, Belozerski, Udori, Obdori ning Kondiinia valitseja ja Iveeria maade valitseja, Kartaliinia ja Gruusia tsaaride ja Kabardiini maade, Tšerkessia ja Gori vürstide ja paljude teiste ida ja lääne ja põhja riikide ning maade isa ja vanaisa ja pärija ja valitseja ja valdaja

A. Schoonebecki joonis 1701 a.

Riiklik Ermitaaž

Vene sõjalaev „Predestinatsija“ („Ettemääramine“)

Põhjasõja käigus pandi alus Vene sõjalaevastiku väljaehitamisele, mille tulemusena Venemaa astus suurte mereriikide hulka

Tundmatu kunstniku akvarelljoonis XIX saj.

ENSV TA Ajaloomuseum

Peetri majake Tallinnas

Peeter I pööras tõsist tähelepanu Tallinna sadama ehitamisele. Korduvalt viibis ta Tallinnas, ostes mere lähedusse väikese majakeše ja sauna

Peetri saun Tallinnas

Foto XX saj. algusest

Mereväe Keskmuseum

Plaan XVIII saj. I poolest

Tallinna sadam

Riiklik Vanade Ürikute Keskariiv

1714. a. alustati sõjasadama rajamist Tallinna

Vene galeer Põhjasõja ajast

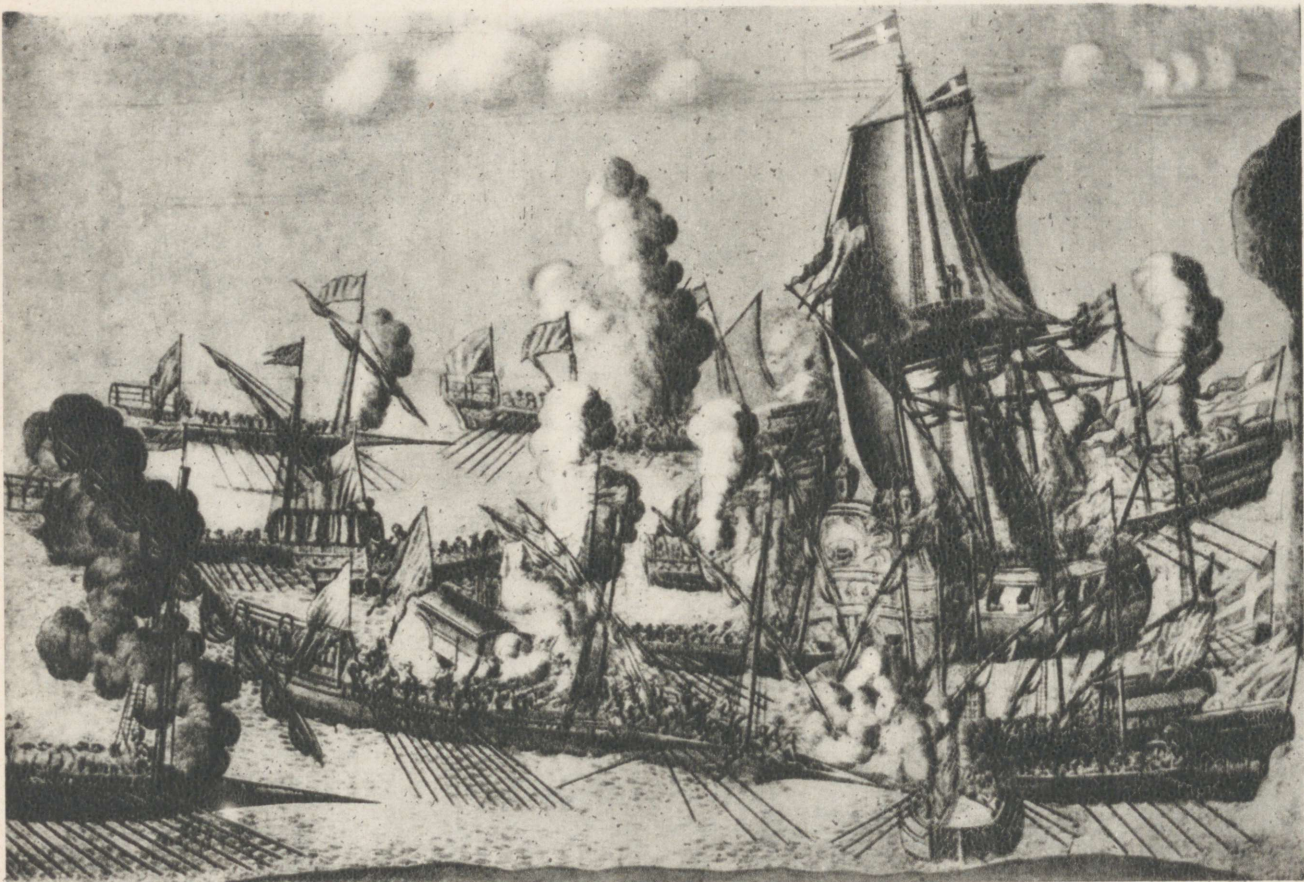
Pärast väljapääsu saavutamist Balti mere äärde tegi Venemaa suuri jõupingutusi võimsa laevastiku loomiseks. Esiolgu asetati peaarõhk galeeride ehitamisele, millega saavutati mitmeid merevõite

Mereväe Keskmuuseum

Vene mereväe soldat 1715. a

Mereväe Keskmuseum

A. Zubovi gravüür 1715. a.

Hango merelahing

1714. a. saavutas Vene laevastik esimese suure võidu, purustades Soome skäärides rootslaste eskadri

C. Buddeuse joonis XIX saj. algusest

ENSV TA Ajaloomuseum

Tallinna admiraliteet

Sepad tool

Tundmatu kunstniku joonis 1713. a.

Riiklik Leningradi Ajaloo Muuseum

Kadrioru loss Tallinnas
(Vaade esialgsele fassaadile)

1718.–1723. a. laskis Peeter I rajada oma abikaasale Katarinale suurepärase lossi koos pargiga

V. S. Sadovnikovi akvarell XIX saj.

ENSV TA Ajaloomuseum

C. Buddeuse joonis 1820. a.

Tallinna Linnamuseum

Narva maantee

Tallinna sadama väljaehitamine põhjustas uue eeslinna kiire laienemise Narva maantee ääres

17. 8. 1718
 Anno 1718 26 Augusti Juba per magistrum Urbanum
 hujus Municipii in summo conspectu hujus
 Consilii

Der Magistral und Jura L. Lauten	Der Kupfer Handlung Lauten	Der Wachs und Oel Handlung	Der Wachs und Oel Handlung	Der Kupfer Handlung und Oel Handlung	Der Kupfer Handlung und Oel Handlung
Magistral	193	60	230	193	60
Magistral	589	230	193	60	182
Magistral	275	235	45	360	68
Magistral	100	152	67	31	25
Magistral	14	6	6	8	6
Magistral	3	12	4		
Magistral	3118				

Riiklik Vanade Ürikute Keskarhiiv

Elanike arv Tallinnas 26. augustil 1718

Ilma sõjaväelasteta ulatus 1718. a. elanike arv juba 3118-le

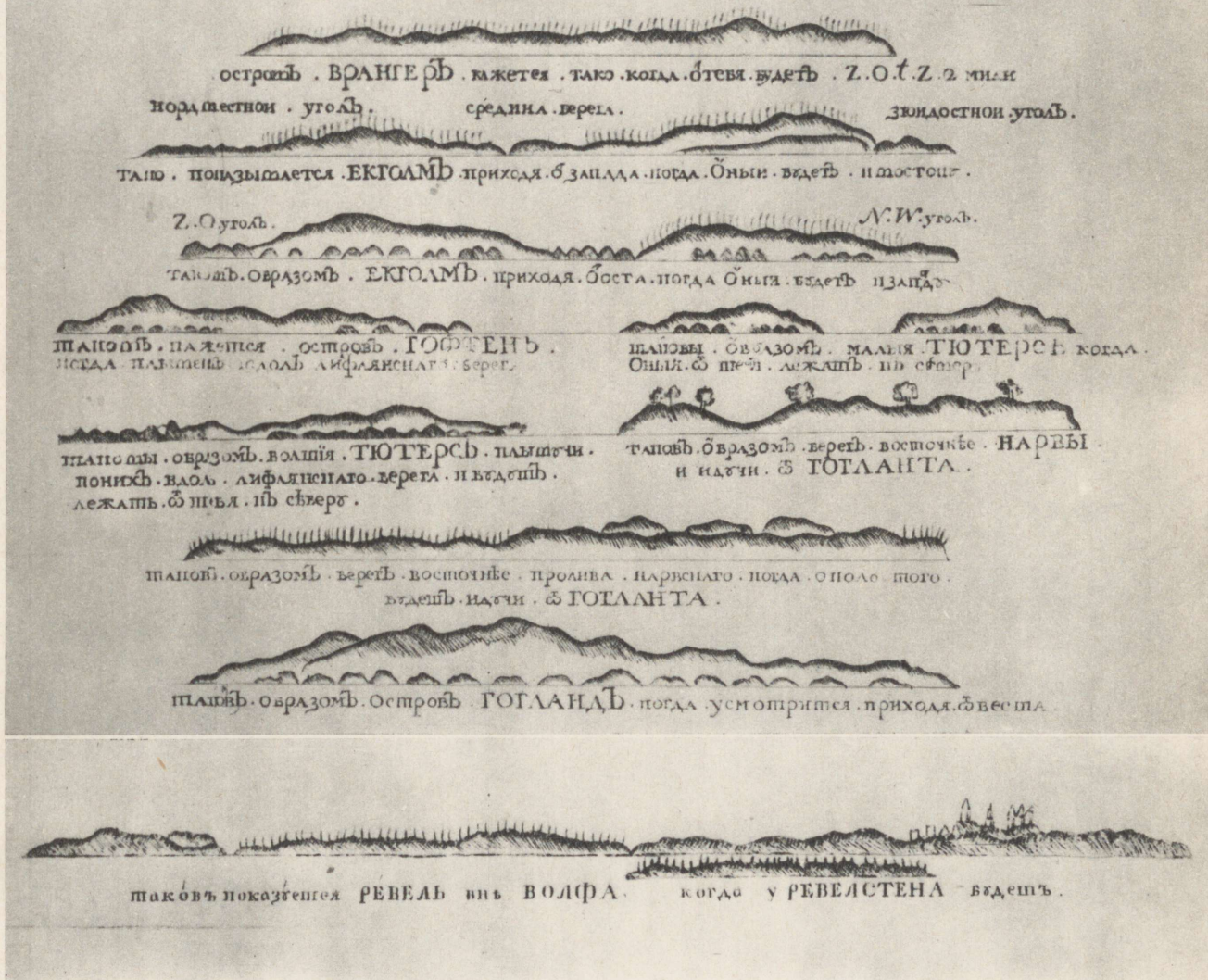

Tallinna plaan XVIII saj.

В И Д Ъ З Е М Л Я М Ъ

В Ъ К А К О М Ъ П О К А З Ы В А Ю Т С Я

С Ъ М О Р Я

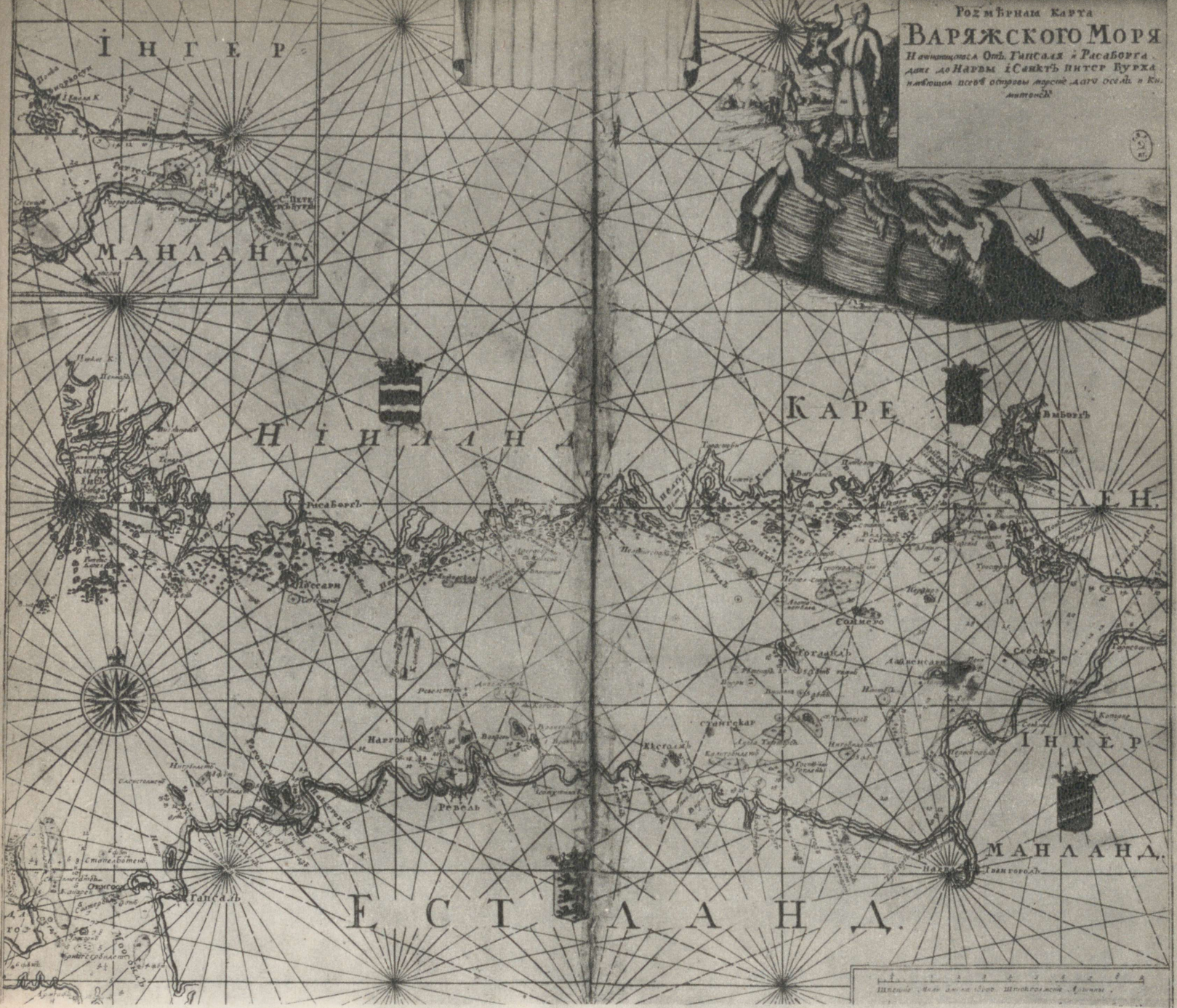

Atlasest „Mere vaigustaja“ 1743 a

M J Saltõkov-Stõedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

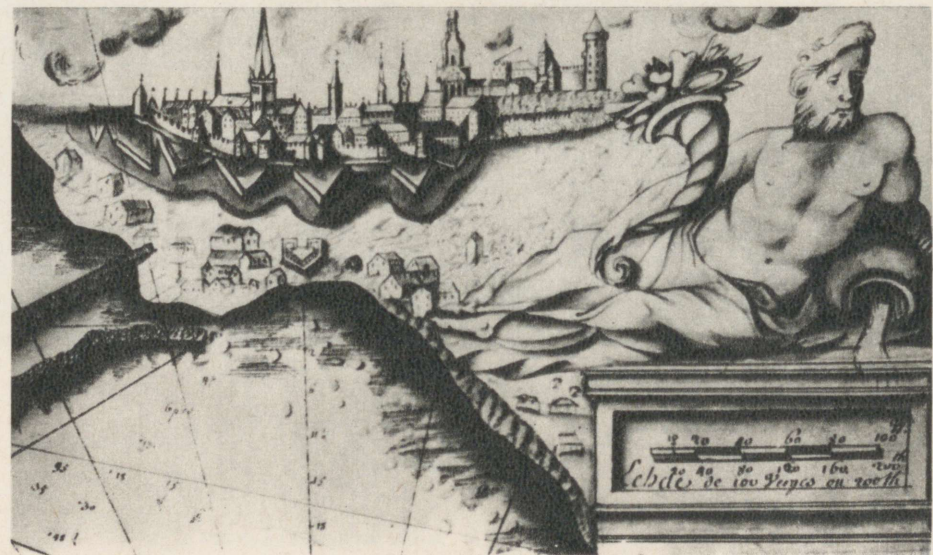
Eesti ala rannikuvaated

Ülalt alla: Prangli saar, Mohni saar läänest, Mohni saar idast, Uhtju saar, Väike Tütarsaar, Suur Tütarsaar, rannik Narvast idapoole, rannik Narva lahest idapoole, Suursaar, Aegna saar ja Tallinn

Soome lahe kaart XVIII saj. algusest

M. J. Saltökov-Stšedrini nim. Riiklik Avalik Raamatukogu

Tallinna vaade 1711. a merekaardilt

Riiklik Sõja-ajaloo Keskariiv

24 пуш. корабль Александръ 1702

24 пуш. корабль Георгъ 1701

32 пуш. корабль Михаилъ 1705

20 пуш. корабль Александръ 1704

32 пуш. корабль Александръ 1707

14 пуш. шлюпка Михаилъ 1704

Галера 1704

Фрегатъ Георгъ 1704

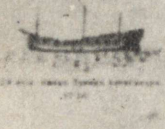
Фрегатъ Александръ 1704

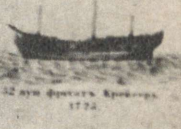
Фрегатъ 1704

Фрегатъ 1704

14 пуш. шлюпка Александръ 1704

32 пуш. фрегатъ Александръ 1704

54 пуш. корабль ПОЛТАВА 1712

64 пуш. корабль Михаилъ 1712

Александръ 1712

64 пуш. корабль Александръ 1712

70 пуш. корабль Александръ 1712

Mereväe Keskmüuseum

Полтава

Корабль и виланы ружья были обрѣны и
 тѣмъ "инкорвонъ" и парайла, и ина
 вѣса вырѣзана, что можно видѣти
 въ оной табелѣ,

Талеры на обѣ стороны все ружья,
 вѣсны и кдѣтъ или рѣтъ вѣса, и въ
 икеди наго вѣсѣ.

Друны большаго ружья въ рѣвѣ
 бѣланѣ рѣ полсаи переломилъ
 болшоу ружья въ рѣвѣ и инаго
 на стороне парайла и виланы вѣсны рѣ
 Подпись вилы Александръ
 ружья.

Въ шпритѣ Александръ
 вилны ружья тѣмъ переломилъ
 Подпись вилы Александръ

Vene sõjalaevu Põhjasõja ajast

Keskel 1709. a. Peterburis ehitatud sõjalaev „Poltava”, mille ehitustöödest võttis osa Peeter I

Aruanne tormikahjustest Tallinna sadamas 13. novembril 1716

„Poltava” paisati mitu korda vastu kallast, hakkas lekkima ja ka pardaehtused said tugevasti kannatada

Saaremaa merelahingu mälestusmedal

ENSV TA Ajaloomuseum

Merelahing Saaremaa lähedal

24. mail 1719 vallutas kapten N. A. Senjavini eskader Saaremaa lähedal 3 Rootsi sõjalaeva

A. P. Bogaljubovi maal XIX saj.

Mereväe Keskmuuseum

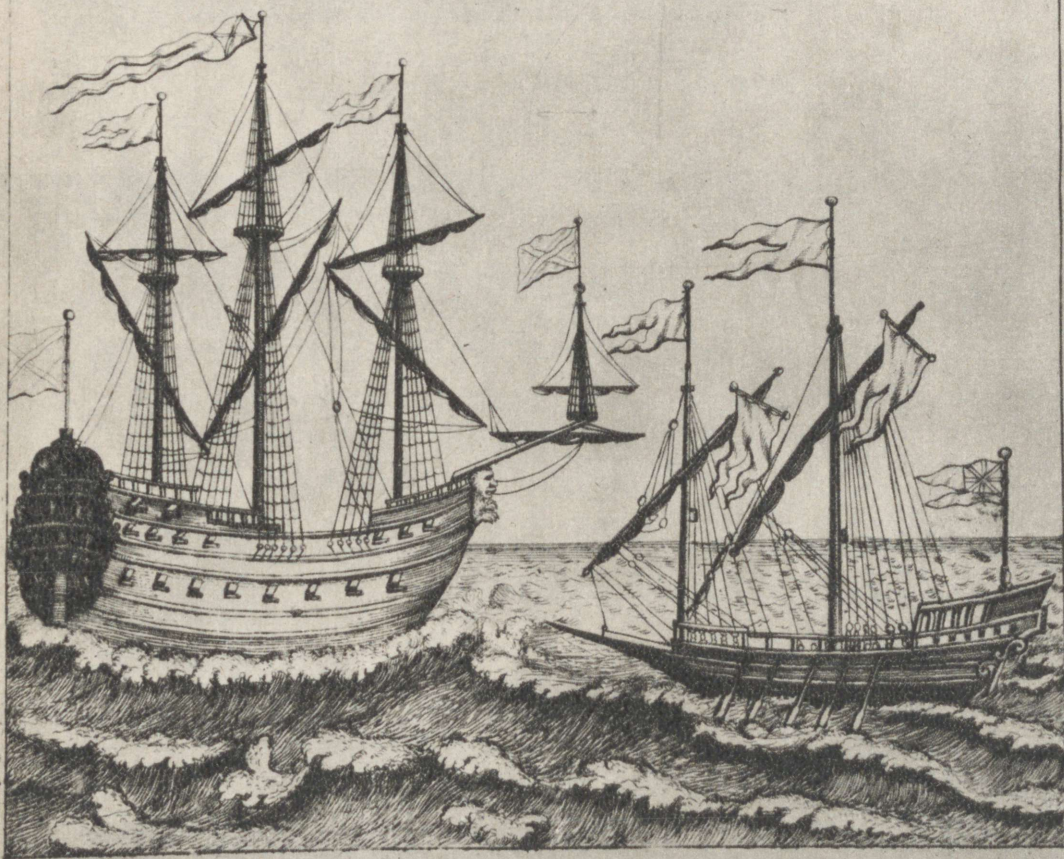
I

О ТЪ

п̄т̄п̄?

СЕГО

СИМЪ ТОКМО

В Имя боже въ треугольникъ, знаменующее тропицу, съ надписаньемъ: ОТЬ СЕГО: значить помощь его: ибо отъ всѣхъ союзниковъ спасаемымъ однимъ и одного его помощію окончили шакую жестокою войну съ какою, едварю и прибылаю.

II: Карабль и галера, съ надписаньемъ: СИМЪ ТОКМО: Значить что консуъ сси войны такимъ миромъ полученъ: немимъ инымъ, токмо флапомъ: ибо землею никакимъ образомъ доспущать было того не возможно, ради положенія мѣста, понеже въ финляндію сушимъ путемъ пребезмѣрною трудною проходъ, ради камениомъ и ускою, дорогомъ и бескоридномъ, и почитамъ невозможною. А шестію отъ финляндіи раздѣляещъ нордъ боденъ [или сѣверною вѣтвь] моря балтическаго [или варягскаго].

Vene laevad

Tekst selgitab laevastiku suurt tähtsust Põhjasõja võitude saavutamisel

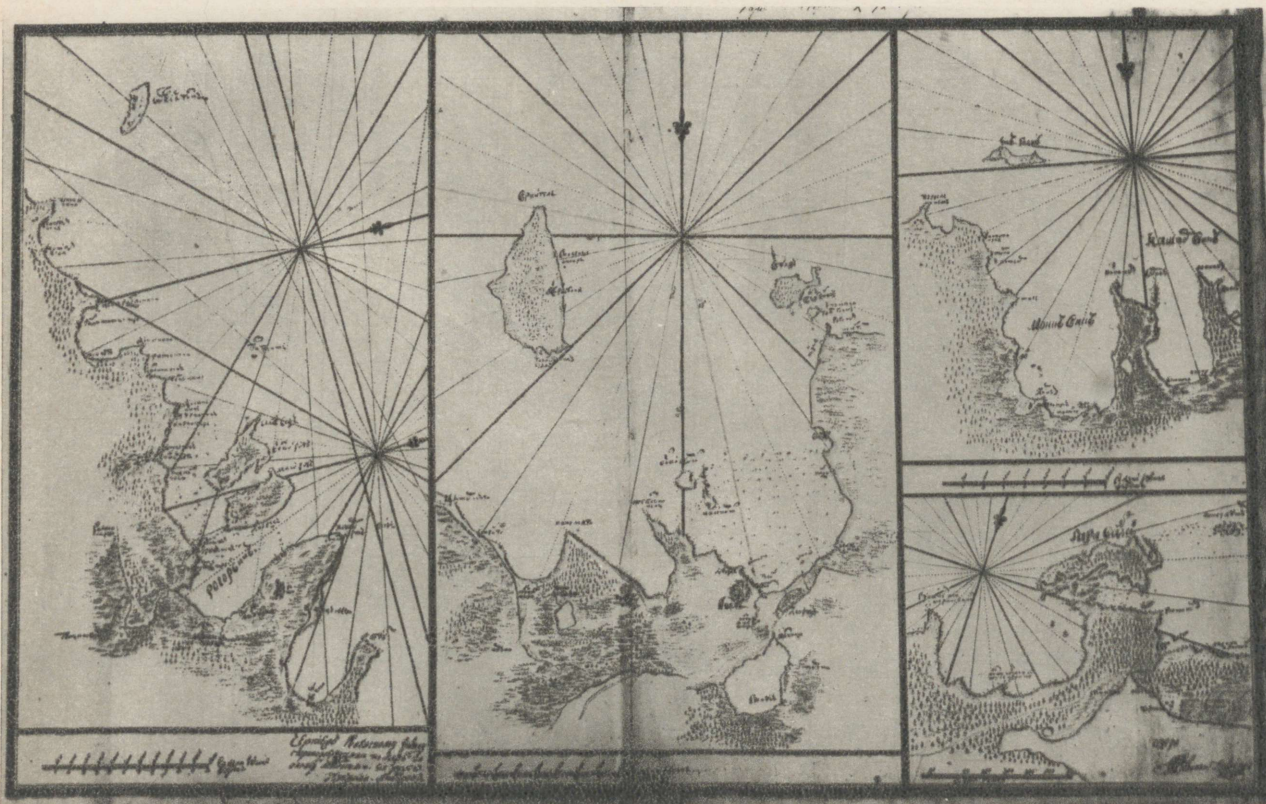

Cornelius Cruys
(1657–1727)

Vene admiral,
üks Balti laevastiku juhte.
Põhjasõjas

Tundmatu kunstniku kaasaegne maal

Riiklik Ermitaaz

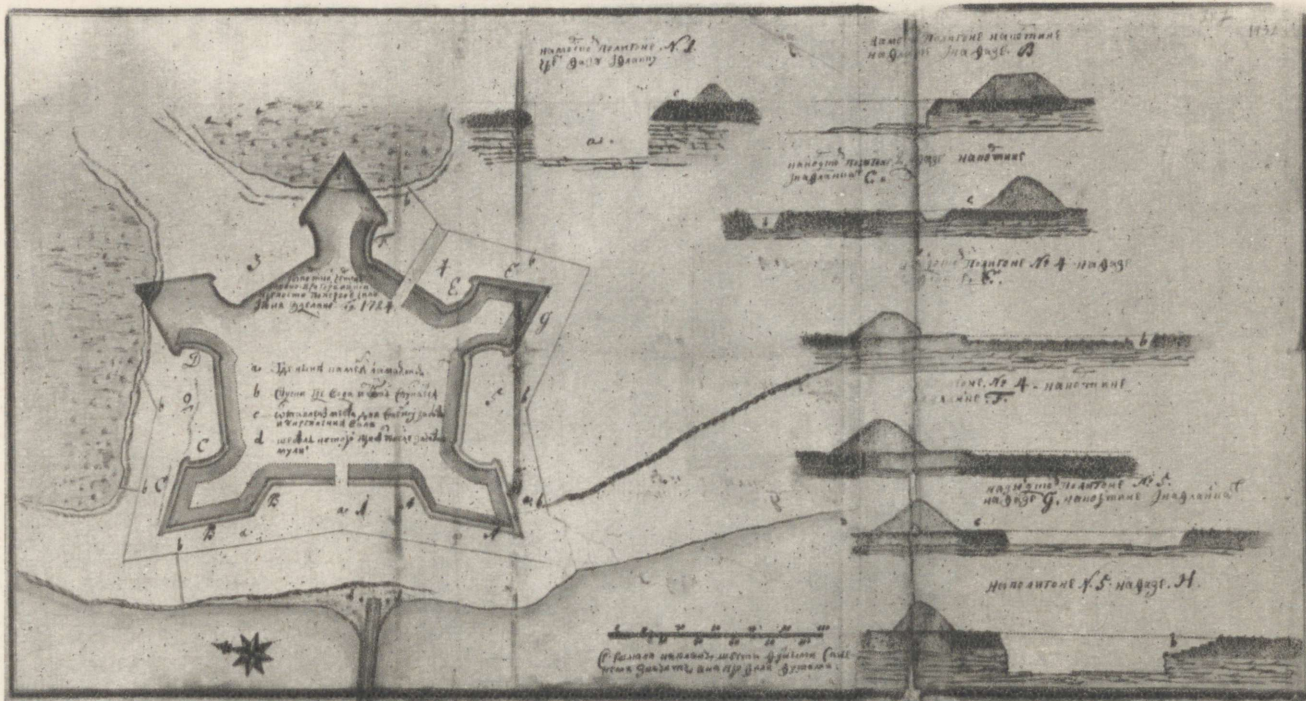

J. Luberasi joonis XVIII saj. algusest

Riiklik Vanade Ürikute Keskarchiiv

Loode-Eesti rannikuala kaart

Balti laevastiku kasvamisega vajas Venemaa jäävaba ja varjulist sadamat, mille otsinguil pöörati tähelepanu Rogeviigile tänapäeva Paldiski kohal

J. Luberasi joonis XVIII saj. algusest

Riiklik Mereväe Keskariiv

Rogeviigi kindluse plaan ja vallide läbilõiked 1721. a.

Maja Haapsalus, milles 1715. a. juulis peatus Peeter I oma ringsõidul Lode-Eesti rannikul

35

Kõrge

Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse
 Tallinnas 1716. a.

Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse
 1. 3. 2. 4. 5. 6.

Kõrge

1. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	2.
2. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	3.
3. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	4.
4. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	5.
5. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	6.
6. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	7.
7. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	8.
8. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	9.
9. Kõrge jaotamine Eestimaa mõisatesse	10.

Riiklik Mereväe Keskarhiiv

Soomlaste jaotamine Eestimaa mõisatesse

Katku tagajärjel tugevasti vähenenud rahvaarvu püüdis valitsus tõsta talupoegade sissetoomisega Soomest. 1716. a. mais toodi Tallinna 205 soomlast, kes anti tsaarina ja kõrgemate ohvitseride mõisatesse

Eesti naine

G. Welté XVIII saj. lõpust pärineva joonise järgi

ENSV TA Ajaloomuseum

EESTI TERRITOORIUMI VENEMAAGA ÜHENDAMISE AJALOOLINE TÄHTSUS

Järgnevate aastate jooksul jätkus Vene vägede edu kõigil rindel. 1716. aastal oli kogu Soome puhastatud Rootsi vägedest ja Vene väed tegutsesid niisama edukalt Põhja-Saksamaal. Põikpäise kuninga sõjapoliitika oli jooksnud ummikusse, Rootsi majandus laostumas ja ressursid ammendatud, mis sundis rootslasi nõustuma rahuläbirääkimistega 1718. aastal Ahvenamaa konverentsil. Kuid sama aasta lõpul langes Karl XII sõjakäigul Norras (arvatakse, et mitte vaenlase kuuli läbi) ja Rootsis pääsesid võimule aadliringkonnad, kes püüdsid Inglismaa toetusel sõda iga hinna eest jätkata. Nende peamiseks eesmärgiks oli säilitada Rootsile Balti provintsid või mõned üksikudki tugipunktid Läänemere idakaldal. Alles siis, kui Vene väed viisid sõjategevuse otse Rootsi pinnale ja tekkis reaalne oht isegi Stokholmi langemiseks, muutusid rootslased järeleandlikumaks. 1721. aasta kevadel alustati uuesti rahuläbirääkimisi Uusikaupunki linnas, mis lõppesid rahulepingu allakirjutamisega samas 30. augustil 1721. a.

Arvestades sõjalist lüüasaamist olid rahutingimused rootslastele küllaltki soodsad. Peeter I ühendas Venemaaga ainult Balti provintsid, Neeva suudmeala ja Viiburi ümbruse, kuna aga Soome, mis oli samuti hõivatud Vene vägede poolt, tagastati Rootsile. Uusikaupunki rahuleping kindlustas Venemaale seega just need alad,

mis tema edasiseks arenemiseks olid eluliselt ja möödapääsmatult vajalikud. Need olid mõnevõrra laialdasemad sõja algul püstitatud eesmärkidest, kuid Poola nõrk vastupanu rootslastele ja sõjaraskuste langemine üksnes Venemaale andsid talle õiguse oma valduste nihutamiseks kaugemale läände.

Uusikaupunki rahuga lõppes kaks aastakümnet kestnud sõjategevus Põhja-Euroopas, mille tulemusena muutus põhjalikult selle osa poliitiline kaart ja jõudude vahekord. Seni Läänemere basseinis juhtivat osa etendanud Rootsi ja Poola minetasid oma endise suuruse, nende asemele astus aga Venemaa, kes saavutas nüüd kindla koha tolle ajastu suurriikide peres.

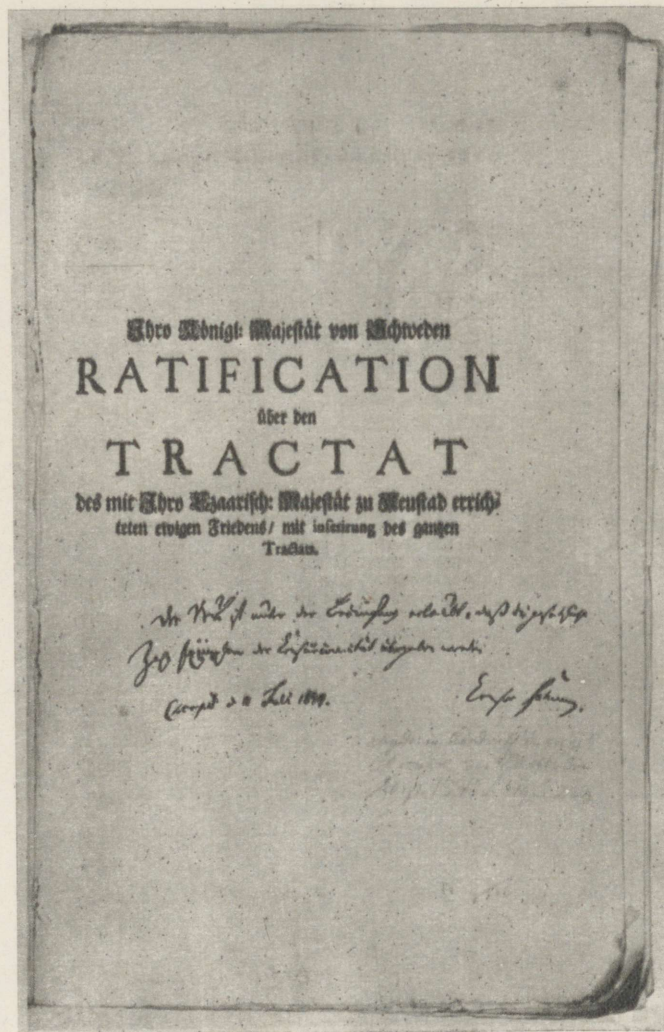
Uusikaupunki rahuga määrati kindlaks ka Balti provintside saatuse, mis ühendati nüüd õiguslikult Venemaaga. See murranguline pöördpunkt eesti rahva ajaloos omab kaugeleulatuvaid tagajärgi. Kõigepealt tähendas võimsa Venemaaga ühendamine seda, et nüüdsest peale oli kõrvaldatud hädaoht siinsete alade muutmiseks taas sõja tallermaaks, nii et Eestile saabus pikaajaline rahuperiood. See võimaldas omakorda maa tootlike jõudude häireteta arenemist kahe sajandi jooksul. Veelgi tähtsamad olid aga ühendamisest tulenevad majanduslikud tagajärjed. Kui varem Eesti maa-ala oli olnud põhiliselt ainult Rootsi riigi viljaaidaks ja koloniaalprovint-

siks, siis nüüd, viljarikka Venemaa koosseisus, avanesid eeldused ka siinse kaubanduse ja tööstuse kiiremaks arenemiseks. Nende objektiivsete eelduste realiseerimine toimus aga kogu Venemaal valitseva pärisorjusliku korra tingimustes, mis lõi ülepääsmatuid tõkkeid olemasolevate võimaluste täielikumaks ärakasutamiseks. Sõja käigus balti mõisnikele ja linnadele tagatud privileegid lasusid mitu sajandit raske koormana talurahva ja linnade alamkihi turjal, kes jäid endiselt õigusteta poolorja seisundisse. Ränk pärisorjuslik surve, mis avaldus nii järjest kasvavas teokoormistes ja maksudes kui ka mõisnike kätte koondunud politsei- ja kohtuvõimu piiratus omavolis talurahva vaoshoidmisel – kõik see oli ajalooliseks paratamatuseks järgnevate sajandite jooksul. Selline olukord kutsus arusaadavalt esile klassivõitluse teravnemise, mis eriti XVIII sajandi lõpust alates võttis üha ähvardava iseloomu, olles oluliseks koostisosaks kogu Venemaa rahvaste pärisorjusevastases võitluses.

Kui talurahva võitlus feodalismi vastu kulges üksteisest eraldatud väljaastumistena, mis valit-

sevate klasside positsioone oluliselt ei suutnud kõigutada, siis töölisklassi tekkimine ja tema astumine avalikku ja sihikindlasse võitlusse aegunud ühiskonnakorra vastu tõi kaasa Venemaa rahvaste tiheda võitlusliidu kujunemise tsarismi, mõisnike ja kapitalistide vastu. Ja tänu sellele, et XVIII sajandi algul ka Eesti läks Venemaa koosseisu, avanes eesti töölisklassil võimalus astuda võitlusse oma vabanemise eest õlg õla kõrval vene töölistega, kes imperialismiperioodi alguseks olid muutunud kõige revolutsioonilisemaks võitlusjõuks kogu rahvusvahelises tööliikumises. Sajandite jooksul karastatud ühendus võimaldas uutes ajaloolistes tingimustes ka eesti töörahval osa võtta tsarismi purustamisest ja maailma esimese sotsialistliku riigi loomisest. See oli XVIII sajandi algul toimunud ajaloolise murrangu seaduspäraseks ja objektiivselt ainuõigeks tulemuseks, avades lõppkokkuvõttes Põhjasõja lahingute keerises kannatanud pärisoriste eesti talupoegade järeltulijatele tee, mis on viinud nad kaasaegse inimkonna avangardi, kes rajab aluseid kogu maailma helgele homsele.

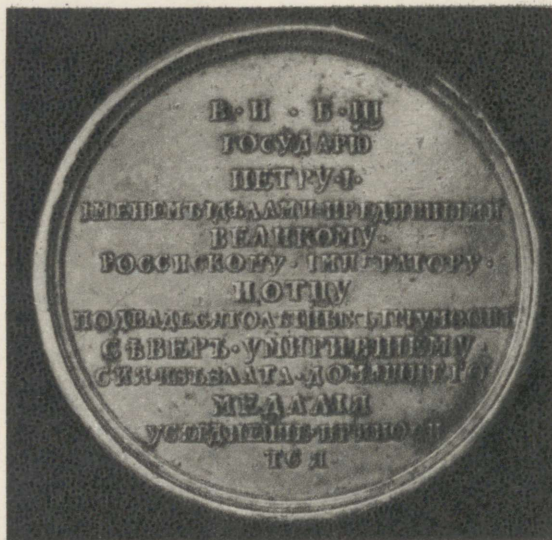

ENSV TA Ajaloomuseum

Uusikaupunki rahu ratifitseerimisakt Rootsi kuninga poolt

30. augustil 1721 sõlmiti Uusikaupunki rahu, millega Rootsi loovutas oma valdused Baltikumis ja Venemaa saavutas vajaliku väljapääsu Läänemerele

Uusikaupunki rahu mälestusmedal

Esiküljel tekst: „Rahusidemetega ühendatud Uusikaupunkis Põhjasõja uputuse puhul 1721“

ENSV TA Ajaloomuseum

Läänemere kaart XVIII sajandi algusest

Ühendamine Venemaaga kindlustas Eestile sajanditepikkuse rahuperioodi

Нордъ - Боденъ

И Н Л А Н Д

О И Н С К А Б О Д Е М

Е С Т Л А Н Д

Л И В Л А Н Д

Розьбуйная Градская Карта
 1694
ОСТ-ЗЕЕ
 или ВАРТАЖСКИМЪ МОРЕМЪ НА
 ЧИНАЮЩАЯСЯ ОТЬ СКАГЕНА ДО
 НОРДЪ БОДЕНЪ І САНЕТЪ ПЕТЕ-
 РСЪ БУРХА
 Подъбны ѡбста при-смотрены и описаны,
 и въбсте сшеделы.
 Поприблжно описанию вницъ Адмирала
 Швецкаго Берна Розьблута,
 1694. Годъ.

Милъ шведские

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50

Милъ Германские

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50

C. Buddeuse joonis XIX saj. algusest

ENSV TA Ajaloomuuseum

Kaluri elamu Põhja-Eeštis

Kuigi Eesti ala ühendamisel Venemaaga jäi eesti talupoeg endiselt mõisniku pärisorjaks, tõi see eesti rahvale kaasa sidemete tihenemise vene rahvaga ja lõi eeldused nende ühiseks võitluseks järgnevatel sajanditel

J. Chr. Brotze joonis XVIII saj. lõpust

Läti NSV TA Pearaamatukogu

Kündja

Meie maa ja rahva edasisele arenemisele oli aluseks kõigile sõjakatsumustele vastu pidanud eesti talupoja visa töö

ISIKUNIMEDE REGISTER

- Aigustov, Savva Vassiljevitš, Vene väejuht – 39
 Aleksei Mihhailovitš (1629–1676), Venemaa valitseja 1645–1676 – 11
 Aleksejev, Fjodor (XIX saj. I pool), vene kunstnik – 101
 Andrei, müütilise Kristuse jünger, tsaristliku Venemaa kaitsepühak – 40, 50
 Apraksin, Fjodor Matvejevitš (1661–1728), krahv, Vene admiral ja väejuht, Eestimaa kindralkuberner 1719–1727 – 41, 83, 85
 Argunov, Ivan Petrovitš (1727–1802), vene kunstnik – 92
 August II Tugev (1670–1733), Saksi kuurvürst 1694–1733 ja Poola kuningas 1697–1706 ning 1709–1733 – 11, 21
 Balck, Fjodor Nikolajevitš (1670–1739), Vene väejuht – 40
 Bauer, Rudolf Felix (1667–1717), Vene väejuht – 87, 88, 95, 101, 104
 Bogoljubov, Aleksei Petrovitš (1824–1896), vene maalikunstnik – 119
 Brink, Timotheus, artilleeriaõpiku autor XVII saj. – 69
 Brotze, Johann Christian (1724–1823), balti ajaloolane ja muinsuste koguja – 17, 81, 92, 130
 Bruce, Jakov Vilimonovitš (1670–1735), Vene väejuht ja õpetlane – 77
 Buddeus, Carl Friedrich Christian (1775–1864), saksa kunstnik, tegutses alates 1809. a. Eestis – 103, 113, 114, 130
 Chambers, Ivan Ivanovitš, Vene väejuht – 41
 Croy, Carl Eugen de (1651–1702), Belgia hertsog ja väejuht, alates 1700. a. Venemaa teenistuses – 22, 34, 35
 Cruys, Cornelius (1657–1727), hollandi meremees, alates 1698. a. Venemaa teenistuses – 121
 Ehrenschöld, Nils (1674–1728), Rootsi admiral – 88
 Goeteeris, A., Madalmaade diplomaat, viibis 1615. a. Eestis – 30, 79
 Golitsõn, Mihhail Mihhailovitš (1681–1764), vürst, Vene väejuht – 88
 Hallart, Ludwig Nicolai (sünniaeg teadmata – 1728), Vene väejuht, kindlustusinsener – 27
 Hindo Jaan, eesti talupoeg Porkuni mõisast Virumaal – 42, 81
 Horn, Henning Rudolf (1651–1730), krahv, Rootsi väejuht, Narva komandant 1695–1704 – 40, 41
 Hostein, Edouard Jean Marie (1804–1886), prantsuse litograaf – 105
 Höflinger, Louis, Tartu litograaf XIX saj. keskpaiku – 16
 Ivan IV Vassiljevitš (1530–1584), Venemaa valitseja 1547–1584 – 11
 Ivanitski, Vene väejuht – 87, 88
 Ivanov, Pjotr (XIX saj. keskpaik), vene kunstnik-litograaf – 75
 Judin, Samuel Juditš (1730 – surma-aasta teadmata), vene medalimeister – 91, 97, 103
 Kalame Jaan, eesti talupoeg Perila mõisast Harjumaal – 20
 Karl XI (1655–1697), Rootsi kuningas 1660–1697 – 10
 Karl XII (1682–1718), Rootsi kuningas 1697–1718 – 22, 23, 29, 32, 35, 40, 87, 88, 91, 125
 Katariina I Aleksejevna (1684–1727), alates 1712. a. Peeter I abikaasa, Venemaa valitseja 1725–1727 – 114
 Kaulbars, Arwed, Rootsi väejuht – 82
 Kelch, Christian (1657–1710), balti pastor ja ajaloolane – 18
 Keyser, Jacob (XVIII saj. I pool), hollandi kunstnik, tegutses XVIII saj. algul Venemaal – 67, 71, 76
 Korsakov, vt. Rimski-Korsakov
 Krüger, T., vene kunstnik XIX saj. – 35
 Kudu Märt, eesti talupoeg – 72
 Kuusma Jürgen, eesti talupoeg Tähtvere mõisast Tartumaal – 42, 81
 Körber, Eduard Philipp (1770–1850), balti pastor ja muinsuste uurija – 104
 Lewenhaupt, Adam Ludwig (1659–1719), krahv, Rootsi väejuht – 87
 Lieven, Hans Heinrich, Rootsi väejuht – 41
 Luberus, Johann Ludwig (sünniaeg teadmata – 1752), vene insener – 112, 121, 122
 Martin, Pierre Denis (1663–1742), prantsuse maalikunstnik – 91
 Menšikov, Aleksandr Danilovitš (1673–1729), Peeter I lähim abiline ja väejuht, Eestimaa kindralkuberner 1704–1719 – 105
 Merian, Matthäus (1593–1650), šveitsi kunstnik ja raamatu-kaupmees – 15
 Moor, Carel de (1656–1738), saksa kunstnik, tegutses Inglismaal kuninga õuekunstnikuna – 107
 Müller, Philipp Heinrich (1683–1718), saksa kullassepp ja medalimeister – 72, 80
 Münster, Sebastian (1489–1552), saksa geograaf – 24
 Nahksepa Tiidu Märt, eesti talupoeg Kaarli mõisast Pärnumaal – 42, 59
 Nartov, Andrei Konstantinovitš (1680–1756), vene mehaanik ja leidur – 101
 Norris, John (1660–1749), Inglise admiral – 88
 Oernhjelm, Vene väejuht – 87, 98
 Ogilvy, Georg Benedictus (1651–1710), austria kindralfeldmarssal Venemaa teenistuses – 40, 75
 Olearius, Adam (1603–1671), saksa diplomaat ja reisikirjanik, viibis 1635. a. läbisõidul Eestis – 14, 18, 58
 Padase Jaak, eesti talupoeg Virumaalt – 42
 Palmqvist, Erik (1650–1676), rootsi insener ja kunstnik, viibis 1673.–1674. a. Venemaal – 26, 44, 52
 Passer, Arent (u. 1560–1637), hollandi skulptor ja ehitusmeister, tegutses alates 1580-ist aastaist Eestis – 20
 Patkul, Johann Reinhold (1660–1707), balti mõisnik, teenis diplomaadina Poolas ja Venemaal – 10, 16
 Peda Jaak, eesti talupoeg – 72
 Peeter I Aleksejevitš (1672–1725), Venemaa valitseja 1682–1725 – 6, 21, 22, 23, 27, 39, 40, 41, 61, 67, 78, 79, 87, 88, 89, 90, 104, 105, 107, 109, 114, 118, 122, 123, 125
 Pickaerd, Pieter (1668/69–1717), hollandi kunstnik, tegutses alates 1702. a. Venemaal – 61, 90, 95, 100
 Repnin, Anikita Ivanovitš (1668–1726), vürst, Vene väejuht – 92
 Rimski-Korsakov, Jakov Nikititš, Vene väejuht – 39
 Rootsi Raudpea, Karl XII hüüdnimi – 88
 Rosen, Andres Ludwig, Rootsi väejuht – 45
 Rönne, Carl Ewald (1663–1716), Vene väejuht – 65
 Sadovnikov, Vassili Semjonovitš (1800–1879), vene kunstnik – 114
 Saint-Aubin, Augustin (1736–1807), prantsuse kunstnik – 29

Sauerweid, Aleksander Ivanovitš (1783–1844), vene kunstnik – 79
 Schaumburg, Otto Rudolf, Vene väejuht – 82
 Schenk, Pieter (1660–1718/19), hollandi kunstnik ja kirjastaja – 13
 Schlater, Georg Friedrich (1804–1870), balti maalikunstnik ja litograaf – 35
 Schlippenbach, Wolmar Anton (1658–1739), Rootsi väejuht, hiljem Venemaa teenistuses – 39, 40, 47, 53, 65
 Schoonebeck, Adrian (1661–1705), hollandi kunstnik, tegutses alates 1698. a. Venemaal – 61, 62, 64, 80, 108
 Schönbeck (Szembek), Vene väejuht – 41
 Scott, B. F. (XVIII saj. lõpuosa), inglise kunstnik ja medalimeister – 91
 Senjavin, Naum Akimovitš (sünniaeg teadmata – 1738), vene meremees; viitseadmiral – 88, 119
 Simonneau, Charles (1645–1728), prantsuse kunstnik – 91
 Siöblad, Karl Georg (1683–1754), Rootsi admiral – 88
 Skytte, Carl Gustav (u. 1650–1717), Rootsi väejuht, Tartu komandant 1697–1704 – 40
 Šeremetev, Boriss Petrovitš (1652–1719), Vene väejuht ja diplomaat – 22, 30, 39, 40, 47, 50, 54, 63, 87
 Šeremetev, Mihhail Borissovitš (1672–1741), Vene väejuht, eelmise poeg – 39, 45

Teptšegorski, Grigori Pavlovitš, vene kunstnik XVIII saj. algul – 69
 Tšohhov, Andrei (sünniaeg teadmata – u. 1630), vene suurtüki- ja kellavalaja – 28
 Ungern-Sternberg, Johann Carl Emanuel (1773–1830), balti kunstnik – 29, 98
 Uustalu Jaani Tõnu, eesti talupoeg Perila mõisast Harjumaal – 20
 Vaasa, Rootsi valitsejate dünastia 1521–1818 – 11
 Verden, Nikolai Grigorjevitš (sünniaeg teadmata – 1712), Vene väejuht – 40, 62
 Weide, Adam Adamovitš (1667–1720), Vene väejuht – 22, 33, 123
 Weigel, Christoph (1654–1725), saksa kunstnik ja kirjastaja – 26, 34
 Wellngk, Otto (1649–1708), Rootsi väejuht – 32
 Welté, Gottlieb (1745–1790), saksa kunstnik, tegutses viimastel eluaastatel Eestis – 17, 60, 124
 Wermuth, Christian (1661–1739), saksa medalimeister – 80
 Wolf, Z., saksa kunstnik XVIII saj. algul – 28
 Zotov, Vassili Nikititš, Vene väejuht, Narva komandant – 87
 Zubov, Aleksei Fjodorovitš (u. 1680 – u. 1741), vene kunstnik – 111

KOHANIMEDE REGISTER

Abja, mõis Pärnumaal, praegu alev ning samanimelise rajooni keskus – 59, 93
 Aegna, saar Soome lahes – 116
 Ahvenamaa, saarestik Läänemeres Botnia lahe suudmes, XIV–XIX saj. kuulus Rootsi valdusse – 88, 125
 Alüksne (s. k. Marienburg), linn Liivimaal Võnnu maakonnas, praegu samanimelise rajooni keskus Läti NSV-s – 40
 Arhangel'sk, sadamalinn Põhja-Venemaal Valge mere ääres, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 6
 Astrahan, linn Kagu-Venemaal Volga suudmealal, samanimelise khaaniriigi pealinn, ühendati XVI saj. Venemaaga; praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
 Aunapuu, küla Perila mõisas Harjumaal, praegu Harju rajoonis Pikavere külanõukogus – 37
 Baieri, riik Lõuna-Saksamaal, praegu osariik Saksa Föderatiivses Vabariigis – 29
 Baltikum, Läänemere idaranniku üldnimetus – 9, 24, 40, 42, 66, 87, 89, 127
 Baltimaad, Eesti ja Läti alade ühine nimetus, tänapäeval kuulub siia ka Leedu NSV – 10, 19, 41, 42, 50, 87, 88, 92, 105
 Balti provintsid, Eesti- ja Liivimaa ning Ingeri ühine nimetus, XVIII saj. lõpust alates ka Kuramaa – 9, 10, 13, 43, 125
 Belgia, provint Flandrias, XVII saj. kuulus Hispaaniale – 34
 Belozersk, linn ja samanimeline vürstiriik Põhja-Venemaal kuni XVII saj., praegu samanimelise rajooni keskus Vologda oblastis Vene NFSV-s – 107

Bergen, linn Rügeni saarel Põhja-Saksamaa ranniku lähedal – 29
 Bolgar, Volga bulgaarlaste pealinn X–XV saj., varemed praegu samanimelises külas Kuibõševi rajoonis Tatari ANSV-s – 107
 Breemen, tähtis kaubalinn Põhja-Saksamaal – 29
 Eesti ala, eestlaste asustusala, vastab tänapäeva Eesti NSV-le – 5, 6, 9, 10, 14, 15, 19, 21, 39, 40, 41, 42, 44, 62, 74, 82, 86, 87, 88, 89, 100, 116, 125, 126, 128, 130
 Eestimaa, XIII saj. kujunenud Põhja-Eesti nimetus, hõlmas Harju, Viru, Lääne ja Järva maakonnad, hiljem samanimeline kubermang – 9, 10, 11, 18, 21, 29, 36, 38, 40, 41, 58, 59, 60, 73, 83, 88, 104, 123, 124
 Elbi, küla Pärnumaal Tori mõisa piirides, praegu Pärnu linna piirkonnas Taali külanõukogus – 94
 Erastvere, küla ja mõis Tartumaal, praegu Põlva rajoonis Kanepi külanõukogus – 39, 40, 47, 48, 49, 50
 Fortuna, XVII saj. ehitatud bastion Narva kindlustuste süsteemi edelaserval – 28
 Gloria, XVII saj. ehitatud bastion Narva kindlustuste süsteemi loodeserval – 15
 Gori, keskaegse Gruusia tähtsaim keskus, praegu linn Tbilisi oblastis Gruusia NSV-s – 107
 Gruusia, riik Kaukaasias, XVIII saj. liidulepingus Venemaaga, praegu osa Gruusia NSV territooriumist – 107
 Grönhamn, väike saar Ahvenamaa saarestiku lõunaosas – 88
 Haanja, küla Võru rajoonis Rõuge külanõukogus – 51
 Haapsalu, linn Lääne-Eestis – 122
 Haavapää, küla Röpina rajoonis Veriora külanõukogus – 52

- Halliste, kihelkond ja kirik Pärnumaal, praegu Abja rajoonis samanimelises külanõukogus – 93
- Hango, poolsaar Soome edelatipus – 88, 111
- Harjuma, maakond Eestimaal, umbkaudu praeguste Harju, Keila ja Rapla rajoonide piirides – 23
- Honor, XVII saj. ehitatud bastion Narva kindlustuste süsteemi põhjaserval – 41, 77, 78
- Hummuli, mõis Pärnumaal, asus praeguses Valga rajoonis samanimelises külanõukogus – 40, 54, 55, 56, 57
- Ingeri, maa-ala Narva jõe ja Laadoga järve vahel, XVII saj. Rootsi provints, praegu Leningradi oblasti piirides Vene NFSV-s – 11, 13, 21, 29, 40, 41
- Ivangorod, XV saj. lõpul venelaste poolt rajatud kindlus Narva jõe idakaldal Narva kindluse vastas, XVII saj. Rootsi valduses – 15, 41, 79
- Ivanimägi, mägi Mäo külas Tapa rajoonis Kadrina külanõukogus – 86
- Iveeria, Gruusia vana nimetus – 107
- Jaroslav, vürstiriik Kesk-Venemaal kuni XIV saj., praegu samanimelise oblasti piirides Vene NFSV-s – 107
- Jugor, maa-ala Põhja-Venemaal Petšoori jõe ja Uraali mäestiku vahel, ühendati Venemaaga XV saj., praegu peamiselt Komi ANSV piirides – 107
- Jupri, mägi Rakvere rajoonis Rakvere külanõukogus – 85
- Järva-Jaani, kihelkond ja kirik Järvamaal, praegu alev Paide rajoonis – 18
- Jülich, linn Lääne-Saksamaal Luksemburgi piiri lähedal – 29
- Kaasan, linn Volga ääres, samanimelise khaaniriigi keskus, ühendati XVI saj. Venemaaga, praegu Tatari ANSV pealinn – 107
- Kabardiini, riik Kaukaasias, ühines Venemaaga XVI saj., praegu autonoomne vabariik Vene NFSV koosseisus – 107
- Kadrina, kihelkond ja kirik Virumaal, praegu asula Tapa rajoonis samanimelises külanõukogus – 81
- Kadriorg, XVIII saj. algul rajatud park Tallinna kirdeserval – 89, 114
- Kahkva, mõis Tartumaal, asus praeguses Röpina rajoonis Alaküla külanõukogus – 44
- Kalame, endine talu Perila külas Harjumaal, praegu Harju rajoonis Pikavere külanõukogus – 20
- Kalmetu mägi, vana matusepaik Saapakülas Abja rajoonis Abja külanõukogus – 93
- Kamperholm, saar Narva jões mõned kilomeetrid linnast allpool, praegu ühinenud jõekaldaga – 22, 27
- Kantsi kõrts, endise Uue-Kastre lossi varemetele ehitatud kõrts Emajõe ääres, hoone praegu Tartu rajoonis Luunja külanõukogus – 63
- Karksi, orduloss Pärnumaal, ehitatud XIII saj., XVII saj. varemeis, mis praegu Abja rajoonis Nuia alevis – 42
- Karjala, karjalaste asustusala Laadoga järve ja Valge mere vahel, praegu Karjala ANSV ja Soome piirides – 21, 29, 41
- Karlsruhe, linn Lääne-Saksamaal Reini jõe ääres – 29
- Kartaliinia (Kartlia), riik Kaukaasias, XVIII saj. ühendati Kahheetiaga, praegu Gruusia NSV piirides – 107
- Karula, kihelkond ja kirik Tartumaal, praegu asula Valga rajoonis Kaagjärve külanõukogus – 82
- Kastre, mõis Tartumaal, asus praeguses Tartu rajoonis Mäksa külanõukogus – 40, 62, 63
- Kaubi, mõis Pärnumaal, asus praeguses Abja rajoonis Halliste külanõukogus – 42
- Kiiev, linn ja samanimeline vürstiriik Lõuna-Venemaal, ühines Venemaaga XVII saj., praegu Ukraina NSV pealinn – 107
- Kiima, küla Perila mõisas Harjumaal, praegu Harju rajoonis Pikavere külanõukogus – 37
- Kirumpää, piiskopiloss ja mõis Tartumaal, ehitatud XIV saj., XVII saj. varemeis, mis praegu Võru rajoonis Võru külanõukogus – 43
- Kleve, linn Lääne-Saksamaal Belgia piiri lähedal – 29
- Kondiinia, maa-ala Siberis Irtõši harujõe Konda ümbruses, praegu Tjumeni oblastis Vene NFSV-s – 107
- Konstantinoopol, kunagine Ida-Rooma riigi pealinn Bosporuse kaldal, XV saj. vallutati türklaste poolt, tänapäeva Istanbul – 21
- Kroonlinn (Kronstadt), 1703. a. rajatud sõjasadam Kotlini saarel Neeva jõe suudmes – 89
- Kunda, mõis Virumaal, asus praeguses Rakvere rajoonis samanimelises külanõukogus – 23, 42, 58
- Kuramaa, hertsogiriik Baltikumis, XVIII saj. ühendati Venemaaga, hõlmas Lääne- ja Lõuna-Läti alad – 13
- Kuressaare (s. k. Arensburg), kindlustatud linn Saaremaal, tänapäeva Kingissepp – 87, 89, 98, 99
- Laatre, jõgi Lõuna-Eestis, Väike-Emajõe haru – 40, 54
- Laiuse, orduloss Tartumaal, ehitatud XV saj., XVIII saj. varemeis, mis praegu Jõgeva rajoonis samanimelises külanõukogus – 23, 35
- Lelle, mõis Pärnumaal, asus praeguses Rapla rajoonis Kehtna külanõukogus – 42
- Lesnaja, küla Valgevene NSV-s Mogiljovi oblastis Slavgorodi rajoonis – 6, 87
- Lihula, piiskopiloss Läänemaal, ehitatud XIII saj., XVII saj. varemeis, mis praegu Lihula rajooni keskses – 123
- Liivimaa, provints, hiljem kubermang Baltimaades, hõlmas Lõuna Eesti (Tartu- ja Pärnumaa) ja enamiku Läti alad – 10, 11, 21, 25, 29, 42, 87, 92
- Lipumägi, mägi Kantkülas Rakvere rajoonis Rägavere külanõukogus – 86
- Lokuta, küla Tartumaal, praegu Röpina rajoonis Alaküla külanõukogus – 45
- Läsna, küla Virumaal, praegu Tapa rajoonis Vohnja külanõukogus – 65
- Läänemaa, maakond Eestimaal, umbkaudu praeguste Haapsalu, Lihula, Märjamaa ja Hiiumaa rajoonide piirides – 23
- Maarjamaa, piiskop Alberti poolt 1201. a. antud nimetus hilisemale Vana-Liivimaale – 5
- Madalmaad, riik Lääne-Euroopas, tänapäeva Hollandi – 5
- Matsalu, mõis Läänemaal, asus praeguses Lihula rajoonis Tuudi külanõukogus – 123
- Menikuunu, soo Röpina rajoonis Veriora külanõukogus – 43
- Mohni, saar Soome lahes – 116
- Mustjärv, järv Röpina rajoonis Veriora külanõukogus – 43

- Nahksepa, talu Araku külas Pärnumaal, praegu Abja rajoonis Kariste külanõukogus – 59
- Narva, linn Ida-Eestis, XVII saj. muudeti rootslaste poolt võimsaks kindluseks – 6, 10, 15, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 87, 89, 106, 116
- Niguliste, XIII saj. ehitatud kirik Tallinnas – 35
- Nižni Novgorod, linn ja vürstiriigi keskus Volga ääres, ühendati XIV saj. Moskva vürstiriigiga, praegune nimetus Gorki, samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Noteburg, vene kindluse Orešoki rootsikeelne nimetus, paiknes saarel Neeva jõe väljumisel Laadoga järvest, XVII saj. Rootsi valduses – 61
- Novgorod, linn Ilmeni järve ääres, feodaalse vabariigi keskus, XV saj. ühendati Moskva vürstiriigiga, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Obdorsk, linn Obi jõe ääres Siberis, praegu Salehard, Jamali Neenetsi rahvusringkonna keskus Tjumeni oblastis Vene NFSV-s – 107
- Olonets, linn Loode-Venemaal Laadoga järve lähedal, XVII saj. rajatud mäetööstusega, praegu samanimelise rajooni keskus Karjala ANSV-s – 100, 106
- Orava, mõis Tartumaal, asus praeguses Röpina rajoonis Suuremetsa külanõukogus – 25
- Paide (s. k. Weissenstein), linn Kesk-Eestis, XVII saj. kuulus Mäo mõisale – 10, 40
- Paisu, endine veski Vöhandu jõel Haavapää külas Tartumaal, praegu Röpina rajoonis Veriora külanõukogus – 52
- Paldiski (s. k. Bältischport), XVIII saj. Rogerviigi lahe äärde rajatud sadama hilisem nimetus, praegu linn Keila rajoonis – 89, 121
- Perila, mõis Harjumaal, asus praeguses Harju rajoonis Pikavere külanõukogus – 20, 23, 37
- Perm, linn Kirde-Venemaal, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Peterburi, Peeter I poolt 1703. a. rajatud linn Neeva jõe suudmealal, praegune Leningrad – 40, 41, 61, 87, 89, 118
- Petseri, klooster Kagu-Eesti piiri lähedal, praegu linn Pihkva oblastis, samanimelise rajooni keskus – 39, 40, 44
- Pihkva, linn Pihkva järve lähedal, feodaalse vabariigi keskus, XV saj. ühendati Moskva vürstiriigiga, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 39, 40, 44, 107
- Piinatorn, keskaegne kindlusetorn Tartus umbes praeguse Mitsurini tänava kohal botaanikaaias vastas – 40, 70
- Piiri, endine kõrts Pärnumaal, praegu Valga rajoonis Hummuli külanõukogus – 54
- Poltaava, linn Ukrainas Vorskla jõe ääres, praegu samanimelise oblasti keskus Ukraina NSV-s – 6, 87, 90, 91, 92
- Pommeri, maa-ala Põhja-Saksamaal Oderi jõgikonnas Läänemere ääres, praegu Saksa DV ja Poola RV piirides – 13
- Porkuni, mõis Virumaal, asus praeguses Väike-Maarja rajoonis Tamsalu külanõukogus – 42, 81
- Pornuse, mõis Pärnumaal, asus praeguses Abja rajoonis Halliste külanõukogus – 16, 42
- Prangli, saar Soome lahes – 116
- Preisimaa, endine nimetus maa-alale Läänemere ääres Leedust kuni Pommerini, praegu Poola RV ja NSV Liidu piirides – 13
- Preobraženskoje, küla Moskva lähedal – 21
- Puskaru, mõis Tartumaal, asus praeguses Põlva rajoonis Põlva külanõukogus – 48
- Puškimaagi, küngas Röpina lähedal Ristipalu surnuaia vastas – 45
- Põltsamaa, loss Kesk-Eestis, ehitatud XIII saj., praegu samanimelise rajooni keskus – 40, 87
- Pärnu, kindlustatud sadamalinn Edela-Eestis – 22, 29, 40, 42, 81, 87, 89, 95, 96, 97
- Pärnumaa, maakond Liivimaal, hõlmas ka hilisema Viljandi ja osa Valga maakonnast, praegu peamiselt Pärnu, Vändra, Viljandi, Abja ja Valga rajoonide piirides – 42.
- Pöögle, mõis Pärnumaal, asus praeguses Abja rajoonis Polli külanõukogus – 42
- Pühajõgi, jõgi Põhja-Eestis, suubub Soome lahte Toila juures Kohtla-Järve linna piirkonnas – 22, 30, 31
- Raadi, mõis Tartumaal, asus Tartu linna praegustes piirides – 40
- Rakvere (s. k. Wesenberg), linn Põhja-Eestis, XVII saj. eravalduses – 10, 22, 23, 30, 40, 65, 83, 84, 86
- Rannavärv, üks Tallinna vanalinna värvavaid Pika tänava lõpus, ühendas linna sadamaga – 103
- Riia, Liivimaa keskus, praegu Läti NSV pealinn – 21, 24, 29, 40, 87, 89, 92
- Ristipalu, surnuaed Röpina lähedal Võõpsu tee ääres – 45
- Rjazan, linn ja vürstiriigi keskus Kesk-Venemaal Okaa ääres, XVI saj. ühendati Venemaaga, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Rogerviik, merelaht Edela-Eestis, praegu Paldiski laht – 89, 121, 122
- Rootsi bastion, XVII saj. ehitatud bastion Tallinnas, praegu park Lindamäe nime all – 14
- Rostov, linn ja vürstiriigi keskus Kesk-Venemaal, XV saj. ühendati Moskva vürstiriigiga, praegu samanimelise rajooni keskus Jaroslavi oblastis Vene NFSV-s – 107
- Rõuge, kihelkond ja kirik Tartumaal, praegu asula Võru rajoonis samanimelises külanõukogus – 39, 46, 51
- Röpina, mõis Tartumaal, praegu alev ja samanimelise rajooni keskus – 39, 45
- Rügen, saar Läänemeres Põhja-Saksamaa ranniku ääres – 29
- Saksimaa, riik Kesk-Saksamaal, praegu Saksa DV koosseisus – 11, 16, 21, 24,
- Sangaste, mõis Tartumaal, praegu asula Valga rajoonis samanimelises külanõukogus – 39, 40, 53, 54
- Siber, Aasia mandri põhjaosa, alates XVI saj. ühendati järk-järgult Venemaaga – 107
- Slivertsi, küla Virumaal, praegu Narva linna piirkonnas – 33, 34
- Sillamäe, mõis Virumaal, asus praeguse samanimelise linna piirides – 22
- Sindi, mõis Pärnumaal, asus praeguse samanimelise linna piirides Pärnu linna piirkonnas – 94
- Sirvaste, küla Soodla mõisa piirides Tartumaal, praegu Põlva rajoonis Valgjärve külanõukogus – 49

- Skarjatina, küla Narva jõe keskjooksul, praegu Slantsõ rajoonis Leningradi oblastis Vene NFSV-s – 40
- Smolensk, linn ja vürstiriigi keskus Lääne-Venemaal, XVI saj. ühendati Venemaaga, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Soome, riik Põhja-Euroopas, kuni XIX saj. Rootsi valduses – 9, 10, 11, 13, 29, 111, 124, 125
- Stettin-Pommer, maa-ala Põhja-Saksamaal Läänemere ääres, praegu Szczecini vojevoodkonnas Poola RV-s – 29
- Suure-Jaani, kihelkond ja kirik Pärnumaal, praegu linn Viljandi rajoonis – 19
- Suursaar, saar Soome lahes – 116
- Suur-Tütarsaar, saar Soome lahes – 116
- Suur-Venemaa, venelaste asustusala vana nimetus – 107
- Sõjatäre, koobas Võhandu jõe kaldas Süvahavva küla juures Röpina rajoonis Leevi külanõukogus – 51
- Sämi, küla Virumaal, praegu Rakvere rajoonis Kaarli külanõukogus; Kunda jõe vana nimetus – 83
- Süvahavva, küla Tartumaal, praegu Röpina rajoonis Leevi külanõukogus – 51
- Slesvig-Gottorp, hertsogiriik Jüüti poolsaare lõunaosas, praegu Saksa FV piirides – 21
- Tallinn, kindlustatud sadamalinn, endise Eestimaa keskus – 10, 14, 22, 35, 40, 41, 81, 87, 88, 89, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 124
- Tartu, kindlustatud linn Kesk-Eestis – 11, 20, 25, 40, 41, 42, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 76
- Tartumaa, maakond Liivimaal, hõlmas ka hilisema Võru ja osa Valga maakonnast, praegu umbkaudu Tartu, Jõgeva, Põltsamaa, Elva, Põlva, Röpina, Võru ja Valga rajoonide piirides – 39, 42
- Torma, kihelkond ja kirik Tartumaal, praegu asula Jõgeva rajoonis samanimelises külanõukogus – 42, 81
- Triumph, XVII saj. ehitatud bastion Narva kindlustuste süsteemi lõunaserval – 28
- Tšerkessia, maa-ala Põhja-Kaukaasias, ühines XVI saj. Venemaaga, praegu Karatšai-Tšerkessi autonoomse oblasti piirides Vene NFSV-s – 107
- Tšernigov, linn ja vürstiriigi keskus Lõuna-Venemaal, XVII saj. ühendati Venemaaga, praegu samanimelise oblasti keskus Ukraina NSV-s – 107
- Tver, linn ja vürstiriigi keskus Kesk-Venemaal, XV saj. ühendati Moskva vürstiriigiga, praegune nimetus Kalinin, samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Tõlliste, sild Väike-Emajõel Valga rajoonis – 55
- Tähtvere, mõis Tartumaal, asus Tartu linna praegustes piirides – 81
- Türgimaa, riik Väike-Aasias ja Balkani poolsaarel, XVII saj. ulatusid Türgi valdused Lõuna-Venemaale – 21, 88, 91
- Udar, maa-ala Lääne-Siberis Jenissei ja Obi jõgede vahelisel alal, ühendati XVII saj. Venemaaga, praegu Krasnojarski krai, Tomski ja Kemerovo oblastite piirides Vene NFSV-s – 107
- Uhtju, saar Soome lahes – 116
- Urvaste, kihelkond ja kirik Tartumaal, praegu samanimelises külanõukogus Võru rajoonis – 40
- Uue-Kastre, loss Tartumaal Emajõe põhjakaldal, ehitatud XIV saj., XVII saj. varemeis, mis praegu Tartu rajoonis Luunja külanõukogus – 63
- Uue Seegi kirik, XVI saj. ehitatud kirik Tallinnas, praegu raskejõustikuhoone Rataskaevu tänavas – 20
- Uusikaupunki, linn Edela-Soomes – 125, 127
- Valga, linn Lõuna-Eestis, XVII saj. eravalduses – 10, 54
- Valge-Venemaa, valgevenelaste asustusala, tänapäeva Valgevene NSV – 107
- Vallivärav, üks Tallinna vanalinna väravaid, ühendas Toompead Tõnismäega – 103
- Vana-Kariste, mõis Pärnumaal, asus praeguses Abja rajoonis Abja külanõukogus – 42
- Vana-Liivimaa, Eesti ja Läti ala üldnimetus XIII–XVI saj. – 5
- Vanamõisa, mõis Läänemaal, asus praeguses Lihula rajoonis Kirbla külanõukogus – 23, 37
- Vastse-Kasaritsa, mõis Tartumaal, asus praeguses Võru rajoonis Võru külanõukogus – 39, 46
- Wenden, hertsogiriik Põhja-Saksamaal Oderi alamjooksul, praegu Saksa DV piirides – 29
- Vene värav, vana linnavärav Tartus umbes praeguse Mitšurini tänavaga kohal Botaanika-aia vastas – 40
- Verden, linn ja vürstiriik Põhja-Saksamaal Breemeni lähedal, praegu Saksa FV piirides – 29
- Verijärv, järv Võru rajoonis Võru külanõukogus – 46
- Veriora, mõis Tartumaal, asus praeguses Röpina rajoonis samanimelises külanõukogus – 43
- Victoria, XVII saj. ehitatud bastion Narva kindlustuste süsteemi idaserval – 41, 78
- Viiburi, linn Soome lahe ääres, praegu samanimelise rajooni keskus Leningradi oblastis Vene NFSV-s – 41, 125
- Viimsi, mõis Harjumaal, asus praeguses Harju rajoonis samanimelises külanõukogus – 123
- Viljandi, linn Kesk-Eestis – 40, 54, 87
- Vinni, mõis Virumaal, asus praeguses Rakvere rajoonis Viru-Jaagupi külanõukogus – 41, 84, 85, 86
- Virumaa, maakond Eestimaal, praegu umbkaudu Tapa, Rakvere ja Väike-Maarja rajoonide piirides – 22, 23, 41
- Wismar, linn Põhja-Saksamaal Läänemere ääres Rostocki lähedal – 29
- Vjatka, linn Kirde-Venemaal, praegune Kirov, samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Vladimir, linn ja vürstiriigi keskus Kesk-Venemaal, XV saj. ühendati Moskva vürstiriigiga, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 107
- Vologda, linn Põhja-Venemaal, praegu samanimelise oblasti keskus Vene NFSV-s – 41
- Võhandu, jõgi Kagu-Eestis – 39, 51, 52
- Väike-Tütarsaar, saar Soome lahes – 116
- Väike-Venemaa, Ukraina vana nimetus – 107
- Õisu, mõis Pärnumaal, asus praeguses Abja rajoonis Halliste külanõukogus – 42, 59
- Ütsamägi, mägi Kokke küla juures Võru rajoonis Rõuge külanõukogus – 51

Märkus: Registrikirjandus on arvestatud XVII saj. lõpu administratiivset jaotust.

SISUKORD

Sissejuhatus	5
Olukord Baltikumis XVII sajandi lõpul	9
Põhjasõja algus	21
Võitlused Eesti maa-alal kuni 1709. a.	39
Sõjategevuse lõppemine ja Eesti ühendamine Venemaaga	87
Eesti territooriumi Venemaaga ühendamise ajalooline tähtsus	125
Isikunimede register	131
Kohanimede register	132

ПО СЛЕДАМ СОБЫТИЙ СЕВЕРНОЙ ВОЙНЫ
250 лет со времени присоединения Эстонии к России

На эстонском языке

Составлено Историческим музеем АН ЭССР

Обложка и титул А. Коэметса

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. Kukk

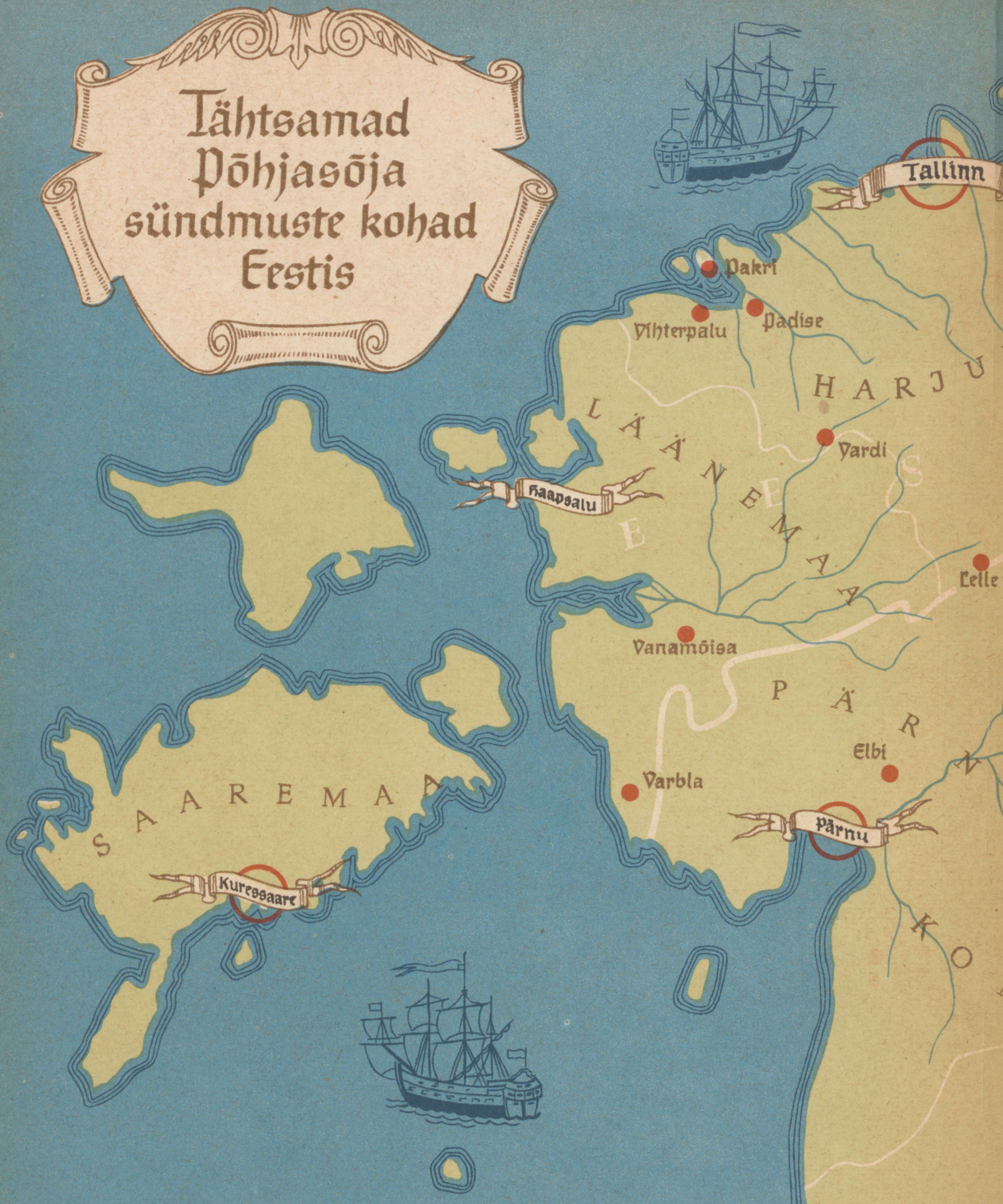
Kunstiline toimetaja I. Torn. Tehniline toimetaja H. Veber.

Korrektorid A. Kiho ja L. Rosin

Ladumisele antud 23. VIII 1960. Trükkimisele antud 25. XI 1960. Paber 60:92, 1/4. Trüki-
paognaid 17. Arvutuspaognaid 14,78. Trükiarv 2000. MB-08342. Tellimise nr. 956. Trükikoda
„Oktoober“, Tallinn, Tartu maantee 49.

Hind rbl. 1.73

Tähtsamad
Põhjasõja
sündmuste kohad
Eestis

Lääna

Kahala

Kunda

Malla

Sämi

Rakvere

Pühajõe

Narva

Jõhvi

Mägiste

Roosna-Alliku

Viisu

Paide

Piibe

Eiuse

Kurista

Kõo

Põltsamaa

Elistvere

Kavastu

Kastre

Tartu

Jämmemõisa

Rärnu

Rõngu

Kariste

Kaubi

Põrnuse

Põõgle

Erastvere

Joosu

Kirumpää

Kaaritsa

Räpina

Kahkva

Palu

Orava

Fiummuli

Karula

Vaalga

Koikküla

Põtseri

Vaatseliina

Rõuge

Pihkva

ningud ja kokkupõrked

amine

B
1977

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00894482 1

NARVA 1700 ERÄSTVERE 1701 HUMMULI 1702 TARTU 1704 NARVA 1704